

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Ehetetlen húsú barack«

JÓ ÉRTELMŰ TUDÁST ŐRZŐ TISZTA HANGÚ TENGER

»a géppuskákból meg aszalt szilva«

MARSALL LÁSZLÓ

*»elsőrendű feladata a „csecsen fináncoligarchia”
létrehozása«*

VAGYIM KOROTKOV

Mcmxcv Március

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCV MÁRCIUS

HETEDIK ÉVFOLYAM HARMADIK SZÁM

Vagyim Korotkov A csecsen forradalom 3

Andranyik Migranjan 1995: a nagy fordulat avagy a teljes összeomlás éve
az orosz államiság történetében 8

Bart István Most, hogy többé már nincsenek nagyhatalmak... 13

Jó Értelmű Tudást Őrző Tiszta Hangú Tenger Versek 18

Marsall László Versek 20

Zelei Miklós Az alátétkészítő 22

Marek Gajdziński Két történet 27

Háy János Versek 30

Peer Krisztián Versek 32

Mihail Pokrovszkij A Kaukázus meghódítása 35

I. V. Sztálin Hegylakó elvtársak! 39

Voigt Vilmos A modern himnuszok 43

Margócsy István ESTERHÁZY PÉTER / BÚCSÚSZIMFÓNIA (Margináliák) 55

Karátson Gábor Most már úgyis mindegy 61

E számunkat EL KAZOVSKIJ grafikáival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILÁGYI ÁKOS.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA, SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA.

LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, VÁG UTCA 13.

TELEFON ÉS FAX: 140-9950

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 118-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

KÉSZÜLT GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

A Soros Alapítvány

P Á L Y Á Z A T I F E L H Í V Á S A

elektronikus média program

A Soros Alapítvány médiaprogramjának keretében pályázatot nyújthatnak be a Magyar Rádiótól, a Magyar Televíziótól és a Duna TV-től független helyi rádiós és televíziós állomások, valamint egyének, cégek és egyesületek a következő témákban:

1. Műsorkészítés

Pályázni lehet helyi jelentőséggel bíró műsorok készítésének költségeire, valamint regionális, esetleg országos érdeklődésre is számot tartó műsorok elkészítésének anyagi támogatására. Egyedi és sorozatműsorokra is lehet – tematikai megkötés nélkül – pályázatot benyújtani.

2. Helyi televíziók / rádiók együttműködése

A Soros Alapítvány támogatni kívánja az egyes helyi televíziók, illetve rádiók együttműködését, kapcsolattartását, ezen belül műsorok, filmek cseréjét, közös gyártását, illetve bármilyen ötletet, amely műsoraik színvonalát emeli.

3. Tanfolyamok

Az alapítvány média szakkuratóriuma televíziós és rádiós szakmai képzésekre és továbbképzésekre vonatkozó terveket, ötleteket tartalmazó kérelmeket is elfogad és elbírál. Pályázni elméleti és gyakorlati tanfolyamok részletes terveivel is lehet.

**A pályázat nem határidős,
a beérkezett pályamunkákat a kuratórium folyamatosan bírálja el.**

Pályázati kérdőív és részletes fevilágosítás kérhető levélben vagy telefonon
a Soros Alapítvány Titkárságán
(1525 Budapest Pf. 34., telefon: 202-6211)

A csecsen forradalom

VAGYIM KOROTKOV

Az 1991 őszen kirobbant csecsen forradalom a mai etnopolitikai helyzet meghatározó tényezője lett. A Csecsen Köztársaságban persze megoszlának a vélemények: forradalom volt-e egyáltalán? Én úgy gondolom, hogy a lezajlott folyamatok jellege, lényegi vonásai alapján ezt a fordulatot minden további nélkül meghatározhatjuk forradalomként, Pitirim Szorokin terminológiájával élve – „nagy tragédiaként”. Kezdetől fogva markánsan elkülönült benne a *nemzeti felszabadító*, valamint az *antitotalitárius* mozzanat. A nemzeti eszme vonzerejét és a belpolitikai csődöt kihasználó csecsen nacionalista mozgalom vezetői (Dzs. Dudajev, Z. Jandarbijev) 10–20 ezres tömeget toborozhattak híveikből gyűléseikre, „befagyaszthatták” a köztársaságban zajló társadalmi és politikai mozgásokat. A függetlenség eszméjét gyakorlatilag az összes társadalmi-politikai mozgalom támogatta – még a rezsim ellenzéke, a „Daimokh”, a „Marso” stb. is –, bár ezek reálisabban mérték föl a függetlenség kivívásának lehetőségét.

A csecsen nemzeti mozgalom radikalizmusa számos forrásból fakad. A forradalom előtti Csecsen-Ingus Köztársaság szociális ellátás tekintetében az egyik legelhanyagoltabb oroszországi régió volt,¹ jóllehet tekintélyes erőforrásokkal rendelkezett.

Ezt az ellentmondást Csecsenföldön a „centrumból” kiinduló gyarmati elnyomásként fogták föl. A „centrum–periféria” ellentétén kívül azonban kiéleződtek az etnikai ellentétek is, minthogy a hatalom döntő részét a nem vajnah lakosság ellenőrizte (a csecsen és ingus nép közös neve a „vajnah”). A többségében nem vajnah nőmenklatúra tendenciózus káder- és migrációs politikát folytatott. A sztálini deportálás emléke rányomta bélyegét a vajnah lakosság politikai közhangulatára – mindez bosszúvágyat szült a vajnahok körében, s fölerősítette a szándékot, hogy begyógyítsák a „közös traumát”.² A köztársaságban uralkodó politikai helyzet lélektani összetevői igen lényegesnek, egyes események szempontjából egyenest döntőnek bizonyultak. Ezekhez társultak bizonyos bioszociális tényezők, melyek a forradalmi lendülethez szükséges vitális felhajtóerőt biztosították: egyrészt a vajnahok között bekövetkezett demográfiai robbanás, amely radikálisan megváltoztatta a régió etnikai arányait; másrészt az egész Kaukázusra

mindig is jellemző – Lev Gumiljov terminológiájával élve – „szenvedélycselekvési buzgalom”³ robbanásszerű növekedése. Ezek a háttérváltozások hozták mozgásba a tették nyíltá a mélyen gyökerező, de addig lappangó etnikai ellentéteket. A természeti tájjal szoros kapcsolatot tartó és a vérségi-rokonsági intézményeket őrző nép öntudatára egészében véve is jellemző a bioszociális tényezők jelentőségének felértékelődése. Ám e túláradó „szenvedélycselekvési buzgalom” megnehezíti a többi csecsenföldi etnosz és etnikai csoport konfliktusmentes együttélését, s a más nemzetiségű lakoságnak (köztük az oroszoknak is) az elnyomatás és a kiszorulás között kell választania.

A csecsen nemzeti mozgalom fellendülését véleményem szerint nem lehet csupán társadalmi-gazdasági okokkal magyarázni, figyelmen kívül hagyva mindazt, ami racionálisan nem értékelhető. Mára világossá váltak a forradalom megvalósíthatóságának határai, a vezetők előfeltevéseinek hibái, a forradalmi eszmények utópisztikus jellege. Megváltozott a köztársaság geopolitikai helyzete. Meghiúsultak azok a remények, amelyeket néhány csecsen vezető az észak-kaukázusi és dél-oroszországi általános forradalom (kozák forradalom), illetve Oroszország szétesése iránt táplált. Grúziában és Azerbajdzsánban megdőlt az Oroszországgal nyíltan szembenálló rezsim. 1992 végétől lassan szertefoszlott annak az esélye is, hogy Moszkva elismerje a csecsen köztársaságot, a csecsen diaszpóra is egyre szkeptikusabban viszonyult Dudajevhez. A köztársaságban zajló gazdasági változások megkérdőjelezték, van-e egyáltalán megbízható gazdasági alapja a függetlenségnek. A „második Kuvait” mítosza ugyanis azon a hiten alapult, hogy Oroszország egyik legrégebbi iparvidéke gazdag természeti, tekintélyes ipari és tudományos erőforrásokkal, vállalkozó szellemű lakossággal rendelkezik (beleértve a csecsen diaszpórát is), a szakemberek tömeges elvándorlása azonban szétfoszlatta ezt a hitet, a vállalkozó szellemről pedig kiderült, hogy többet rombol, mint teremt. A radikális társadalmi széttagozódás, a fellobbanó tribalizmus, valamint a bűnözési hullám végképp maga alá temette a reményeket, hogy a köztársaságban a csecsen nemzeti tradíciók alapján új társadalmi viszonyok alakulhatnak ki. Bizonyos népesedési mutatók arra utalnak, hogy a csecsen etnosz regresszív periódusához érkezett; az a dilemma pedig, hogy miként stabilizálják a forradalom eredményeit – diktatúrával vagy iszlám állam létrehozásával –, azt jelzi, hogy a nacionalista utópiát tápláló nemzeti egyetértés minimuma is szertefoszlott.

A nemzeti forradalom azonban még mindig jelentős mértékben befolyásolja a helyzetet.

Vagyim Korotkov a grozniji olajvegyészeti technikum docense. Cikkét („Csecsenszkaja model etnopoliticseszkih processzov”) az *Obscsesztvennije Nauki i Szovremennosztj* folyóirat 1994 / 3. számából vettük át.

Társadalmi-politikai helyzet

A forradalom sok tekintetben megváltoztatta a társadalom szerkezetét.

Először is: az államapparátus megújulásának és megnövekedésének, a kereskedelmi-közvetítő tőke kifejlődésének és a szervezett alvilág kiépülésének köszönhetően fölgyorsult a társadalmi differenciálódás, az új uralkodó osztály kialakulásának folyamata. Dudajev elnök nyilvánosan bejelentette, hogy a rendszer elsőrendű feladata a „csecsen fináncoligarchia” létrehozása. A spontán privatizáció két éve alatt a köztársaságban a hatalom és a tulajdon jelentős mértékű újraelosztása következett be (ami a többlettermek elsajátításának a régióra hagyományosan jellemző kultúr-történeti formában – ugyanis fosztogatás útján – ment végbe). Mind az „oligarchia”, mind a formálódó csecsen „középosztály” azt szeretné, ha stabilizálná a társadalmi és politikai helyzet, viszont a forradalom felszámolása esetén tartanak a „megtorlástól”.

Másodszor: felbomlott a szociális rétegződés rendszere, megsérült a társadalmi kiválasztódás és elosztás mechanizmusa. Hozzá nem értő és képzetlen emberek kerültek hatalomra, marginális rétegek, az árnyékgazdaság és a szervezett alvilág képviselői, akik aktívan részt vettek a Dudajev hatalomra juttató puccsban. A legképzettebb rétegeket (amelyek körében kiváltképp magas volt a „nem tősgyökerez” nemzetiségek aránya) többé nem ösztönözte munkára semmi. Kiszorították őket a marginális, ám nagyon is népes csoportok.

Harmadszor: erőteljesen megnőtt az etnikai és törzsi (*tajp* vagy *tuhum*) hovatartozás társadalmi differenciáló szerepe. A társadalmi státust már nem csak a vagyoni helyzet vagy az államszervezetben belül elfoglalt hely határozta meg. Legalább ekkora, sőt olykor még nagyobb szerepet kezdtek játszani a státus meghatározása szempontjából a korábban nem legitimnek tekintett struktúrák (etnikai hovatartozás, bizonyos csoportkapcsolatok, a törzsi védettség).

A politikai harc logikáját ma éppen az új társadalmi csoportok s a törzsi klánok közötti konfliktusok diktálják, miközben az új politikai rendszer modern (kvázi-demokratikus) és tradicionális (neobolsevik és vallási-törzsi) jegyeket egyaránt magán visel. A rezsim kialakulásának kezdeti szakaszában föl-földerengtek valamilyen politikai demokrácia körvonalai. De aztán jöttek a választások (a szovjet korszak legjobb hagyományainak szellemében), jött a nőmenklatúra ellenőrizetlen uralma, jött a nem-alkotmányos Csecsen Össz nemzeti Kongresszus „vezető és irányító” szerepe; és végül jöttek a mind befolyásosabb tradicionális (törzsi és vallási stb.) intézmények, jöttek a felfegyverzett csoportok a hozzájuk kötődő tajpokkal, és jött a rájuk s nem a demokratikus külsőre támaszkodó Dudajev diktatúrája. Az autoritárius kormányzás csak megkoronázása volt a társadalomban túltengő tradicionalista tendenciáknak.

Egyidejűleg a szóban forgó harc válságba sodorta a modern állami intézményeket, ami az új végrehajtó és törvényhozó hatalom antagonisztikus ellentétében fejeződött ki. 1993 nyarára a végrehajtó hatalom győzelmet aratott a törvényhozó hatalom, majd a bírói hatalom felett is. A forradalom új elitjéhez tartozó pragmatikus beállítottságú vezetők egyike-másika (J. Szoszlanbekov, J. Mamodajev) szerződésben próbálták szabályozni és rögzíteni az Oroszországhoz fűződő viszonyt. A nacionalista tábor mérsékelt vezetői kénytelenek voltak együttműködni a helyi közigazgatá-

si vezetőkkel (e csoport tipikus képviselője B. Gantamirov, a grozniji városi gyűlés feje), a nemzeti demokrata és szociáldemokrata orientációjú radikális ellenzékkel (vezetőjének Sz. Hadzsijevet lehet tekinteni), a szakszervezetekkel, melyeket a szláv lakosság szervezeteit tömörítő „szláv kongresszus” is támogatótt. Ezt a civil társadalom különféle elemeiből formálódó blokkot azonban csakhamar szétverte az új elit legradikálisabb részére s a marginális rétegekre támaszkodó Dudajev. A nemzeti forradalmárok meg hasonlása, összefogásuk a „régii” (részben még nőmenklatúrabeli) ellenzékkel leszűkítették a rezsim társadalmi bázisát és elmélyítették a csecsen társadalmon belül bekövetkezett meg hasonlást.

Jelenleg is tart az autoritárius hatalom kiépülése, a politikai harc súlypontja pedig a belpolitikai és az etnikumon belüli ellentétek szférájába tevődik át. Ennek következtében csökken a külső expanzió és az etnikumok közötti feszültség, ugyanakkor a politikai harc fegyveres konfliktussá fajul, majd polgárháborúvá terebélyesedik.

A politikai harc a különböző törzsi-nemzetiségi körzetek, a tajpok közötti konfrontációba csap át. A nemzeti egységet a szétdarabolódás veszélye fenyegeti: az egyes körzetek vezetői nem hajlandók alávetni magukat a grozniji hatóságoknak. A lakosság két részre oszlik: hegylakókra (közéjük tartozik Dudajev törzse is) és csecsenekre, akik a síkvidéken élnek (közéjük tartozik Haszbulatov törzse, valamint Zavgajev, az egykori csecsen-ingus területi párttitkár törzse, akinek megdöntésében Moszkva is segített). A forradalom a gazdagabb, az oroszokkal és a Tyerek-vidéki kozákokkal történetileg szorosabb kapcsolatban álló síkvidéki csecsenek befolyását igencsak megnyirbálta. Ebből is kiderül, hogy az ideológiai és pártpolitikai ellentétek kevésbé lényegesek, mint a tradicionális struktúrák mind hevesebben felszínre törő ellentmondásai.

Az ellenzék határozott elfojtására felszólító radikálisok nyomására az új csecsen alkotmány előkészített szövegében felerősödtek az autoritárius, nacionalista, iszlám hangsúlyok, és megszigorodott a cenzúra. 1993 közepére megtörtént a kurzusváltás: meghirdették a konfliktusok erőszakos megoldását, az ellenzékkel vívandó nyílt fegyveres harcot. Egyidejűleg az is kiderült, hogy a csecsen helyzet az oroszországi belpolitikai erőviszonyok, az orosz elnöki és a törvényhozó hatalom közötti viszony függvényében alakul. A külső befolyás kiiktatása önmagában nem volt elegendő ahhoz, hogy létrejöjjön a modern civil társadalom és az egyenletes hatalommegosztás alapján működő demokratikus intézményrendszer, sőt éppen ez segítette elő, hogy a hatalom szétfolyjon a különböző klánok, klikkek karizmatikus személyiségei által vezetett tradicionális intézmények között. A csecsen társadalom belső meg hasonlása mégis esélyt ad arra, hogy a jövőben kialakuljon egy olyan többpártrendszer, amely „rést” hagy a nemzeti kisebbségeknek a politikai életben való részvételre, miközben a belpolitikai harc csökkentheti a nacionalizmus erőforrásait, a külső expanziós törekvéseket.

Etnikai viszonyok

A főntebb vázolt tényezők hatására megváltoztak az etnikumok közötti viszonyok is, mi több, némely változás a jelek szerint már visszafordíthatatlan.

A kilencvenes évek elején az 1,3 milliós népesség mintegy 58 százaléka csecsen, 13 ingus, 23 orosz, 6 százaléka

pedig más nemzetiségű volt. A lakosság vajnah (vagyis csecsen és ingus) része az utóbbi években növekedésnek indult, s megkezdődött a betelepülés a tyereki kozákok tradicionális lakhelyeül szolgáló körzetekben.

A nemzeti forradalom következtében az etnikai egyensúly a csecsen etnosz javára billent, a csecsen etnikum új lendülettel látott neki a hatalom és a tulajdon újraelosztásának és monopolizálásának. A nemzetállam felépítésének deklarált céljaiból következtet nemzet és etnikum azonosítása, ami biztosította az etnikai feladatok összállami feladatok elé helyezését (a Csecsen Köztársaság – az alkotmány szerint – „a csecsen nép önrendelkezése révén létrehozott állam”).⁴ Ezzel teremtettek alapot a nemzeti kisebbségi jogok megnyirbálásához.

A csecsen etnoszon belüli ellentmondások kiéleződése arról tanúskodik, hogy a csecsen etnosz kialakulása még ma sem lezárult folyamat, s hogy a külső tényezők fontos szerepet játszottak a csecsenek közelmúltban lezajlott etnogenezisében és államalkotó tevékenységében.

Az orthojc-kérdés (egy mind ez idáig nem asszimilálódott, csecseneknek és ingusoknak tekintett népcsoport problémájának megjelenése), továbbá Ingusföld leválásának fájdalmas ténye ugyancsak a nemzetvé válás folyamatának lezáratlanságát jelzi. Az Ingus Köztársaság nem annyira az ingus etnosz önfejlődése, sokkal inkább külső okok – a csecsen forradalom, illetve az Oroszországhoz és Észak-Oszétiahoz fűződő feszült politikai viszony (a Prigorodnij körzet területi hovatartozása) – következtében alakult ki.

Az oroszok helyzete egészen más volt. A csecsen nemzeti mozgalom összeroppantotta a köztársaság „szovjet népének” törékeny erkölcsi-politikai egységét, sajátos érdekekkel rendelkező, gyöngye szerveződésű etnikai csoportok és diaszpórák sokasága jelent meg. Arról azonban, hogy a többnemzetiségű, többvallású társadalom érdekeit adekvát módon megjelenítő, normális demokratikus intézmények születtek volna, jelen körülmények között nem lehet beszélni.

A nemzeti mozgalom szembehelyezkedése az oroszországi „centrummal” egészében véve rontotta az orosz lakosság helyzetét. Az oroszok képviselőit kizárták a döntéshozatal folyamatából, kiszorították a gazdaságirányítás vezető posztjairól, a törvényhozó és végrehajtó hatalomból, s eközben a nyomásgyakorlás erőszakos módszereitől sem riadtak vissza. A tömegkommunikációs eszközökben folytatott „birodalomellenes” propagandahadjárat a mindennapi életben is az oroszok ellen hangolta a lakosságot. A növekvő bűnözés egyre inkább szelektív, nemzeti (azaz az oroszok ellen irányuló) jellegű oltott (különösen a törvénytelen lakásfoglalások); az orosz ajkú lakosság közismert képviselői lettek bűnözők áldozatai, mint a kan-kaliki egyetem rektora, Udodov dékán, Szamszonova bírónő, Szanyko, a kabinet felelős beosztású munkatársa, Krikorjanc, a moszkvai független (korábban szamizdat) *Ekszpressz-Hronyika* című lap helyszíni tudósítója és még sokan mások.

Az orosz ajkú lakosság jogvédelme egyre romlott: az erős államhatalomhoz szokott orosz népesség védtelenné vált a csecsen etnosz körében érvényes, és a legitim struktúrákat gyakran felváltó szokásjog és tradicionális intézményrendszer (pl. a vérbosszú) feltételei között. Az oroszországi állam nem biztosította a törvényességet a régióban,

a Csecsen Köztársaság pedig különféle okokból nem látta el ezt a feladatát.

A főként az iparban és az állami költségvetési intézményekben dolgozó orosz ajkú lakosság helyzete nagyon megcsúszta a társadalmi struktúra megváltozását. Az Oroszországgal fenntartott gazdasági és pénzügyi kapcsolatok megszakítása és a csecsen gazdaság- és reformpolitika következtében az oroszok kiszorultak a privatizációból. Szociális-gazdasági létalapjuk van összeomlóban. Ezek az emberek az adott helyzetben elsősorban nem nemzeti-kulturális, hanem egyéni, politikai, szociális és gazdasági jogaikat akarták megvédeni. E jogok megsértése lelki trauma a számukra, úgy érzik, „Oroszország elárulta őket”, „rabszolgasors vár rájuk” (mint a régi Spártában), ami végeredményben a Nemzeti Megmentési Fronthoz hasonló radikális oroszországi nacionalista mozgalmak népszerűségét erősíti tovább.

A rezsim elutasítását jelzi, hogy az orosz lakosság tömegesen marad távol a szavazásoktól, hallgatólagosan támogatja a nacionalista ellenzék akcióit, de az oroszok nemzeti önértékeléséről tanúskodik az is, hogy egyre nagyobb tömegben vándorolnak ki a Csecsen Köztársaságból.

1991-ben (főként az év végén) a köztársaságot 38 ezer orosz hagyta el, 1992-ben 46,6 ezer, 1993 első felében pedig több mint 19 ezer. Nem hivatalos szakértői értékelések szerint a migránsok száma lényegesen nagyobb. Az oroszokon kívül más nemzeti kisebbségek – örmények, zsidók, dagesztániak – is ezrével költöztek el. Az ott maradt 170 ezer orosz többsége ugyancsak a köztársaság elhagyására készül.

Az önszerveződési kísérleteket (1991 novemberében hívták össze az orosz ajkú lakosság kongresszusát) a hatóságok megtorpedózták. Központilag létrehozták viszont az Etnikai Szövetséget, amely az etnoszok és diaszpórák szétválasztásán alapul, s amelynek teljes vezetősége a csecsen „establishmentből” került ki. Egyik tagszervezete, a Szláv Közösség, elhatárolta magát az Etnikai Szövetség kormánybarát kurzusától. A később összehívott Szláv Kongresszus pedig a rezsim ellenzékét biztosította támogatásáról. Egészen vége azonban a migrációtól meggyöngyült a szláv lakosság politikai aktivitása megcsappant, szervezeteinek befolyása pedig erősen korlátozott.

Sajátos az úgynevezett tyereki kozákság helyzete, ami abból adódik, hogy etnogenezisének egyik centruma a Csecsen Köztársaságban volt: a kozákok a 16. századtól kezdődően vették birtokukba az északi körzeteket, amelyek lakossága két migrációs áradat következtében alakult ki – a délről érkező csecsenek, illetve az északra érkező kozákok és oroszok betelepülésével. A kozákok, akiknek utódai 1991-ben saját becsléseik szerint a csecsenföldi orosz lakoságnak csaknem felét alkotják, nem egyszerűen rétegnek, hanem etnikai képződménynek, sőt elterjedt értelmezés szerint „szubetnosznak” tekintendők.⁵ A kozákság reneszánsza szociokulturális értelemben épp etnikai háttéré miatt igen intenzív: jelenleg a teljes rehabilitáció és önrendelkezési jog érvényesítéséért küzdenek, ami elméletben egyrészt a századelőre kialakult kozák területek határain belüli kozák autonóm körzetek, másrészt pedig az összes tyereki kozákok magában foglaló Tyerek Köztársaság újjászervezését jelenti. Ez a szándék potenciális konfliktusforrás ugyan, de az oroszor-

sági konzervatív körök felé tájékozódó, viszonylag kisszámú kozákság óvatos, kivár. A tyereki kozákság szunzenseni csoportja lényegében felszámolta önmagát, a Naurszkaja és Sekovszkaja körzetében élő csoport viszont szeretné kiszakítani a Csecsen Köztársaságból a korábban a Sztavropol-vidékhez tartozó, s a Csecsen-Ingus Köztársasághoz csak 1957-ben odacsatolt körzeteit.

A Csecsen Köztársaság más „tösgyökeres” lakói – a hét-ezer nogáj és a tízezer kumük – olyannyira alacsony lélekszámúak, hogy nem befolyásolják észrevehetően a köztársaság etnopolitikai helyzetét.

Az etnikai viszonyokban bekövetkezett változások mögött súlyos feszültség rejlik, bár a forradalom alatt a csecsen vezetők el tudták kerülni a nyílt etnikai konfliktusokat. Ezek a folyamatok ugyanakkor befolyásolták a belpolitikai helyzetet: az ellenzék fellépéseit például elősegítette az oroszok tömeges elvándorlása.

Az etnopolitikai helyzet gazdasági háttere

Az ország spontán módon, a bűnöző- és maffiastruktúrák kontrollja mellett tért át a piacgazdaságra. Zajlik a források átpumpálása más régiókból, folyik a pénzmosás, a (jelentős részben az orosz ajkú) lakosság kifosztása. Katastrofális méreteket öltött az ipari és mezőgazdasági termelés zuhanása, tönkrement az infrastruktúra. Az ipari termelés 1992-ben 29,4 százalékkal csökkent, és 1993 első negyedében a megelőző év hasonló időszakának csupán 54,3 százalékát alkotta. Hasonló tendenciák figyelhetők meg a köztársaság legfontosabb hivatalos jövedelemforrása, az olajkitermelés terén is.

A kolhozok és szovhozok szétestek, a közös vagyont szét-hordták, visszaszorult a mezőgazdasági termelés, egyes helyeken spontán földosztást tartottak, illetve a törzsi és közösségi jog alapján állították helyre a földtulajdonviszonyokat. A korábbi gazdálkodási formákat – legalább részben – csupán a Tyerek folyó menti északi körzetekben őrizték meg.

A termelés visszaesése kiélezte a természeti erőforrásokért folytatott harcot. A lakosság jelentős részének romlott az anyagi helyzete, gyakorlatilag megszűnt az állami kereskedelem (egyedül csak a kenyeret árulják – propagandacélból – olcsón), számos áru jóval drágább, mint a szomszédos körzetekben, a fizetéseket és nyugdíjakat fél évekeig vagy még hosszabb ideig nem utalják ki. A Csecsen Köztársaság a nemzeti érzéseket „korbácsolja” azal is, hogy minden nehézségért az Oroszország által indított pénzügyi-gazdasági blokádra hárítja a felelősséget.

Tömegesen hagyják el a köztársaságot a szakemberek (több mint 30 ezer szakmunkás helye áll üresen), ami szétzilálja a tudományt, az oktatást, lezülleszti az ipari termelést, „barbarizálja” a társadalom egészét. Az állami beruházások többnyire propagandacélokat szolgálnak. A magáncégek, főként kereskedelmi-közvetítő vállalatok alapítása, az egyéni lakásépítési láz nem egyenlíti ki a válság következményeit.

A nemzeti-populista politikát folytató vezetés az utóbbi időben autoritárius módszerekkel igyekszik elhárítani a teljes csődöt: megpróbálja ellenőrzése alá vonni a köztársaságban zajló gazdasági folyamatokat, megfékezni a spontán privatizációt, megszervezni az adórendszert, rendezni a pénzbehajtás menetét. A válság mélységét látva azonban a helyzet további súlyosbodására lehet számítani.

Az orosz állam krízishelyzetben kirobbant nemzeti forradalom megoldott ugyan bizonyos problémákat, de újabb, nem kevésbé éles kérdéseket vetett felszínre. A társadalmi és etnikai egyensúly felborulása nem csupán a kisebbségeket, hanem az egész köztársaság lakosságát veszélyezteti. Az Oroszországi Föderáció nem szállt szembe az etnonacionalizmussal, s ezzel aláasta a politikai stabilitást, szociális és etnikai feszültséget keltezt, tömeges elvándorlást indított el a szomszédos régiók felé. A csecsen „modell” bebizonyította, hogy az etnonacionalista fejlődési paradigma politikailag és gazdaságilag teljességgel improduktív. Más köztársaságban hasonló tendenciák még súlyosabb következményeket zúdítottak volna az orosz gazdasági és politikai életre, ezért az etnonacionalizmus megfékezése Oroszország nemzetiségi politikájának egyik legelső feladata.

Az 1991 augusztusa utáni első időszakban Oroszország afféle „be nem avatkozási” politikát folytatott: az egyes régiók antitotalitárius és nacionalista törekvéseket képviselő politikai erőit ösztönözte. A radikális demokraták a demokratizálást úgy képzelték el, hogy a társadalmi-gazdasági és etnikai viszonyok a kaukázusi etnosok javára változzanak meg: mindenképpen el kellett hártaniuk az Oroszország és a kaukázusi népek közötti globális konfrontációt, hogy megszilárdíthassák saját pozícióikat magán Oroszországon belül.

Ez a politika siralmas eredményeket szült. Nem tudták megőrizni Oroszország egységes államiságát, fennmaradt viszont az egyes régiók népességében mesterségesen szított bizalmatlanság az orosz „birodalmi” politika iránt. Nem csökkent az oroszországi kurzus iránti bizalmatlanság a kaukázusi köztársaságok orosz lakossága körében sem. Az etnikai ellentétek új alakot öltve tovább fokozódtak: az „államalkotó” etnosok nyomást gyakoroltak más közösségekre, egyebek közt a helyi orosz közösségre, s mindössze a nemzetállam-építés „kötőanyagként” kezelték őket. A nemzeti politika Oroszország által deklarált elsődleges célkitűzéseiből – demokratizálás, a régió gazdasági fejlesztése – a Kaukázusban semmi nem valósult meg. Épp ellenkezőleg, a „nemzetállamiságot” támogató hivatalos oroszországi kurzus az etnonacionalizmust serkentette és legitímálta egész Oroszországban.

A következő időszakban Oroszország elejét tudta venni a csecsen modell megismétlődésének Kabardino-Balkáriában, bizonyos fokig ellenőrzése alatt tudta tartani az oszét-ingus konfliktust, oroszbarát politikai szervezeteket tudott létrehozni (ilyen például az Észak-Kaukázusi Demokratikus Kongresszus), vissza tudta fogni a Kaukázusi Népek Konföderációjának oroszellenességét, aktivizálni tudta a kozákok együttműködését a konföderációval stb.

Poszítív változásra azonban aligha lehet számítani mindaddig, amíg helyzetét az államhatalom állandósuló válsága határozza meg. A csecsenkérdés rendezésére használt pénzügyi-gazdasági megszorítások mind ez ideig az orosz ajkú lakosságot sújtották: még erősebb egységet teremtettek viszont a csecsen etnoson belül, az államalkotó etnosz elitje pedig megtalálta a módját, hogyan őrizze meg korábbi életszínvonalát.

A csecsen modell elemzéséből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az oroszországi demokraták és a helyi nemzeti mozgalmak együttműködésére épített politika kudarcot vallott. A tervszerű érdekegyeztetés, a szer-

zódésekben rögzített kapcsolat mindkét fél racionális magatartását feltételezi, ám adott esetben a racionalitás alig ha fér össze a forradalmárok messianisztikus törekvéseivel.

Megbukott az a kurzus, amely megpróbálta megingatni a régi elitek pozícióit, ugyanakkor feltétel nélkül támogatta az újakat. Zavgajev⁶ „eltávolításával” 1991-ben az orosz vezetés egyik legsúlyosabb következményekkel járó politikai hibáját követte el: a régi forradalmi elitekre támaszkodva egyensúlyban lehetett volna tartani a politikai és

etnikai érdekeket. Nem vették figyelembe, hogy a stabilizálás és demokratizálás legegyszerűbb feltétele a nemzeti kisebbségek védelme. Lemondtak az „új kisebbségek” – nogájak, kumükök, kozákok – következetes támogatásáról, ám ezzel nem egyszerűen destabilizálták a helyzetet, hanem végzetes következményekkel járó precedenst teremtettek a soknemzetiségű Oroszország számára.

FORDÍTOTTA KISS ILONA

JEGYZETEK

- 1 *Polityicseszkiy monitoring* Rosszú, Moszkva, 1992. III. rést, 55–57.
- 2 Volkan, V., Obolenszkij, A.: Nacionalnije problemi glazami psichoanalitika sz politologicseszkim kommentarijem. *Obscsesztvennije nauki i szovremennoszty*, 1992. 6. 41. o.
- 3 Ld. Lev Gumiljov „passzionatnaja aktivnoszty” fogalmát. In: L. N. Gumiljov: *Etnoszféra (Isztorija ljugyej i isztorija prirodi)*, Moszkva, Ekoprost, 1993. 509. o.
- 4 *Konsztyitucija Csecsenszkoj reszpubliki*. Groznij, 1992. 3. o.
- 5 Bromlej, Ju. V.: *Ocserki tyeorii etnosza*. Moszkva, 1983. 85. o.
- 6 Doku Zavgajev a szovjet korszakban területi KB-titkár, majd a csecsen-ingus Legfelső Tanács elnöke volt. Az 1991. augusztusi moszkvai puccs állítólagos támogatása miatt kellett távoznia a hatalomból, amelyet Jelcin augusztusi elvbarátai – Ruszlan Haszbulatov és Alekszandr Ruckoj – segítségével Dzsoszar Dudajev szerzett meg.

1995: a nagy fordulat avagy a teljes összeomlás éve az orosz államiség történetében

ANDRANYIK MIGRANJAN

Ez az esztendő Oroszországban a gorbacsovi peresztrojka kezdete óta eltelt tíz esztendő közül a legnehezebb lesz. Kétféle fordulat lehetséges: sor kerülhet a hatalom és az államiség konszolidációjára, de megtörténhet az is, hogy végképp széthullik minden politikai, gazdasági és erőhatalmi struktúra, amely a törékeny államiséget egyelőre fenntartja, és az ország a teljes káoszba zuhan. Ezt a következtetést vonhatjuk le mind a jelenlegi konfliktus jellegének, mind a különböző társadalmi-politikai erők és érdekcsoportok szembenállásának, mind annak a súlyos szociális-gazdasági és politikai helyzetnek az elemzéséből, amelyben a konfliktusok kibontakoznak, és az ellentmondások kiéleződnek. Vegyük hozzá még ehhez azt a vigasztalan nemzetközi környezetet, amely Oroszországot manapság körülveszi.

A szovjet államiség válságának első szakaszában, a peresztrojka idején, 1989–1991-ben az érdekek konfliktusa alapvetően a „szövetségi központ-köztársaságok” szembenállása mentén bontakozott ki, majd később áttevődött a szövetségi központ és az új oroszországi hatalmi szervek közötti harc szférájába. Ez a szembenállás vezetett el végső soron a Szovjetunió széthullásához. Minthogy azonban a konfliktusban és a szembenállásban a szövetségi központ, illetve a köztársasági hatalmi szervek szervezett állami vagy előállami képződményei vettek részt, sikerült elkerülni, hogy az egykori Szovjetunió területén eluralkodjon a teljes káosz. Ez tette lehetővé, hogy a gyöngye, de mégiscsak saját súllyal rendelkező, önálló államszervezetek, mindenekelőtt Oroszországban, megóvják az összeomlástól és megmentsék a széthullástól köztársaságaikat (ha nem is mindet), és megelőzzék azokat a zavargásokat és polgárháborúkat, amelyek a Szovjetunió széthullását követően óhatatlanul bekövetkeztek volna.

A válság második szakasza, mely ezúttal már az orosz államiséget érintette, az 1992–1993-as időszakra esett. Ezt a szakaszt – az országban kibontakozó gazdasági reformmal egyidejűleg – a hatalmi intézmények közötti konfliktus kiéleződése jellemezte. Ez a konfliktus igen komoly gazdasági és társadalmi-politikai következményekkel járt.

1993 szeptemberét–októberét követően, amikor a Legfelső Tanácsot feloszlatták, és a végrehajtó hatalom teljes győzelmet aratott a törvényhozó és a bírói hatalmi ág felett, az államiség válsága csak azért nem öltött totális jellegűt, mert a frontvonal olyan politikai intézmények között húzódott, amelyek az ország egészét átfogták, és ha az egyik legyűrte a másikat, a győztes egymaga is képes volt

megóvni az államot a széthullástól, a káosztól és a kormányozhatatlanságtól.

A válság első két szakaszától eltérően, amikor előbb a szovjet, majd az orosz államiség válságáról volt szó, amikor a harc a szervezett állami struktúrák, majd hatalmi ágak között zajlott, a jelenlegi szakaszt az jellemzi, hogy a frontvonal áthúzódik valamennyi állami intézményen. Megosztja az elnöki és a kormányhivatalokat, az Állami Duma pártjait és frakcióit, a hadsereg és a többi erőszak-szervezet tábornoiki és tisztikarát. A harc ma már nem a különböző államilag artikulált érdekek között folyik, mint Gorbacsov idején, nem is a különböző hatalmi ágak között, mint az 1992–1993-as időszakban, Jelcin alatt, hanem szervezett klánok és csoportok között, amelyek bizonyos pénzügyi-ipari érdekeket képviselnek a tulajdon és a politikai hatalom újrafelosztásának folyamatában, s ez oda vezethet, hogy egyik vagy másik kezébe ragadhatja az ország politikai és gazdasági ellenőrzését.

Ráadásul ez a harc ideológiailag úgy jelenik meg, mint annak a meghatározásáért folyó küzdelem, hogy Oroszország a jövőben milyen fejlődési útra lépjen. Ez a harc az ország egyre mélyülő gazdasági és politikai válsága, valamint Oroszország egyre fokozódó nemzetközi elszigetelődése közepette bontakozik ki.

Acscsen válság és e válság kiéleződése még láthatóbbá teszi, hogy az orosz államiség válságának a jelenlegi szakaszban mik az okai, és mik a lehetséges következményei. Minthogy az erők jelenlegi megoszlásában nyoma sincs semmiféle intézményesült hatalmi erőnek, amely képes volna biztosítani az ország kormányozhatóságát és stabilitását, az államiség válsága avval fenyeget, hogy Oroszország a „mindenki harca mindenki ellen” állapotába süllyed. Ez a veszély annál is valószínűbb, mivel az Orosz Föderáció egyes régióinak vezetői is beszálltak a tulajdonért és a hatalomért folyó harcba, mégpedig bizonyos sajátos érdekeket képviselő, szervezeten kívül kialakított klánok és csoportok oldalán. A regionális vezetők részvétele ebben a harcban sokszorosára növeli az egységes orosz államiség széthullásának veszélyét. Ezért kell a csecsen válságot is mindenekelőtt az orosz államiség megerősödésének vagy széthullásának perspektívájából elemezni, szemügyre véve azokat az eszméket, amelyeket ebben a harcban fel lehet használni.

Az orosz vezetés ma a Csecsenföldön folyó tevékenység-gel három olyan szindrómát igyekszik – talán nem mindig elég hatékonyan és tudatosan – leküzdni, amelyek az orosz társadalmat és a hatalmat jellemzik, és amelyek az orosz államiság pusztulásával fenyegetnek.

Az első szindróma az állam megőrzésére és megerősítésére irányuló akarat megbénulása, a társadalom egészében és a politikai körökben egyaránt. Ez a benuktás a gorbacsovi éra utolsó szakaszában vette kezdetét, és a Szovjetunió széthullásához vezetett, ma pedig már magának Oroszországnak a létét fenyegeti. A peresztrojka egy bizonyos szakaszától kezdődően a Gorbacsov-féle vezetés elveszítette legitimitástudatát, és visszariadt még attól is, hogy az állam fennmaradása, a törvény és a rend fenntartása érdekében alkalmazzon törvényes erőt. Bármely állam, a demokratikus állam pedig kiváltképpen, nem dísznak vagy fényűzésből tart fenn erőszakszervezeteket – hadsereget, bñroságot, ügyészséget, rendőrséget. Ezek a politikai rendszer nélkülözhetetlen elemei. Az a hatalom, amely nem használja őket rendeltetésüknek megfelelően, amikor az állam egységét kell megvédelmezni, amikor a törvényességet és a rendet kell helyreállítani, semmit sem ér, és nem méltó sem saját állampolgárai, sem a világ közvéleményének tiszteletére.

A második szindróma, mely szoros kapcsolatban áll az elsővel, az orosz nép és a hatalom büntudata a birodalom, mégpedig a régi orosz és a szovjet birodalom miatt egyaránt. A kommunista rezsim ellen folytatott leleplezési és diszkreditálási kampány végső soron előbb a szovjet, majd az orosz államiság diszkreditálásához vezetett. Az államisággelless ideológia apoteózisát az „Oroszország egy és osztható” formulájában érte el, melyet a Demokratikus Oroszország mozgalom állított fel, mind ideológiailag, mind politikailag azon munkálkodva, hogy meggyökereztesse az efféle eszméket. Ezzel vette kezdetét most már az Orosz Föderáció széthullása. Az ilyen eszmei alapállás eluralkodása élesztette fel a szeparatizmust Csecsenföldön, és bñntotta meg az államiság megerősítéséért felelős szövetségi szervek cselekvőképességét. Az ilyen megfontolások akadályozták meg, hogy Oroszország az új integrációs folyamat hatékony eszköze legyen az egykori Szovjetunió területén.

A harmadik szindróma, amelyet a társadalom és a hatalom oly jól ismer, az afgán szindróma. A sok éven át pocskondiázott afganisztáni háború, amelyet a – még a régi szovjet némenklatúra szemében is legitimitást veszített – brezsnyevi rezsim oly gyáván folytatott, végső soron oda vezetett, hogy az országban és a köztudatban eluralkodott a defetista hangulat, a hadseregellenes pszichózis, a katonai erő – bármilyen formában, bármilyen körülmények között, bármilyen motívumok alapján való – alkalmazásának elvetése. Később ezt a hangulatot tovább erősítették a legitimitását veszített és az állam megőrzésének szándékáról lemondó gorbacsovi vezetés gyáva és felemás lépései (Tbiliszi, Baku, Vilnius stb.). Végső soron a radikális demokráta és „a demokratikus tömegtájékoztató eszközök” bizonyos köreinek erőfeszítései nyomán olyan légkör alakult ki, amelyben a hadsereg és a többi erőhatalmi struktúra a törvény és rend fenntartását biztosító, a társadalom szemében tiszteletben álló intézményekből a legmegvetettebb szervezetekké váltak. Az állam védelme érdekében végrehajtott bármiféle erőalkalmazás azon nyomban bñnceleménynek minősült.

Milyen eredményekkel járhat az orosz államiság gyökereit pusztító három szindróma leküzdése?

Először: ha sikeresen ér véget a csecsenföldi hadművelet, minden valószínűség szerint befejeződik a politikai tengely elfordulása, mely 1992 végén, Gajdarnak a kormányból való első távozásával vette kezdetét. Ez azt fogja jelenteni, hogy a régi ideológiai paradigma, amely a radikális demokrátaikat hatalomra segítette, teljes vereséget szenvedett. Utópikusnak bizonyultak azok az eszmék, amelyek – a szabad verseny korának liberális eszméi alapján – a piaci mechanizmusok és a demokratikus politikai intézmények gyors megerősítését ígérték. Ugyancsak illuzórikusnak bizonyultak azok a remények, hogy Oroszország az egyenlőség elve alapján, törvényes érdekei tiszteletben tartása mellett, gyorsan és fájdalommentesen beilleszkedhet a nemzetközi politikai, gazdasági intézményekbe és biztonsági struktúrákba.

E három szindróma leküzdését követően a fennálló hatalmat alátámasztó új paradigma keretei között a társadalom mozgósítását elősegítő legfőbb ideológiai irányelvek a következők lesznek: a belpolitikában a büszke nagyállamiság ('gyerzsavmoszty'), a hazafiság, a törvény és a rend helyreállításának eszméi, a külpolitikában a nemzeti érdekek és prioritások meghatározása és érvényre juttatása.

Másodszor: egy ilyen paradigmaváltás esetén tökéletesen elveszítik talajukat a radikális demokráta, akik a szabad verseny korának kiürült és lejáratódott liberális eszméihez kötik magukat. Innen nézve az a hisztéria, amelyet Gajdar, az „Oroszország Választása” és a „Demokratikus Oroszország” szítanak a szövetségi hatalom csecsenföldi beavatkozása kapcsán, mindenekelőtt arra irányul, hogy megakadályozza az elnököt a paradigmaváltásban és a felsorolt szindrómák leküzdésében. Hiszen ha ez nem sikerül nekik, elveszítik minden jelentőségüket az elnök számára, és marginális erővé válnak. A legkevésbé sem aggasztja őket az a körülmény, hogy a jelzett szindrómák fennmaradása Oroszország végső pusztulását jelenti. Látni kell azt is, hogy a szóban forgó szindrómák leküzdésének követelménye a társadalom mélyéből feltörő nagy erejű igény. Ha Jelcin nem valósítja meg ezt a fordulatot, egészen biztos megvalósítja valaki más. Csak éppen még több áldozat és megrázkódtatás árán.

Harmadszor: ha megvalósul a politikai tengely jelzett elmozdulása, különösen ha azt az elnök hajítja végre, komoly vereséget szenvednek a kommunisták, valamint Ruckoj és Zsirinovszkij párhívei. A kommunisták elveszítik azt a lehetőséget, hogy a nagy államiság és hazafiság egyedüli következetes híveinek állítsák be magukat. Ruckoj és Zsirinovszkij elveszítik monopóliumukat, többé nem állíthatják, hogy egyedül ők küzdenek Oroszország nagyállami akaratának és erejének helyreállításáért, a törvényesség és a rend megszilárdításáért. A kommunistáknak és a hazafiáknak az elnök csecsenföldi ténykedését illető bírálati jórészt onnan erednek, hogy az állam egységének helyreállítására és megerősítésére irányuló törekvések önelkülük valósulnak meg. Megszűnnek azok az okok, amelyek miatt gyengeséggel és bátoratlansággal vádolhatták a hatalmat.

Negyedszer: az „Oroszország Választása” táborából olyan hangok hallatszanak, hogy ha az elnök szakít velük, azal bukásra kárhóztatja magát, mivel a kommunisták és Zsirinovszkij hívei már régóta a vérét akarják.

Ezeknek az állításoknak azonban nincs komoly alapjuk, és csak azért fújják fel ennyire őket, hogy rájesszenek az elnökre. Először is, manapság a politikai spektrum színei olyannyira összekeveredtek, hogy nehéz megmondani, ki van az elnök mellett, és ki ellene. Másodsor, a politikai pártok szervezetiileg még gyengék, és csak meglehetősen szerény lehetőségekkel rendelkeznek szavazótáboruk mozgósítására. Vagyis ha a kommunista és hazafias mozgalmak, valamint a Liberális Demokrata Párt vezetői nem lennének hajlandók nyíltan támogatni az elnököt, neki mindig meg lenne a lehetősége, hogy a pártok és mozgalmak vezéreinek feje fölött közvetlenül a választókhoz forduljon, és jelentős részüket a maga oldalára állítsa. A nagyállamiság, a patriotizmus, a törvény és a rend eszméje, amelyeket az elnök magáévá tett, alkalmassak arra, hogy biztossá váljanak számára a lakosság nagy többségének politikai támogatásáért. Ez többek között azzal magyarázható, hogy leszámítva azokat a nyugdíjasokat, akik öntudatosan vállalják Zjuganov kommunista pártját – és ezek száma nem túl nagy –, a többi párt és mozgalom szavazóinak nincs határozott pártidentitása, és politikai állásfoglalásaikat és választásaikat illetően igencsak ingadozók. Ezért a radikális demokraták fenyegetőzése, miszerint ha Jelcin elfordul tőlük, akkor magára marad és megbukik, egyszerűen nem állja ki a kritikát. Mellette maradnának ugyanis a talán nem túl hatékony, de még mindig roppant nagy hatalmú állami intézmények, köztük az erőszakszervezetek, és társadalmi bázisa is sokkalta nagyobb lenne, mint az, amit az *Oroszország Választása* valaha is biztosítani tudna neki.

Ha figyelembe vesszük, hogy még az *Oroszország Választása* parlamenti frakciójában sincs egyetértés az elnök cseccsenföldi lépéseit illetően, akkor bátran feltételezhetjük, hogy az *Oroszország Választása* szavazótáborának többsége is az elnököt fogja támogatni a rend helyreállításában. Ahhoz, hogy ez a fordulat sikeresen végbemehessen, az elnöknek mielőbb eredményesen be kell fejeznie a harci cselekményeket, és helyre kell állítania a törvényes államrendet Csecsenföldön. Ezt követően az erőhatalmi szervek éléről el kell mozdítani mindazokat a minisztereket – Gracsov, Jerin, Sztjepasin –, akik nem kellő hatékonysággal cselekedtek. Továbbá, alaposan meg kell újítani a kormány kádérállományát, beleértve a miniszterelnök, Csubajsz, Kozirjev és egy sor más miniszter esetleges leváltását, akik nem illenek bele a hatalom új arculatába, és kilógnak abból az új szerepből, amelyet az állam a gazdaság és a társadalom életében be fog tölteni. Ha figyelembe vesszük, hogy a Nyugat még mindig óvatossággal tartózkodik tanúsít Oroszország iránt, és inkább az elszigetelésével próbálkozik, semmint azzal, hogy segítse méltó módon integrálódni a nem-

zetközi struktúrába, a hatalom új elvi-politikai alapokon való konszolidációjával kapcsolatos lépéseinket aligha igazíthatjuk ahhoz, hogy reagál rájuk a Nyugat. (Annál is inkább, mert a Nyugat korántsem egységes az Oroszország iránti viszony tekintetében.)

Igaz, ennek a fordulatnak nemcsak az *Oroszország Választása* és egy sor, jól körvonalazható pénzügyi és politikai érdekcsoport áll az útjában. A legnagyobb akadályt ezen az úton az úgynevezett demokratikus sajtó jelenti. Ha nem teremtik meg a fordulathoz nélkülözhetetlen ideológiai és propagandafedezetet, akkor a tömegtájékoztatási eszközök aligha fogják feladni a hatalom és az elnök lejáratását célzó irányvonalukat.

A sors iróniája, hogy ha a jelenlegi elnök nem tud talpon maradni, bármely más hatalom is arra fog törekedni, hogy helyreállítsa a törvényességet és a rendet, megerősítse az államot, kivívja az Oroszországot megillető helyet a nemzetközi kapcsolatokban, helyreállítsa a gazdaságot, korlátozza az államellenes hisztériát a tömegtájékoztatási eszközöknél, csak éppen még kíméletlenebbül fogja mindent végrehajtani, mivel nem kötik sem régi kapcsolatok, sem régi ígéreteket.

Ellentétben egyes helyzetelemzők és újságírók naiv elképzelésével, miszerint a választóvonal a „háborús párt” és a „békepárt” között húzódik, vagy szántszándékkal igyekeznek ebbe a mederbe terelni a közvéleményt, a politikai harc valójában a propaganda szférájában is a „rend pártja” és a „káosz pártja”, az „államiság pártja” és az „államellenesség pártja” közötti választóvonal mentén folyik. Nem nehéz megjósolni, hogy ha így fogalmazzák meg a kérdést, akkor ki mellé fognak állni a választók és a széles tömegek. Az elnöknek most még van rá lehetősége, hogy a „rendpárt” élére álljon. Ez a párt Oroszországban mindig győzedelmeskedni fog. Ha az elnök késlekedik, azt kockáztatja, hogy a „rendpárt” vezetését átengedi más politikusoknak, azoknak, akik régóta tetszelegnek a hon megmentőinek jelmezében.

Ha a csecsen kérdés megoldása nem a fenti három szindróma leküzdésének kezdetét fogja szimbolizálni az orosz politikai körök és az egész társadalom tudatában, és ezért a szindrómák még súlyosabbakká válnak, akkor a csecsenföldi események az orosz államiság további széthullásának féltelmetes katalizátoraként fognak működni.

Összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy napjainkban elkeseredett harc folyik az államiság hívei és ellenfelei között. Ebben a harcban dől el az orosz állam sorsa. Az elnök és az erős állam hívei számára nincs más választás, mint hogy minden erejüket latba vessék és Oroszország államiságának megőrzése és megerősítése érdekében leküzdjék a defetizmus szindrómáit.

FORDÍTOTTA SOPRONI ANDRÁS

ANDRANYIK MIGRANJAN politológus. 1949. február 10-én Jerevánban született. Moszkvában a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében (MGIMO) szerzett diplomát 1972-ben. Disszertációját az Egyesült Államok belpolitikájáról írta. Később a Nemzetközi Gazdasági és Külkapcsolatok Intézetében volt kutató, majd 1990 és 1991 között a San Diego-i egyetem (USA) vendégtanáraként oktatott. Jelenleg az úgynevezett Bogomolov Intézet a munkahelye. Migranjan – főként gyakori televíziós szerepléseinek köszönhetően – a '80-as évek végén vált széles körben ismertté. A moszkvai politológusok fiatalabb nemzedékéből talán neki sikerült leginkább médiafigurává, televíziós sztárrá lenni, színészi bájának és szellemes, gúnyos gondolatfűzésének köszönhetően. 1989-től közel került a Mihail Gorbacsovot támogató értelmiségi körhöz, ma is rendszeres résztvevője a Gorbacsov Alapítvány konferenciáinak. A szovjet elnökhöz fűződő kapcsolatai ellenére befogadták Borisz Jelcin csapatába is. 1993 februárjában, amikor az elnöki tanácsadó testületből kihagyták Oleg Bogomolovot, Migranjant a tanács tagjává nevezték ki. Ezzel párhuzamosan Migranjan az orosz Legfelsőbb Tanács főkonzultánsa volt, jelenleg – a Duma megválasztása után – e tisztséget „átörököltette” az új törvényhozásba. Jelen cíkke „1995: god velikogo pereloma ili okoncsatjelnogo kraha rossziszkoj gosudarstvennosztyi” címmel a *Nyevaviszimaja Gazeta* 1995. január 17-i számában jelent meg. Migranjan éppen ez időben járt először Budapesten, ahol a Magyar Russzisztikai Intézetnek „Oroszország és a csecsenek” címmel ren-

dezett konferenciáján vett részt. Cikkében Migranjan – immár az elnöki tanácsadó szerepkörében – visszatér 1989-ben, „mezei politológusként” kifejtett tételéhez, miszerint „a totalitárius rezsimből a demokráciába való átmenet objektív szükségszerűsége a tekintélyelvű hatalom megerősítése”.

Andranyik Migranjan és Igor Kljamkin annak idején „Nuzna li » zseleznaja ruka«?” (Szükség van-e vaskézre?) címen közreadott és a demokratákat megbotránkoztató dialógusában (*Literaturnaja gazeta*, 1989, 33. szám) ez olvasható: „Tudatában kell lennünk, hogy ha célunk a régi struktúra lebontása, akkor ez nem a demokrácia fejlesztését, hanem a reformvezető hatalmának erősítését követeli meg. A demokratizálás egyáltalán nem segíti a reformokat. Tegyük föl, hogy a reformátor a piac meghonosítása mellett foglal állást. Vajon megteheti-e ezt a tömegekre támaszkodva? Természetesen nem! A lakosság 80 százaléka ezt nem fogja elfogadni. Hiszen a piac rétegződést, jövedelmi különbségeket jelent, nagyon sokat kell dolgozni ahhoz, hogy jól éljen az ember.” Miután a puha, gyöngé és tudatlan Gorbacsov nem az autoritárius reformizmus „harmadik útján” haladt (mint például Kína vagy a '60-as és '70-es évektől Magyarország) – mondja Migranjan –, hanem átengedte a terepet a liberális radikalizmusnak, az eredmény az állam széthullása (káosz) és a totalitárius restauráció fenyegetésének felidézése lett. Jelcin új orosz állama ugyan feltartóztatta a széthullást, és elhárította a totalitárius restauráció veszélyét 1991 augusztusában, de maga is a liberális radikalizmus által kijelölt útra lépett, amely újból az államiság széthullásának, és – most már – új, jobboldali, fasisztoid újraalkotásának alternatívájához vezetett. Pedig Migranjan előre megmondta, hogy az egyedüli út az autoritárius reformizmus „harmadik útja”. Azt viszont sajnos nem mondta, s ma sem mondja meg, hogy milyen árat kell vagy kellene fizetni ezért az útért, hogy végül is nem foglalhatik-e benne ebben az árban a távlatilag fenntartott cél (demokrácia és modernizáció) feladása vagy szétfoslása is? Hiszen a cél most már nem egyéb, mint az orosz állam egységének megteremtése és megóvása minden áron, különben jön a káosz, vagy jönnek a nyugatellenes, jobboldali radikális rendteremtők. Még mindig jobb, ha „mi” – demokraták? – csinálunk diktatúrát pragmatikus és nagyhatalmi alapon, mintha a fasiszták csinálnák ideokratikus és birodalmi szellemben. Ennyi lenne hát tíz év lázas, gyötrelmes, drámai orosz reformizmusának, társadalmi útkeresésének hozadéka: ha ti ott, Nyugaton „jól” viselkedtek, vagyis támogattátok az erős, egységes orosz nagyhatalom kiépítését (kerül, amibe kerül), s ha ti itt, orosz értelmiségiek, felfogjátok végre, hogy mit akar a nép, és mi kell Oroszországnak, akkor talán nem lesz liberális demokrácia Oroszországban (végtére ma sincs!), megmenekedhettek viszont egy nukleáris nagyhatalom összeomlásától, a káosztól, és egy belőle vagy helyette fölemelkedő fasisztoid nukleáris nagyhatalom fenyegetésétől. Vagyis engedjétek meg, hogy előbb megteremtsük a magunk egységes, erős orosz államát, s aztán már ezen a talajon – az örök orosz talajon – induljunk el utolérni a többi népeket! Csakhogy ezen a talajon, mint azt az utóbbi kétszáz év orosz történelme mutatja, sem utolérés, sem piacgazdaság, sem demokratikus intézményrendszer kiépítése nem lehetséges. A nagy és erős állam mint ideológiai kárpótlás és vigasz az orosz népnek, és mint biztosíték – káosz és katasztrófa ellen – a Nyugatnak – ennyi lenne hát, amit a „pragmatikus demokraták” Jelcintől vagy bárkitől, aki az „erős kezű” vezető szerepét vállalja, elvárnak? De ki mondta, hogy a nagy és erős állammal nagy és erős államon kívül bármit el lehet érni ott, ahol egy Patyomkin-piacgazdaságon és egy Patyomkin-parlamenten kívül még sem piacgazdaság, sem demokrácia, sem civiltársadalom nincsen? És honnan lehet tudni, hogy nem épp az állam egységének bármi eszközzel történő megteremtése és megóvása, például a csecsenföldi konfliktus megoldásában megnyilvánuló türelmetlenség és mértéktelenség gyorsítja-e fel az állam felbomlásának és szétesésének folyamatát, s torkollik épp ezért káoszba vagy fasisztoid puccsba? (Sz. Á.)

Most, hogy többé már nincsenek nagyhatalmak...

BART ISTVÁN

...Évek óta csak ül az ember a CNN képernyője előtt, vacsorázgat és bámul. Eleinte mindig csak röhögcsélve a folytatólagos bohózatot, amelyben az úgynevezett nagyhatalmak csetlenek-botlanak, és hiába ármánykodnak, végül mindig rajtavesztenek, mint a Kandúr Bandi, hagyják magukat kicsézni és farba rúgni mindenféle kis felfuvalkodott diktátorocskáktól (akik viszont már egyáltalában nem hasonlítanak Incire és Fincire), de aztán, ahogy halad előre a sztori a szokásos végkifejlet felé – Ruanda, Észak-Korea, Haiti, Szomália, Irak, Bosznia, Eritrea, Csecsnia –, egyre rémültebben pislogunk a tévére a szemünk elé kapott kezünk mögül, mert az ember nehezen szokja a vért: Miért nem csinál már végre valaki valamit? Hová lettek (példának okáért) azok a híres imperialisták? Amikor pedig már Béketábor sincs, hogy lefogja a kezüket!

Mi folyik itt?

Bizonyos előzmények

Az újkori birodalmak klasszikus korában (hogy ne mondjunk egyenesen „imperializmust”) az az ország számított nagyhatalomnak, amely egyedül is képes volt háborút viselni (más nyelven: „rendet tartani”, esetleg: „megvédeni a békét”) főleg nála kisebb (bár nem feltétlenül erkölcsösebb) hatalmak ellen, még földrajzilag távoli érdekei védelmében is. Sőt akár létfontosságúnak korántsem mondható érdekei (de még szövetségesei érdekeinek) védelmében vagy alkalomadtán csupáncsak befolyása kiterjesztéséért is – mert volt hozzá flottája, légierije, katonája, titkosügynöke meg diplomatája elegendő, és senkiben sem hagyott kétséget afelől, hogy ha úgy hozná a szükség (mert például móresre kell tanítani valakit), a nagyhatalmiság mindezen eszközeit használni is fogja. A diplomácia többnyire csak a bizonyosság megerősítését szolgálta, és általában a fenyegetés elég is volt a kívánt eredmény elérésére.

Az úgynevezett hidegháború kora lényegileg mit sem változtatott ezeken a viszonyokon, csak épp az igazi nagyhatalmak száma fogyott kettőre, miáltal szabálytalan sokszögű idomból minden egyes elemi részecskéjében külön-külön is jobb- és baloldalra hasadt golyózássá lett a földteke, melyet – ki-ki bárhonnán szemlélt is legyen –, úgy tetszett, hogy éppen a jó és a rossz eme egyszerű és könnyen érthető szimmetriája tart egyensúlyban.

Évtizedeken át, mialatt a két nagy-, sőt szuperhatalom a maga eredendő, nagyhatalmi természete szerint bármit

hajlandó lett volna elkövetni azért, hogy képessé váljék a másik (a gonosz) elemésztésére (mivel kölcsönösen meg voltak róla győződve, hogy amint a másik képessé válik erre, éppen gonoszsága folytán haladéktalanul meg is tenné), ezenközben – mintegy melléktermékeként a nagy gyűrűkőzésnek – mind jobban megszilárdult a szimmetria. Legalábbis látszólag.

Mindaddig, amíg a „másikról” joggal feltehető volt, hogy képes (és hajlamos is) lehet az „egyik” elpusztítására (még szövetségesei védelmében is akár), a világban lényegileg rend honolt. Úgy tetszett, nyugvópontra ért a világtörténelem. A nagyok egymás között intézték az igazán fontos dolgokat – mindig biztosítva egymást a másik fegyverzetének kölcsönös és változatlan nagyrabecsléséről. A kisebbek pedig mindahányan tisztában voltak vele, hogy igazodniuk kell a nagyokhoz (helyesebben: *valamelyik* nagyhoz, de persze nem szabad választás dolga volt, hogy melyikhez), és tudták, hogy egymás közti vitáikat, melyeket valamikor régen még háborúval döntöttek volna el, immár bölcs bírák ítélőszéke elé kell terjeszteniük, akik nemcsak oltalmat nyújtanak, de másrészt (ennek fejében?) s egyszersmind kötelezőleg?) igazságot is tesznek köztük. Mindkét nagyhatalom úr volt a maga portáján, és ezt a státust kölcsönösen tiszteletben is tartották.

Közben persze azért folyvást csábították mindkét nagyok a „másik” játékosait, meg-megpróbálták elcsenni egy-egy országocskát, főleg a világ kevésbé szem előtt lévő, homályos sarkaiban. Nagyon nagy galiba azonban ebből sose lett; erre mindig ügyeltek, mégpedig kölcsönösen. Ámde ezalatt az egyik oldalon a gyarapodó jólét (meg ami ebből következett, az erkölcsi jó), a másikon pedig a sűrűsödő nyomorúság (meg mindaz, ami ebből származni szokott) lassan, de biztosan rombolta a nagy s békés szimmetria közös fegyelmét, mígnem egy reggel az egyik nagyhatalom a kettő közül arra ébredt, hogy egyedül van.

Az egyedül maradt óriás eleinte persze örült, hogy nincsen többé vetélytársa, megszűnt az örökös veszély, arra gondolt megkönnyebbülve, hogy most majd eladhatja drága pénzen vásárolt fegyvereit, és végre orvosolhatja számos egyéb gondját-baját. Szélnek is eresztette a katonáit (1990 óta állítólag leszerelték a katonák 40%-át, a fegyvertárak 50%-át, az USA pedig 320 ezertől a harmadára csökkentette a csapatai létszámát – Európában legalábbis), és jókedvében mindenféle segítséget ígérve a hajdani vetélytárs elárvult szövetségeseinek (telik majd a fegyverek árából!), barátságos mosollyal vette szemügyre reménykedő új kis barátait.

Egy pillanatra úgy tetszett, a rémisztő hasadék összezárván, kerek s osztatlan egészé lett a világ, a nagy gonosz nincs többé, csak apróbb ördögök, de azok is behúzzák most majd a szőrös fülüket-farkukat, rút lópatájukat manikűröztetik, és önként, engedelmesen az erény útjára térnek. Megvalósulni látszott Utópia, ahol a demokratikus „rend” belátásból fakadó belső igény, és nem külső kényszer dolga.

De a világ szélfúttá tetején immár egyedül üldögélő óriás, akit többé már senki és semmi nem fenyegetett, csak hamar elkezdte magányosnak érezni magát – mint akit cserbenhagyott meghitt társa, vagy mintha a fél karját vesztette volna.¹ Eltűnt előle a tükör, melynek túldoldarál addig önmaga rút torzképe nézett szembe vele, melytől ő maga mindig oly előnyösen különbözött, sőt egyre inkább különbözött, hiszen nagyon iparkodott is rajta, s ez folyton sikerélménnyel töltötte el. Felderengett benne az a kínos felismerés, hogy a világnak – alkalmasint természete szerint – mindig van s lesz is színe és fonákja, ezért akár van hozzá kedve, akár nincsen, most ezentúl majd alighanem neki kell alakítania mindkét szerepet, hiszen nem tehet mindenkinek egyszerre a kedvére. Máskülönbén kénytelen lesz (lenne) lekászálódni a nagy hegyről. A dilemma zavarba ejtette, és ettől rosszkedve lett a jó óriásnak, annál is inkább, mivel a völgybe letekintve azt látta, hogy semmi se úgy megy, ahogy illendő volna Utópiában.

A tárgy maga

A világtörténelem pedig nem hogy végső nyugvópontjára ért volna, mint Fukuyama gondolta, hanem éppenséggel újra nekilódult menete a sok évtizedes egy helyben toporogás után.

Más szóval, egyhamar kiderült, hogy egy nagyhatalom nem nagyhatalom. A hajdani vetélytárral nemcsak a maga hajdani hatalma szállt sírba, de mintha a szuperhatalmi státus is elenyészett volna vele. A világban váratlanul magára maradt nagynak a hatalma mintha nem megkettőződött, hanem inkább megfeleződött volna. Úgy tetszik, ezentúl már legfeljebb csak első lehet az egyenlők között – habár egyelőre még az sem egészen világos, kikkel osztozik majd a világon.²

Fölbomlott ugyanis a főrendszer (az egymást feltételező ellenfelek fordított Szent Szövetsége), mely mind ez ideig fönttartotta az egyensúlyt s a rendet helyileg és a világban egyaránt, amiből azonban nem az következett – mint talán a fizika némely törvényei nyomán várható lett volna –, hogy az eladdig csak az egyik féltekén uralkodó és (a másik féltekéről nézvést) oly üdvösnek tetsző rend (vasfüggöny és egyéb gátak híján) akadálytalanul átterjed az immár kerekded világ másik felére is (lásd még: „Menyneyei Birodalom”), hanem az, hogy mocorogni kezdtek az addig mozdulatlan fegyelembé szorított alrendszerek. Nemcsak az addig uralkodó rend mindenkire egyformán érvényes, általános törvényei vesztették hatályukat, hanem egyszersmind az alrendszerek belső törvényei is, hiszen ezeket természetesen kívülről szabták ki rájuk.

Más szóval: mintegy lejjebb csúszott a „balance of power”, vagyis mindenhol felértékelődtek a helyi erőviszonyok és – lehet-e ennél bármi

természetesebb? – megkezdődött a viszonyok eszerint való, egymás közti átrendezése. Példát választhatnának számosat, de az egyszerűség kedvéért akár csak a hajdani Jugoszlávia állatorvosi lován is ki-ki bízható tanulmányozhat szinte minden lehető fejleményt. Mellesleg megemlíthető, ide illő példa lehet alkalmasint Magyarország és Szlovákia esete is a vízi erőművel, melyből szépen kivettszik, mit tehetnek az olyan kicsinyek, akiknek – bármily nemesen ősi és erkölcsien mély ellentétek fűztek is egymáshoz őket – történetesen se erejük, se kedvük lövöldözni egymásra: új oltalmazó hatalmat és következőképpen (valamint egyszersmind szükségképpen is) új békebírókat választanak maguknak – lehetőleg közösen – a régi helyett. Ha ugyan találunk olyat, amely elvállalja őket! Az új helyzet lényegéhez tartozik ugyanis – mint még majd látni fogjuk –, hogy nemcsak az egyetlen igazi nagy, de a szóba jöhető kisebb (növekvő?) hatalmak is elvesztették az érdeklődésüket a klasszikus, történelmi szerepkör – az erőegyensúly serpenyőinek billegtetése – iránt.

Mindenesetre nagy és általános volt a meglepetés a világban az új fejlemények láttán, mivel ezeknek az alrendszereknek szinte a létezéséről is megfeledezett már mindenki: Ruandáról is meg a Balkánról is. A Kaukázusról nem is szólva. Ezek azonban begubózva s a szőnyeg alá sörpörve (mióta már?) átaludták a hidegháború hosszú telét, és most egyszer csak rút, szőrös bogarakként bújtak ki bájukból. Nem is csoda, hogy a művelt világ utálkozva fordul el a visszatartó látványtól, és igyekszik sürgősen elrejtetni ajtót-ablakot. Látni fogjuk, hogy alighanem ez lesz az újfajta magatartás lényege. Azelőtt tolongtak, ma nem akad komoly vállalkozó, aki „felelősséget” vállalna a világért. Ehelyett különféle, erősen korlátolt felelősségű (és roppant korlátolt tehetségű) társaságok alakítását javasolják.

A hajdani, klasszikus nagyhatalmak (de még némely kisebbek is) Jugoszlávia felbomlásában bizonyára olyan kecsesítő alkalmat láttak volna befolyásuk kiszélesítésére, amekkora csábításnak aligha bírtak volna ellenállni.³ A mai nagy s kisebb hatalmak viszont ehelyett akár még az iménti főellenséget, Oroszországot is bevonnák a rendcsinálásba (felidézve egy percre a hajdani szívélyes antantot?), mely persze – alighanem főleg a nagyhatalmiság iránti történelmi nosztalgiából – olykor mintha hajlamosnak is mutatkoznék beleugrani a kalandba.⁴

Mi történik tehát következőképpen? A roppant tökéletlenül definiált érdekeket képviselő NATO „fenyegető mélyrepülésekkel” igyekszik meghatárolásra készíteni a muzulmán területeken előretörő szerb csapatokat.

Kérdés: mire való a nagyhatalmak fegyvereinek hatalma?

A szovjet tankhadosztályok, melyeknek két-három nap alatt a Rajnáig, majd az atlanti kikötőkig kellett volna robotniuk a nukleáris tüzéség lövedékeitől megbénított Nyugat-Németországon át, éppoly hasznavehetetlenné váltak (lásd még: Groznij), mint az egész NATO, melynek egyetlen célja és értelme az volt, hogy a fent említett szovjet tankokat megállítsák, lehetőleg még a hadgyakorlatokban híressé lett nevezetes „füldai folyosóban”. A mind sűrűbben fellobbanó bozóttűzek eloltásához viszont a tűzfészek eltírásának (és akár az egész földgolyó fellobban-

tásának) elméleti képessége nem elég elrettenő erő – mivel bezonyosodott, hogy egyszerűen alkalmazhatatlan.

Az elméleti és egyre valószínűbb kisháborúval helyett ezer valóságos és egyre valószínűbb kisháborúval kell szembenézni: a metasztázis megfékezésére úgy látszik nincsen se eszköz, se erő, se – főleg! – akarat. Vagy másképpen: újra meg kellene fogalmazni a (nagy)hatalmak érdekeit és céljait, mert az eltűnt világból örökölt definíciók szerint már szemlátomást nem lehet célszerűen cselekedni.

Mit is láttunk a minap a tévében? Rose tábornok hozzászolás töprengés és egyeztetés után a fél NATO mozgósításával kilövetett egy (talán géphiba miatt) vesztglő, alkalmasint személyzetétől elhagyott, öreg szerb tankot. Haitiban tizennyolc amerikai katonára halála miatt megfutamodik a „Harlan County” nevű hadihajó maroknyi fegyveres csirkefogó elől. Az „új világrend” tévés forgatócsoportok reflektoraitól rózsás hajnalán a Szomáliában partra szálló amerikai tengerészgyalogság addig játszik bújócskát egy cégéres gazemberrel, míg az nemzeti hőssé nem avanszál, az amerikaiak pedig szűkülve menekülnek a nemzetközi röhej elől. Satöbbi.

A nagy paradoxon

Az a helyzet, hogy igazából többé nem is lehet (bár valószínűleg nem is szükséges) háborúzni, legalábbis a nagyoknak – következésképp egyre sűrűsödnek a háborúk, legalábbis a kicsik között.

Ha jobban meggondoljuk, valójában már a második világháború befejezése óta is csak atavisztikus és ezért értelmetlen, vagy eleve megnyerhetetlen és ezért fölösleges háborúkat vívtak a világban – miközben a történelem lát-szólag egyhelyben járt –, meg a külső szemlélő számára érthetetlen, archaikus sérelmek miatt kirobbanó, inkább csak elkeseredettségükkel fogva figyelmet érdemlő összecsapásokat a világ eldugott zugaiban. Csak épp amíg a nagy páros még ádázul acsargott egymásra, ezek rögvest más értelmet nyertek, mivel szükségképp egy világtörténelmi folyamat elemeivé emelkedtek, sőt olykor mintha még erkölcsi tartalmuk is lett volna. Most ellenben óhatatlanul visszasüllyednek a helyi történelem kontextusába, és éppoly csekély hatással vannak a világ többi részére, mint a japán partokat végigsöprő tájfun – csak épp jeleneteik esténként megtekinthetők a tévéhíradóban, mi pedig szörnyülködve nézzük, és így kiáltunk fel: Miért nem tesz végre valaki valamit?

Csak hogy, úgy látszik, senkinek sem akarózik beleártni magát a más dolgába. Senki sem akarja kitölteni, ha valahol hatalmi vákuum keletkezik, senki sem akarja kiszélesíteni befolyási övezetét. Hová lettek a nagyhatalmak?

Különös, világtörténelmileg új helyzet. Ki fog ezentúl rendet tartani az alrendszerekben? Lehet, hogy senki? Olyan lesz a világ, mint amilyen a 19. század közepén volt? Egyfelől a nagyjából kiegyenlített erejű és ezért egymás közt végül is mindig kiegyező gazdagok, másfelől a tőlük tengerekkel (de legalábbis fegyveresen őrzött határokkal) elválasztott másik világ nyüzsgő, civódó hangyabolya?

Minden szem az Egyesült Államokra tekint, Amerika azonban, miután helyesen arra a következtetésre jutott, hogy (egyelőre) globális vetélytárs nélkül maradván, immár senkinek sem áll módjában a létérdekeit fenyegetni

(legalábbis fegyverrel), a szövetségeseit kezdte nógatni, hogy vegyék magukra annak a tehernek egy részét legalább, melyet eleddig a másik, immár megfáradt és térdre roskadt kariatidával közösen viselt – ám Anglia, Franciaország, Japán, de még Németország is csak a vállát vonogatta. Mi hasznuk származhatna belőle?

Semmi.

Jobban meggondolva, a helyzet tulajdonképpen nem új, épp csak most vált nyilvánvalóvá az, amit a két szuperhatalom bénult szembenállása eleddig elfödött. Mert bámulatos a gondolkodás sztereotípiáinak hatalma, és csodálatos, hogy diplomata és államférfiak milyen nehezen fognak fel egyszerű tényeket!

Klasszikus minták szerint elgondolt és (ami ehhez hozzátartozik) sikeres nagyhatalmi fellépés a CIA-ügynökből kreált kábítószercsempész államfőcske, Noriega tábornok letartóztatása óta nem is volt, a másik féltekén pedig Csehszlovákia megszállása az utolsó példa.⁵ Valószínűleg legkésőbb a Ciprusi Köztársaság senki által sem kívánt fel-számolásakor (amikor két NATO-tag atavisztikus konfliktusa fölébe kerekedett a szövetség közös érdekeinek), a nagyhatalmaknak be kellett volna látniuk a tehetetlenségüket. Avagy a régi szerep elavultságát. Fel kellett volna ismerniük, hogy egy bonyolult, sokágú folyamat következtében (melyet alkalmasint az váltott ki, hogy a huszadik század végére a gazdasági hatalom végképp elszakadt a föld birtoklásától) alapvetően megváltozott az érdekeik természete, és ezért valószínűleg soha többé nem akarnak majd olyasféle ellenőrzést gyakorolni a világban, mint a hajdani szuezi vagy budapesti időkben, mivel bármely nagyhatalmi fellépés haszonköltség-elemzésének eredménye ezentúl valószínűleg mindig negatív lesz.⁶ Amióta nem kell attól tartani, hogy egy csetepatéből atomháború lesz, megszűnt a konfliktusok megfékezésének szükségessége. Bízást szűkebbre lehet vonni a biztonsági érdekek határát. Egyszermind bámulatosan megnőtt a nagyhatalmak káosztűrő képessége.

Sokáig tovább működtek (működnek?) még a régi ösztönök, és az Egyesült Államok (gyanakvó tekintetét nyilván a szovjet atomrakétákra függesztve) mondhatni gondolkodás nélkül hajlandó volt hosszú, kilátástalan dzsungelháborút vívni világpolitikaivá tupírozott helyi érdekű ügyekben, a Szovjetunió pedig (lényegileg az amerikaiakkal azonos indítékokból) fejest ugrott az eleve csekély haszonnal kecsegtető, és csakhamar nemkülönben kilátástalanná váló, és a vietnamihoz hasonlóan abbaagyhatatlan afganisztáni háborúba.

Megfoghatatlan, miért nem ismerték fel korábban már, hogy a (gazdasági) erejüket érvényesíteni kívánó nagyhatalmaknak nemcsak nem szükséges ma már, de tulajdonképpen nem is lehetséges többé háborúzniuk, mert az aduász – számukra legalábbis – kijátszhatatlan. Más eszközöket kell keresni.

Tudhatták volna, amit az egyedül maradt óriás azóta minden jel szerint megtanult már: viszonylagossá vált a nagyhatalmi erő. Legfeljebb halálos, végső fenyegetés esetén folyamodhatnak hozzá. Ilyen eset azonban elvileg is csak kettő lehetséges: ha váratlanul előbukkan egy agresszív atomhatalom, amely interkontinentális rakétákkal is rendelkezik (amire nincs nagy esély), vagy ha valamely létfontosságú, természeti erőforrás szabad és korlátozás nélkü-

li kiaknázása kerül veszélybe. Láthattuk, hogy ez utóbbi esetben csakugyan habozás nélkül a kardjára csap az óriás.

No de – merül fel e ponton a kérdés – nagyhatalom-e még az olyan, amelyről tudnivaló, hogy nem fog háborúzni? Azaz nem kíván fenntartani fegyverei erejével semmiféle (új vagy régi) „világrendet”. Mely nem képes megbirkózni Fidel Castro ravaszkodásával se, hanem alkuba bocsátkozik vele, és kínos erkölcsi, ideológiai ellentmondásokba keveredik...

Persze, hogy az, csak alkalmasint új definíciókra van szükség. Megfogalmazásuk folyamatban van. Ezekről függ majd, hogy milyen lesz az új, a klasszikus nagyhatalmak korának letűnte utáni világ.

Egyelőre azonban az úgynevezett nagyhatalmak még nem látják tisztán, mi lesz a fontos az új világban, mi fogja fenyegetni őket – következőképp azt sem tudják, hogyan kell ellene védekezni. Egyelőre csak azt tudni, hogy a széthullott stabilitás helyén terjengő káosz atomlogikával nem fékezhető meg. A meglévő atomlogikára épülő erők viszont csakis a határok mentén leselkedő tömeges, katonai fenyegetés elhárítására alkalmasak. Ennek megszűnése okozza a zavart. Zavarában pedig a művelt Nyugat – mert hiszen nagyhatalmak helyett bízást használhatjuk ezt a megszokott, régi szót is akár – igyekszik mindenesetre határain kívül rekeszteni az ismeretlen, új veszedelmeket. Az ösztöne azt diktálja, hogy – mint az újkori történelemben mindig is, valahányszor ismeretlen erjű, új veszedelmekkel került szembe – ütközőzónákat hozzon létre, melyeket lefűz mintegy érdekei láncáról, s ahol könnyű szívvel feláldozható és bármikor pótolható zsoldoscsapatok majd megállítják az ellenséget.⁷ A magyar történelem szép példákkal szolgálhat erre a politikára.

Alkalmasint most is ez fog történni. Hiszen a hidegháború rendkívüli állapota véget ért. Ismét a normalitás uralkodik. És egyszersmind megszűnt az az ok is, mely eddig ereje megfeszítésére és cselekvésre készítette a Nyugatot.

De elszigetelhetők lesznek-e a közvetlen közelségben, az Adriától Almatig (Alma-Ata új neve) húzódó posztkommunista válságív szétaprózott világában gyülemelő változatos konfliktusok, vagy a gyarapodó lakosságával küszködő iszlám félhold modernizációs krízisei, meg a törzsek és az állam között tántorgó Fekete-Afrika csillapíthatatlan kínjai, az eufémisztikusan etnikai konfliktusoknak nevezett népiháborúk, a polgárháborúk, a vallásháborúk? Mindez itt zajlik Európa előterében, de úgy is mondhatnánk, hogy felvevőpiacain és nyersanyagtermelő konyhakertjében. Meg fognak próbálkozni vele – mármint az elszigeteléssel. Úgy tetszik, az a kisebb teher.

A szörnyűségek fölötti megütközést nem követi cselekvés – egyelőre még csak hadászati tervezés sem. Mindenki megelőzést emleget, holott az erő csak akkor hatásos tud-

valevőleg, ha mielőbb bevetik. Marad a humanitárius segítség – a tétlenség szinonimája.

Ámde, hacsak nem nyugszanak bele a káoszba, amely bizonyosan és rövid úton a jelenlegi világot működésben tartó nemzetközi rendszer felbomlásához vezethet, valami formát kell találniuk a „törvény és rend” megőrzésére – azaz a nagyhatalmi erő alkalmazására. Meg is fogják találni a módját. Természetesen arra fogják használni, hogy bezárkózzanak, és mind kevésbé fogják a szívkre venni erkölcsi értékeik megsértését. Végtere is a szegény országok gazdasági már gyermekkorukban megtanulnak átlépni a koldusokon úgy, hogy pillantást sem vetnek rájuk.

A demokratikusan megválasztott kormányok azonban nem fogják vállalni a háborúk megvívásával járó áldozatokat⁸ – ezért szerveznek majd gurka csapatokat, idegenlégiókat amerikai tisztek vezénylete alatt –, amint ahogy szervezik is már minden nagyhatalom hadseregében a „gyors reagálású erőket”. Valószínűleg páratlan fejlődés előtt áll a haditengerészet, a légierő, és a rakéta fegyvernem is – míg csak a nagyhatalmak újra képesek nem lesznek megvédeni a távolból is távoli szövetségeseiket, akik majd távol tartják határaiktól és érdekeiktől az igazi veszedelmeket.

Mindazonáltal nyitott kérdés hogy ezúttal is eredményes lesz-e a hagyományos struccpolitika? Időközben ugyanis egyszersmind ki is tágult a biztonság fogalma: katonai tényezők helyett sokkal inkább politikai és gazdasági tényezőket kellene mérlegelni. Bonyolultabbak lettek a játékszabályok, és féltő, hogy a régi, „költségkímélő megoldások” elégtelennek bizonyulnak az új veszedelmek elhárítására, melyek együttvéve új korszakot rajzolnak elénk.⁹

Elképzelhető persze, még a nagyhatalmak tehetetlenségénél, a világrend felbomlásánál is komiszabb fejlemény. Az, hogy mindez zárójelbe kerül. A nagyhatalmak főleg hadi természetű jelek felfogására alkalmas érzékszervei ugyanis a legnagyobb és legközvetlenebb veszedelmet továbbra is a volt Szovjetunióból észlelik. Az orosz reformerök esetleges kudarca volna az; neoimperialista erők hatalomra jutása, melyek – mondjuk – a „közel-külföldi” oroszok védelmében kísérletet tesznek a „külső birodalom” helyreállítására.

Bármi efféle fejlemény ugyanis rögvést új életet lehelne a NATO-ba; boldogan feszesre húznák ismét az átmenetileg meglazított csizmaszíjat.¹⁰ Azonnal felélednének a kissé eltompult nagyhatalmi ösztönök; ismét erejüket megfeszítve igyekeznének konzerválni a helyzetet. Akkor majd megint rend és fegyelem uralkodik majd a világban, nem lesz szükség már új definíciókra.

Megint lehet majd sztereotípiákban gondolkodni. Fájdalom, ezek alkalmatlanok az új veszedelmek észlelésére.

Akkor pedig igazán nehéz idők elébe nézünk.

J E G Y Z E T E K

1 Mennyi mindent köszönhet az USA a Szovjetuniónak! Nyugat-Európa nyilván csak a félelmetes szovjet erővel szembeni oltalom kedvéért tűrte el az amerikai befolyás szinte korlátlan növekedését. De oka van a hálára magának Nyugat-Európának is: egységes Németországgal Franciaország aligha mert volna olyan szoros szövetségre lépni, hogy abból kinőhessen az európai integráció. Más kérdés, hogy volt-e egy po-

litikai zseni annak idején valamelyik nyugati külügyminisztériumban, aki mindezt előre látta és megtervezte, beleértve azt is, hogy oda kell adni a Szovjetuniónak Kelet-Európát, mert úgyse lesz képes megemészteni ekkora falatot, és végül is majd a Birodalom nyugati végein óhatatlan megkezdődő lazulás és fokozódó reformnyomás következtében fog összeomlani.

2 Míg látszólag állt a világtörténelem, legalább két olyan új erő-

- központ jött létre, mely a szuperhatalmi nukleáris fegyelem fellazulása után most már ellenállhatatlan erővel tör fel a hajdani rend tágulól résein. A világháború végén az USA és a Szovjetunió együttvéve még a világ ipari termelésének körülbelül a felét adta; mára ez az arány az egésznek a negyedére csökkent (és ennek is persze a jóval nagyobbik fele az USA-ra esik). Az ilyen eltolódásoknak következményeik szoktak lenni, a változások pedig – jellegüknek fogva – katonai erővel feltartóztatathatatlanok; eddig is csak mintegy közös, szovjet-amerikai egyetértéssel lehetett fékezni őket. A csendes-óceáni térség gazdasági centruma ma már Kelet-Ázsiában van, pedig Kína még csak az imént kelt fel a kispadról. Az Európát (és persze Oroszországot) testközelből átkaroló iszlám világot pedig olyan népességrobbanással kombinált modernizációs és identitási válságok rázzák, melyek méreteiknél fogva (az általános nukleáris fenyegetés elmúltán) kívülről jószerevel befolyásolhatatlanok, és azzal fenyegetnek, hogy hozzáférhetetlené válik a világ olajtartalékának háromnegyede, amely az iszlám világban található vagy annak kaukázusi határvidékén. (Az Amoco – American Oil Company – már ki is tüzte a zászlaját Bakuban.) Az amerikai olajmezők termelése viszont csökken. Az olcsó olaj pedig olyan világgazdasági közérdek, ami könnyörtelenül érvényesülni fog – meg fogják találni érvényesítésének a módját, amint megszilárdul az új világtörténelmi kontextus. Addig pedig: Bosznia.
- 3 Vagy gondoljuk csak meg, micsoda várakozásteli, kellemes izgalmat váltott volna ki Amerikában – mondjuk az afgán háború idején – már a csecsen függetlenség eszméje is csupán, amit most oly savanyú ábrázattal mérget a világ. A végeredmény persze alkalmasint akkor sem lett volna más.
- 4 Az egyetlen helytelenítő szóra visszaközös németeken kívül legfeljebb csak a kissé gyanúsán készséges, mert (alkalmasint helyzete félreértése folytán) szerepre áhító Törökországot igyekszik egyelőre mindenki egyöntetűen és tapintatosan távol tartani a Balkántól. Nehogy a faragatlanságával még tetézzék is a bajt, és valahogy lelepleződjék a nyílt titok, hogy a délszláv belügyek iránt egyébként udvarias közönnnyel viseltető nyugati hatalmak zsigereit inkább a peremvidékről Európa közepe felé csapoló iszlám csikarja Boszniában. Ebből fakad a kínos és megoldhatatlan dilemma: hogyan lehetne fegyverek nélkül megakadályozni a helyi erőviszonyok érvényesülését, illetve meggátolni a térségben illetéktelen, külső erők fellépését – miközben hűsbavágóan komoly érdekei az euro-észak-amerikai centrumnak természetesen nincsenek Boszniában. Alkalmasint ezen az ágon tart rokonságot Bosznia Csecsenfölddel: ezen a két ponton találkozik (ütközik?) egymással a szétmarcangolt Szovjet Birodalom (melynek volt területét ezentúl talán az ún. keresztény civilizációs erőközpont – netán: „a fehér ember” – érdekszférája részeként kell tekintenünk?) és az iszlám világ. Légyen bár Dudajev hegyirablók bandavezére akár, a csecsenek mégiscsak „Allah” nevét kiáltják, és ez a csatakiáltás messzire elhangzik. Rádásul a Kaukázus határvidéke nemcsak eleve ősi (ősdi?) geostratégiai ütközőpont, de egyszersmind a szent olajnak is forrásvidéke. Ha Csecsniát kiharapják Oroszországból, az egész régió erőviszonyai átrendeződnek. Ezért is váratik el tőle, hogy klasszikus nagyhatalomként védje a maga közvetlen (és mások közvetett) érdekeit. De vajon képes-e erre? Hiszen a csecsenek mögött egy virtuális iszlám *commonwealth* sejlik fel.
- 5 Nem mintha Dubčeket és Noriegát egy napon lehetne említeni, nem mintha a két beavatkozás erkölcsi egyenlege azonos lenne, és nem mintha a két megszállás nemzetközi tétje (és következtésképp a kockázata) összevethető lenne – pusztán a katonai erő érvényesítéséről van szó.
- 6 Ez mindenkire egyaránt érvényes: alkalmasint a csecsenföldi kisháború is többbe kerül (és nemcsak pénzben), mint amennyi hasznot a (fogyatékos) fegyveres hatalom demonstrálásának fegyelmező hatása hozhat.
- 7 Békepartnerség?
- 8 Lám, mennyi fejfájást okoz már az ilyesmihez aligha szokott Jelcinnek is a televízió, csecsenföldi tudósításaival! Lám, már a kvázidemokratikus orosz bakák sem hajlandók engedelmesen meghalni!
- 9 Soroljuk őket? Munkanélküliség, a nyomortól és háborúktól korbácsolt, megfélemezhető migrációs hullámok, a déli félteke népesedési nyomása, a nemzetközivé lett bűnözés, a fegyverek pusztító erejének megnövekedése, ökológiai katasztrófák... amelyek mind-mind az elmúlt évtizedek szuperhatalmi egyensúlyának oltalmában kialakult nemzetközi intézményrendszer (ha úgy tetszik: világrend) alapjait ássák alá. Kérdés, hogy a Szovjetunió legyőzésének erkölcsi kényszere nélkül lesz-e a nagyhatalmakban (a kapitalizmusban?) eleendő erő értelmes, globális cselekvésre – és készség a költségek vállalására? Lesz-e annyi államférfiúi bölcsesség az eszközökkel bíró hatalmak kormányaiban, hogy ne csak bezárkózni akarjanak és védekezni – megvédeni a gyorsan védhetetlenné avuló világrendet?
- 10 Azonnal megoldódna a NATO identitási válsága: nemcsak visszakapná az európai egyensúly őrének régi, jól begyakorolt szerepét, de még mint a „fehér ember hadserege” is biztos világpolitikai hinterlandra tenne szert. Ez esetben persze, haladéktalanul befogadnák Magyarországot meg a többieket – sőt alkalmasint némi amerikai ösztökélésre még az európai integrációba is. Habár – miránk nézve – elülhet a dolog fordítva is akár, ha netán túlságosan is terhes kockázati tényezőként értékelnék a térséget a biztonsági rendszer rekonstrukciója során. Ennek természetesen más konzekvenciái is lesznek: ha a közép-európai államok nem lesznek képesek felzárkózni, és megbuknak az új demokráciák, a nyugat-európai mag a keleti peremvidék tömege nélkül sem Észak-Amerikával, sem Kelet-Ázsiával nem lehet tartósan versenyképes. És a világ – nemcsak Európa keleti fele – borulékonyabb lenne, mint valaha is volt.

Jó Értelmű Tudást Őrző

Ó, te egy-éji szerető,
Add szerelmed alkonyattól!
Oly közel a hajnalóra,
mely úgyszólván elválaszt minket.

*

Ifjú leány, szép, heves; bor
s tea – ím, vágyunk tárgyai.
Halál után, isten-testben
többé nem lesz részed bennük.

*

Virág nyílott, elhervadott,
teljesült a vágy, s hanyatlott.
Mint a méh, az aranyszárnyú,
megértettem ezt magam is.

*

Ehetetlen húsú barack –
gyümölcse, mint hullott vackor.
Zsémbes kedvű kedvesnek
szava szóbeszédnél rosszabb.

*

Születésből halálba térsz,
nem kell válnod kedvesedtől.
Két lét között, szűk ösvényen
csak az emléke vigasztal.

*

Fogadalom nélkül öltött
barátságát, s göggel jár-kelel.
Vádolnak, ha nem is tettem,
én a kis fekete varjú.
Nem vádolják, pedig tette,
Ő, a szürke mongol héja.

*

Nincs virág, sosem hervadó,
a méh éj s nap körülrongja.
Nincs vágy, mi sohasem múló,
szerelem szűkös bősége.

*

A tested húszszirmú virág,
temető földjében termő.
Lelked szélfúttá madártoll,
a halál szűk ösvényén száll.

*

Tiszta Hangú Tenger

Valóra válva se csökken
a vágy, az életre szóló.
Ha férfi s nő kötést tesznek,
a vágy társas útját járják
örökkön-örökké, mígnem
a túlsó boldogságig érnek.

FORDÍTOTTA SÁRI LÁSZLÓ

A FORDÍTÓ JEGYZETE

A történet azzal kezdődik, hogy 1706-ban Tibetben titokzatos körülmények között eltűnik, majd később meghal a 6. dalai láma, teljes főpapi nevén és klasszikus közép-tibeti kiejtéssel: Blo-bzang Rig-'dzin Changsz-dbjangsz Rgja-mcho. Magyarul, szűkebb körben, Jó Értelmű Tudást Őrző Tiszta Hangú Tenger néven szoktuk őt emlegetni, még szűkebb körben csak Tudást Őrző Tiszta Tengernek szólítjuk.

Halála, a körülötte támadt titokzatosságot leszámítva, tulajdonképpen helyénvalónak is mondható, amit részint egy ojrát-mongol hadjárat magyaráz, részint pedig az, hogy a buddhista főpapok is halandók, a mi (keletről nézve) nyugati szemléletünk szerint. Különösebb jelentőséget tehát az esetnek csaknem háromszáz évig nem is tulajdonított senki. Így volt ez egészen századunk hetvenes éveiiig, amikor is a történetnek hírt vette a Fordító.

Később tudomására jutott, hogy a láma nemcsak jeles tudós művek szerzője – mindegyik dalai láma többkötetnyi ilyen munkát írt, nincs ebben semmi meglepő –, hanem egy szerelmes versciklus megalkotása is karmája számlájára írható.

Akkoriban úgy tudta a világ, hogy mindössze hatvannégy darab ilyen költemény létezik, s a Fordító ezt mind szépen meg is találta. Le is fordította (Rab Zsuzsával), s egyszer később a versek meg is jelentek egy kis sárga kötetben (*Tibeti dalok*, Európa Könyvkiadó, 1984). De a különös versek és a különös költő továbbra is foglalkoztatta a Fordítót, külön kötetet tervezett számukra. Kétnyelvűt, szépet, gondos, pontos utószóval. Már nyomdában volt a kézirat, amikor Kalmár Évával, a kitűnő magyar sinológussal először üzent a halott költő. Azt üzent Pestre a Fordítónak, ne írja rá a kötetre, hogy „összes versek”, mert lenne itt még vagy hatvan új vers a többihez.

A versek túl jók voltak ahhoz, hogy a Fordító a következő „összes versek”-kötetben a „neki tulajdonítható” cím alatt adja közre őket: ezeknek a verseknek kétségtelenül a 6. dalai láma a szerzője. Készült tehát a fordítás, s az újabb teljes kötet. Hamarosan ismét nyomdában volt a kézirat.

Akkor üzent a dalai láma másodszer. A médium most egy dán orientalista volt, Perk Sørensen. Egy pekingi könyvtárban szólította meg a láma.

– Kérlek, daliás dán tudós, fogd ezt a négyszáz (!) verset és vidd el Pestre. Ismernek ott engem – szűkebb körben. – A dán gyanútlanul megfogta a négyszáz (!) verset, elhozta, még talán meg is számolta, nehogy egy is hiányozzon közülük.

– Nem örülsz? – kérdezte a meghökken Fordítót.

– Nem – vágta az rá határozottan, s valóban nem örült. Nagy komoran ismét rendelkezett.

Szólta a nyomdának, hogy álljanak le az „összes versek”-kel megint. Egy kis időre. Ez a költő nem halt meg, vagy ha igen, akkor ez nem akadályozza a versírásban.

Marsall László

DAL ALIG-ÉBREDÉSKOR

Hajnaltájt úgy szürkületesen
félig nemtelen félig nemesen
támadnék fel keser-keservesen
így is úgy is de inkább sohasem

Félálom-dagonyákból
kibúvó koponyámban
öt érzék nyiladozik
élesedik és teljesedik

magamat egy halottból kiásom
álom-émlék régi padláson
ott felejtettem a sálam
alszom süllyedek visszaesem
félig nemtelen félig nemesen
emléktelenül semlegesem
így is úgy is de inkább sohasem

A TÁMADÓ SZERETET ALAKULATAI (XX. századi életkép)

Váratlan, mint egy öröm-infarktus,
jöttek a szeretet-kommandósok
égszínkéék sisakban, s fejük fölött
még egy bíra „azúr égboltozat”,
és velük a szeretet önkéntes tartalékosai.
Jöttek zugokba húzódo, ácsorgó, tántorgó,
ide-oda csámborgó ember-különítményekre,
lehető gyülekezetekre löni nagy tétel szeretetet.
Géppisztolyuk tára teli illat-labdaccsal.
Együk: örök tavaszról szívott gyöngyvirág-illattal,
jácintus-aromával, sűrített jázminos szaggal
lövellt, s egyszerre egyhelyütt becsapódva lövedékük,
kórusban vonítottak a házi meg a kóbor kutyák.
Második hullámban ejtettek nagy skatulyát,
kirobbant beléből J. S. Bach miséje „Glóriája”
és Mozart „Benedictusa”, „Kis éji zenéje”;
harmadik hullám: Schubert „Ave Mariája”,
hogy a macskák visítva függöny karnisára
fölkúsztak, s májjogva ott lapultak,
hasonultak ötvenöt félős határvadászra,
szőrük hullott – drótkéfével elbánt dromedárok. –
A második szeretet-hullám igazi hacacaré.
Nyolcszáz méternyi magasságból kilós tasakokban
lezúgott sivitva a C-, a B-, az E- meg az F-vitamin,
fele tasak a levegőben kipukkant,
potyadék csattog cserépen, flaszteren, ex-tetők ereszein.
Baleset-e, hogy a tatus fejére zacskónyi konzerv esett?
Azután lövik a várost,
mindegy, hogy itt rom vagy ott rom,
érkezik ágyúból lőporos paradicsom és citrom,
a géppuskákból meg aszalt szilva,
a maradék-fal lila, a csócsinkát
kinyúlva kézzel falról kell bevakarni.
Ezután eltakarodnak, mint volt öröm-infarktus,
jöttek és mentek a „szeretet-kommandósok”.
Meglehet, a szeretet önkéntes tartalékosai,
kiket „isten hidege majd megvesz”,
maradnak s mondják: „lesz ami lesz”.

Zelei Miklós Az alátétkészítő

Percenként 63 alátét, az egy óra alatt 3780, ami 30 080 alátét egy műszakban. Ennél többre volna képes. Még arra is, hogy két gépet, vagy hármat, esetleg négyet kezeljen egyszerre. Akkor egyetlen műszakban 120 320 alátét kerülhetne ki a keze alól. És lelkesedve számolt be a többgépes ugrás gondolatáról a művezetőnek. „Nem kell annyi alátét.”

De amikor a termelésin a főművezető tolmácsolta neki az igazgató dicséretét, és átadta az oklevelet, amit a vezérigazgató-helyettes is aláírt, és szaktársai tapsától egy kicsit zavarba kerülve olvasta a fekete tussal írt *Kiváló alátétkészítő* címet, érezte, hogy most buzdítást kap, mégis megelőlegezik neki a bizalmat. Voltak már mögötte ésszerűsítések, de azokért talán nem járt volna akkora elismerés, hogy azok közé kerüljön, akiknek kiemelkedő eredményeit épp a jubileumi ünnepélyen, kiváló főműhelyük teljes kollektívája előtt ismerik el. „Látod, Lajoskám” – szorította meg a kezét az ünnepély után a brigádvezető.

Belátta, hogy nem tűzhet maga elé megvalósíthatatlan célokat. De a fülében csengenek az igazgató szavai is, aki arról beszélt, mielőtt az okleveleket, a bronz, ezüst, sőt arany jelvényfokozatokat az arra érdemeseknek átadta, hogy a csendes világrekordok korszakában élünk, a kizsákmányolást a munka szabad világa váltotta fel, átalakítjuk a társadalmat, uralmunk alá rendeljük a természeti erőket, fejlesztjük a technikát, miközben önmagunk is átalakulunk kulturált, művelt munkássá, dolgozóvá, a szó igazi értelmében emberré válunk. Ez a fejlődés megváltoztathatatlan törvénye. Senki nem fedezte föl, hogy amikor a *megváltoztathatatlan* szó keresztülszállt a termen, egy magas, gyönyörű lány haladt végig a széksorok között. Hosszú ruhája félig fedetlenül hagyta a keblét, jobb kezét magasan előretartotta, a ballal a mögötte maradókat hívta, szinte úszott a levegőben a drapériával bevont asztal felé. Már majdnem odaért, amikor jobb mutatójáról lepállott a bőr, a hús lefoszlott, csonttá változott a karja is, szétmállott az üde, mosolygó arc, és a virággal felrakott ünnepélyt egy csontváz hagyta el.

A préselési sebesség fokozásával változtathat a helyzetén. De hogyan? Tovább kell tökéletesítenie a présgépet, még mindig túl sok a kézi művelet. Biztos, hogy vannak köztük olyanok, amiket gépesíteni lehet. Ki kell találnia a készüléket, amelyik a kézi munka egy részét elvégzi helyette. Megkönnyítve fogja fokozni a munkát! „Ne kérdezd meg, honnan tudom, Lajoskám, de tudom, ez a lényeg. És baráti alapon megmondom neked, nem így gyártják már ezt. Nagy szart! Olyan gépek vannak, hogy hozzájuk se kell nyúlni. Maguktól bekapcsolnak, és mázsaszám jön az alkatrész. Nem kell hozzájuk ember, Lajoskám! De itt nekünk fölösleges annyi alátét. Amit legyártasz, az pont elég.”

Akkor is bizonyítani fog, ki fogja hozni magából a legtöbbet. Újra fölméri, milyen mozdulatokat kell termelés közben végeznie, tüzetesen megvizsgálja, melyiket gépesítheti, és aztán jön csak a neheze, meg kell majd csinálni a készüléket. Előre látja, hogy a tized-, sőt a századmásodpercek megszerzéséért folyik a küzdelem. Ahogy ezen töri a fejét, és gondolatban sorba rakja a műszaki kezdeményezés lépéseit, érzi, ahogy a fizikai és a szellemi munka közötti határ eltűnésének fénye kezd világítani rá. Munkapalota a gyár, szökőkutak, virágágyak az udvaron, köztük kavicsal hintett utak vezetnek.

Az ő vállalása a brigádnapló egyenletes vezetése, a térdére fekteti a műbőrbe kötött, nehéz könyvet, és a 0073. oldalra beragasztja a Vöröskereszt sokszorosított levelét. Somoskövy szaktárrsal holnap véradásra mennek. És elalszik, ahogy a naplón könyököl.

– Haza kéne indulnia – veregeti meg a térdét a gép, de az alátétkészítő nem ébred föl. – Halló...

A gép vár néhány percig, majd óvatosan, nehogy zajt keltsen, fölkel a betonlapzatról, az alátétkészítő öléből kiveszi a brigádnaplót, őt meg a maga helyére, a betonra fekteti. Fölveszi a maclit, a nagykalapácsot meg a lyukasztót, és egy-egy közepes erejű ütéssel kilyukasztva az alátétkészítő csuklóját, mindkettőt az alapzathoz csavarozza. Ezután a lábfejét üti át, s a két végtagot, ahogy kell, egymásra helyezve, egyetlen

---

A New York-pályázatra érkezett írás.

csavarral rögzíti a betonhoz. Utána a fejét befogja a vas tartóoszlop abroncsába, és megigazgatja a testet, hogy minden része pontosan a helyén álljon. Feszésre húzza az alátétkészítőt a csavarokat, az indítókart beveri a bordák közé, és hatalmasat nyújtózkodik.

Az öltözőbe megy, magához veszi az alátétkészítő ruháit, és zuhanyozni indul. Mért nincs itt gőzfürdő? Az kéne, minden műszak végén jól kiáztatni. Áll a forró víz alatt, széles mozdulatokkal szappanoz, tornáztatja a tagjait, a gerincét, egy kis hideget kever a vízugarhoz, alátartja az arcát. Végre kiegyenesíthetem a hátam, felemelhetem a fejem. Saját magamnak dolgozhatok.

A nyakkendőkötéssel először bajok vannak, de hamarosan sikerül az is. Dudorászva lép ki a gyárkapun, és kíváncsian néz körül. Szép az este, Sétál, leül egy eszpresszó járdára kitett asztalához, és sört iszik. Végigkutatja a zsebeit, de nem talál cigarettát. Kér azt is. Lassan bontogatja a csomagot, egyet kivesz, puhítja, az egyik végét tömöríti, és rágyújt végre. Csodálatos karikákat tudok fújni! Az elúszó füstkarikákon át figyelni az esti utcát, nagyon elégedett a tekintete, a hideg sör gyorsan elfogy, de nem kér másikat. Fizet, a felénél oltja el a cigit, és a 32-es busz után veti magát. A hátsó ajtón még sikerül felkapaszkodnia. Nagyszerű!

– Megint ilyen későn, Lajos – mondja a felesége. – És ittál, dohányoztál! – A nagy hasú asszony keze végigfut a zsebeiben. Amelyikben a cigaretta van, annál megáll, és elsírja magát. – Egy egész doboz! Hogy megígérted! Amíg nem születik meg a pici, nem iszol, nem gyújtsz rá.

Lajos képtelen rá, hogy megszólaljon. Nem ezt várta az első estén.

– Annyira rosszul vagyok most a bagódtól. És fújod, kisapám.

– Bassza meg! – mondja Lajos, kirántja a zsebéből a Tervet, a földhöz csapja, és rátapos. – Bassza meg!

– Kisapám, mi van? Újramelegítem a vacsorád, gyere.

– Nincs semmi – mondja Lajos, és magához öleli az asszonyt. – Nem kell vacsora. Inkább gyorsan feküdjünk le aludni.

– De hát már nem lehet. Elfelejtetted?

– El.

– Kisapám, megint? Akkor mossál fogat, hogy ne legyél ilyen bűdös. Tényleg könnyen rosszul leszek.

Lajos a konyhából meg az előszobából leválasztott fürdőszobába megy, krémet nyom a vásott kefére, és dörzsöli a fogát. Lefekszem, akkor is. Az se rossz, jól kinyújtózni, és aludni reggelig.

– Nézd csak – tart elébe a felesége egy kis inget, amikor kijön a fürdőszobából.

– Ezt vegyem föl? – kérdezi Lajos.

– Na, végre, hogy visszajött a kedved! Ma csináltam, szép? És aztán majd kiderül, hogy kék vagy rózsaszín szalagot kell-e rávarrni.

– Vagy zöldet – mondja Lajos.

– Most hülyéskedsz, vagy tényleg van valami?

– Fáradt vagyok – mondja Lajos.

Lajos bemegy a szobába, levetkőzik, fölveszi a pizsamáját, és lefekszik. Elhelyezkedik a kemény matracon, kiegyenesíti a derekát, és azonnal elalszik. Szelíd lökdösésre ébred.

– Az én helyemre bújtál, kisapám? – veregeti a felesége a vállát. – Hát megmondta az orvos. Na, menj egy kicsit arrébb. Jaj, kisapám, ilyenkor mindig azt hiszem, hogy reggel már nem is tudok föltápászkodni, aztán mégis. Ugye, várod már te is, nagyon? – az asszony szuszogva, nehézkesen fekszik bele az ágyba. Lajos egész éjjel nem tud aludni tőle.

Reggel, a véradás után elköszön Somoskövytől.

– Ne marhászkodj, Lajoskám, gyere, menjünk sörözni. Munkanap van! – agitálja Somoskövy, de Lajos már nem is válaszol, csak int, és elindul.

Egyedül tölti a szabadnapot, amit az önkéntes véradásért adnak. Élete első igazi szabadnapját. Gyalog járja a várost, bemegy a boltokba, az áruházakba, végigolvassa a moziplakátokat, a presszók, a vendéglők nevét, újságot vesz, de alig lapoz bele, a következő sarkon a szemébe dobja. Egy nagy üvegportál előtt áll meg a körúton, *Hungária*, ez van kiírva. Ezt megnézem. Egy kicsit idegenül csukja

maga mögött az ajtót. Nem, itt még sohasem voltam. Nem mer a márványasztalok között végigmenni, jobbról, rögtön a bejárat mellett, kis piros székek, apró asztalokkal, körülöttük újságolvasó, dumáló pasasok, majdnem mindegyiknél műbőr dosszié, teli papírokkal. Itt nincs annyira világos se. De mielőtt leülne, azt mondja magában, akkor most keresztülsétálok a termen, ha úgy tetszik, kétszer is, jól megnézem a fényes márványasztalokat, kiválasztok egyet, és odaülök. Mért ne? Majd vörös bort rendel, az kell a véradás után, nem Kőbányai. Keresi a zsebében a cigit. Ja, legyint, kortyint a borából, odasétál a pulthoz, és kér egy doboz cigarettát.

– Milyet?

– Azt a külföldit – mutat a kék-fehér Stewardessre.

Hús cigarettés bulgártabak, olvassa a dobozt. Imported bí monimpeksz, tíz forint. Francot a pófájukba. Drága, de legalább frankó. Anna. Amikor a jobb karjából elindult a vér, és gyűlni kezdett az üvegben, akkor jutott újra eszébe Anna. Koleván Anna fényképe a brigádnaplóban.

Sokáig nézegette tegnap este, a kirándulásra gondolva. Jól sikerült kirándulás volt, megérdemelték a sok hajtás után. Velük mentek a csizolók is, köztük dolgozik Anna. Nagyon sóhajtott, és ellapozta a képet. Szét kellett volna tépni. Majd fölülragasztja valamivel. Az volna a legjobb, ha elmenne a gyárból ez a lány. Ha lehajol, vagy fölemelt karral a polcokról pakol, testetlen, bő overallja alól is elősejlik, hogy micsoda nő. És a kiránduláson kétrészesben fürdött! Ugy ügyeskedtek, hogy készüljön egy fénykép róla egyedül.

Megremegett a keze, amikor a kirándulás képeit ragasztotta be a naplóba, és a bikinis lány következett. Ezt elteszem. Nem, nem volna helyes. Feleségem van, nemsokára gyerekünk születik. Én családos ember vagyok. Megfordította a fényképet, gyakorlott mozdulatokkal kente a hátára a ragasztót, és szinte oda se nézve helyezte el a 0069. oldalon, elsimogatta, nehogy félreússzon, és melléírta: „Június 17–18. Brigádunk nagy izgalommal készült a kirándulásra. Június 19–20. Balatonkenese. A résztvevők (18 fő) nagyon jól érezték magukat, annál is inkább, mert családtagjaikat is elhozhatták. Velünk jött a Sallai csizolóbrigád. (14 fő.)” Nem fogom többet megbámulni. Nem is megyek át a csizolókhöz, nincs ott nekem semmi dolgom.

Jó kis kirándulás volt az. Vitte Icát is, de ő oda se jött a vízhez, ült az árnyékban, a térde fölé húzta a kismamaruhát, fehér lábát sütötte a nap, folyton legyezte magát, és reggeltől estig virslit evett. „A mustár miatt. Olyan jólesik ebben a melegben a savanyú, tudod, kisapám. Már nemsokára apuci lesz. Igazi apuci.” Egy faszt! Őnt magának még egy pohárral, egy faszt, gondolja megint, de már sokkal nyugodtabban. A bokor alól állandóan a vízen jár az Ica szeme. Annával nem is szólhattunk egymáshoz, de visszánézett rám ő is. Tudom. Ha odadobtam neki a labdát, az Ica mindig bekiabált, „Kisapám, hoznál virslit?”

Este várjam meg a gyárkapuban? Kinéz a kávéház akváriumablakán. Még odaérnék kezdésig. Nem, ez még rosszabb. Ha nem is futok bele senkibe a brigádomból, akkor sincs semmi idő. Neki menni kell befelé, mire végigmondom, hogy mért vagyok ott, addigra mindent elrontottam. Ha tudnám, hol lakik. Enni fogok valamit, ebédelni. De nem itt, ez drága hely.

Délután, nem sokkal műszakkezdés után, csörög a csizolóknál a mellék, Koleván

Annát kérik.

– Engem? – csodálkozik a lány.

– Anna? Én vagyok – mondja Lajos és bemutatkozik. – Nem a gyárból beszélek, a városban vagyok. Aki fölvette a telefont, annak azt mondtam, hogy a szomszédotok keres. Ebből találj ki valami indokot, és gyere ki. Lehet, hogy ma már vissza se mész. Találkoznunk kell, most azonnal. Életbevágó. Nem a gyárkapuban, arrébb, a megállóban várlak.

A lány annyira meglepődik, hogy azt feleli, jó, és alig félóra múlva kifordul a gyár rövid utcácskájából. Lajos, egy csokor rózsával, eléje megy.

– Anna – csak ennyit mond a lánynak, akinek az arcáról ebben a pillanatban eltűnik a zavar, és hangerősen nevetni kezd.

– Ezt nem néztem ki belőled! Életbevágó!...

– A szerelemnél nincs életbevágóbb – mondja Lajos, és átadja a virágot.

– Szerelem? – mondja a lány, és elkomolyodik. – Ne hülyéskedj.

– Úgy láttam, hogy észrevetted. És azt is láttam, hogy te is. Én csak kimondom, amit mindketten érzünk.

– Jó trükk volt az a telefon.

– Téged nem csaptalak be. Soha nem is foglak. Te tudtad, kihez jössz ki. Igaz?

– De hát feleséged van, gyereketek lesz.

– Nem tőlem van a gyerek. De ezt az ügyet itt senki nem ismeri. Nem is kell – figyelni a hatást a lány arcán. – Persze a gyerek, az gyerek. Attól, hogy a másé, még tudnám vállalni, van annyi erőm. Vállalnám is, ha nem találkoztam volna veled. De találkoztunk. És én téged szeretlek. Hogy most itt állok, veled szemben, az nem menekülés. Egyáltalán nem az – látja, hogy megtalálta a hangot. Most belekarol Annába, és eltűnnek a délután dzsungelében.

Ha akarna se tudna gyorsabban hajtani. Nincs hely a városban. Egy nap, nem is olyan rég, hirtelen mindenhol ment, és mindenütt állt egy autó. Lajos megveregeti a volánt, mint a lovas a jó ló nyakát. Szereti ezt a kocsit, kényelmes, erős és biztonságos. Hosszú üzleti utakra való jármű. Bár gyakran hasznosabb keleti kocsival érkezni. Ha az ember megjelenik ezzel a verdával, megőrülnek a partnerek, és úgy viselkednek, mint akik azt hiszik, hogy nem üzletet akar csinálni, hanem néhány zsák pénzt hozott nekik ajándékba, átadja, és gyorsan eltakarodik.

A főútvonalakon mindig csúcs van, most élvezi a 35–40 kilométer per órát, a városnézést. A Hungária! Ránevet a körülállványozott épületre. Vagy újra New York Kávéház? Azóta egyszer se járt benne. Ha nem így nézne ki, keresztelő után adhatná itt a bankettet, így azonban nem hozhatja ide a vendégeit. De beugrik majd, és megiszik valamit, kegyeletből. Szent New York Kávéház. Szent Erzsébet körút, Szent Blaha Lujza tér, Szent Lajos, ja, az én vagyok. Szent kredit, szent kamat.

Pár napja, hogy mindent újragondolt, és eldöntötte, teljes váltást csinál. Dudál, ahogy elmegy a kávéház mellett, nagyon vidáman érzi magát. Most intézte el, hogy a Szent Jobb kápolnájában legyen a keresztelő. Azt hitte, nehezebb dolga lesz, hogy a bazilika mégse teniszpálya, nem étterem vagy sportcsarnok, hogy odamegy, és bérbe veszi.

Pontosan úgy tárgyalt a középkorú pappal, mint bármelyik cégvezetővel. Ebben a neoreneszánsz homlokzatú üzletházban Isten az áru, felkészült kenetteljes szavakból, magasztos kifejezésekből, hogy folyékonyan használja az üzleti nyelvet. „A Szent Jobb, amint Európára mutatva összefogja a haza sorsáért aggódó magyarokat.” De az első mondatok után, amelyeket a pirossal szegett reverendájú marketingessel váltott, megnyugodva tapasztalta, hogy a pénz beszél a legkeresztényibb nyelven.

Letette az igazolást, amely tanúsítja, hogy több mint két éve részesül hitoktatásban, ismeri a katolikus vallás alapjait. A papírforma rendben, az időpont kitűnő, a jó helyet megszerezte, keresztapa van. „Úgy történt, főtisztelendő úr, pontosan, ahogy mondja. Egy napon rádöbentem, hogy Isten nélkül élek. Ekkor utat kerestem olyan emberekhez, akik Jézus ügyét viszik. Akkor még titokban kellett megtennem ezt az utat. Talán épp ezért vágyik rá a lelkem, hogy a szertartás, amelyen a keresztség szentségét elnyerem, minél nagyobb nyilvános esemény legyen. Szégyen, gyalázat, hogy egykor gyáva voltam, és csak titokban fordultam az úrhoz. Ezzel bünt követtem el. De reménykedem benne, hogy egy kicsit jóvá tehetem ezt a bűnömet, ha az igaz utat most minél több magyarnak megmutatom.” A pap meg akart szólalni. „Isten házána is nagy költségei vannak, ha az ilyen pompás és hatalmas fővárosi intézmény mint a Szent István-bazilika. De annak emlékére, hogy engem itt, a magyarságot összetartó Szent Jobb kápolnájában keresztelnek meg, jelentős adományt szeretnék az egyháznak adni. Feltéve, ha Krisztus egyháza méltónak talál, és elveszi tőlem az áldozatot.”

Mennyi? Ilyenkor nem szabad árat mondani! Hagyni kell, hadd önállósuljon a képzelet, és figyelni, merre mozdul. Szárnyalni kezd? Orra esik? Mekkora pénzre mer gondolni a főtisztelendő?

Edzés volt, ami az elmúlt évtizedekben történt, csak edzés. Most lehet majd kibontakoztatni, amit tanult. A pap feje fölött függő keresztre nézett, a kezét az arca előtt összetette, némán mozgó szájjal fohász kodott, majd elmosolyodott, és ezt mondta: „Talán nem sértem meg Isten házáat, hogy még pogány vagyok, de önhittem már a szent falak között imádkozom.” És úgy határozott, hogy most nem is mondja meg, megnyit ad. Több lesz, mint amennyire ez a pap gondol. Több lesz, mert nekem is sokat fog érni a hitellel. Államkötvénynek, szent folyószámlának emlegeti magában a keresztlevelet. Kereszthittelével!

„Majdnem harminc éve élek vadházasságban.” „Most már nem lesz akadály, hogy Isten áldását kérve, végre az oltár előtt mondjanak egymásnak igent.” Elmélyülten nézett maga elé, szokása, hogy tehetetlensége jeleként, fölfelé fordítsa a tenyerét. „Ő nem hisz Istenben, atyám.” Az emberek szeretik a fölfelé fordított, üres tenyeret, megnyugszanak tőle. Ilyenkor mindent bele! Utána ne törölközz a nadrágod szárába.

Divat most a hajó. Hozni fogja magát, hogy az esküvőt hajón rendezzük meg. Barbara ötlete! Szereti ebben a lányban, hogy tudja, mit akar. De mást is szeret benne. A huszonhat évét. Amíg a férfi fiatal, semmit nem tud arról, milyen egy huszonhat éves nő. Ha a természet elkövette az első árusait, akkor már igen. A hajról anyás, megérett kézzel lesimogatja a fényt, és ráfúj egy leheletnyi hamulakkot. Be kell rakatni a fogpótlásokat. Csak kettőt, hármat, és porcelánból. Élethűbb, mint az igazi! Negyven fölött a férfi már tudja, hogy egy tigrissel él együtt. Ötven körül már néha látja is. Akkor ugrik, amikor a legpompásabban érzi magát az ember, karmai végigszántják az arcot, a fogai közt volt egy hosszú pillanatra a szív is. Kell ez a fiatal nő. A halántékához szorítom az arcom, és érzem, ahogy lüktet odabenn az ér, hallom, ahogy egész testében zúg a fiatal vér, az egyetlen folyó, amin hajózni érdemes. Ez még az én időm lesz. Nem a tigris, a tigrisvadász ideje.

Utánaolvasott a vallásnak, és még mindig nem vetette el, hogy kellene találnia az életben valami súlyos bűnt, egy Isten elleni vétket, amitől a megtérés és megkeresztelkedése még értékesebb, már-már legendás lesz. A legenda szervezés, semmi több. Ha a megtisztuláshoz vezető bűnt jól kitalálja, azután mindent elhisznek neki.

Innen indulunk majd, a pesti bazilika vonalától. Akkor kezdődik a szertartás, amikor a hajó elindul fölfelé. Mennyire jelképes. Az esztergomi bazilika alatt, a Dunán mondjuk ki az igent, utána mindnyájan felvonulunk Mindszenty hercegprímás sírjához, közös ima, néhány perc meditáció, amikor csak Krisztusra gondolunk, hazánk jövőjére, a magyarságra, a szabadságunkra, és vissza a hajóra, vacsorázni. Ez is Barbara ötlete. Hol tanulta? Sehol. Született piár menedzser. Csak ránéz valamire, és rögtön kitalálja, hogy mit kell csinálni. A neve is sokat fog érni az üzletben. Nem az a család, de az a név. Történelmi! A többit meg ki kérdezi? Hazudni nem szabad. Az majdnem akkora hiba, mint igazat mondani. De hát a saját nevét mindenki használhatja, nem? Az egész országot eladjuk magunknak!

A gyárhoz vezető útra kanyarodik. Nem járt erre azóta, hogy Annával együtt elég hamar kiléptek. Őt basztatta a brigád, még azután is fenyegetőztek, hogy ünnepélyesen kizárták. Nem hagyták élni Annát se, kiutálták, lepszkoskurválták a csiszolónők. Különben is kezdeni kellett valamit, mert az Ica a fiával nagyon vitte a pénzt. Még szerencse.

Nem sokat változott a környék. Használtabb lett, koszosabb, de ugyanaz. Nem lesz könnyű a dolga, de kell a fémipari háttér. Bár még egyáltalán nem biztos, hogy ez kell neki, hogy megveszi-e az egészséget, vagy csak ötvenegy százalékot tép ki magának. Itt legalább könnyű parkolni. Kiszáll, bezárja a kocsit.

A brigádból maradt-e valaki? Nem mintha bármelyikükre is kíváncsi volna. „Kényszerítettek minket, Lajoskám, hát tudod, mi volt...” Apjuk faszát! Úgy megy át az előcsarnokon, hogy a portás semmit nem kérdez tőle. Visszanéz, és megjegyzi az arcot. A régi gépem? El fogom hozatni, és beállítom az irodámba. A nehéz kezdet. Ha ki nem selejtezték már.

Marek Gajdziński

KISS ME, BACSO

*A jó pásztor életét adja juhaiért.
(János 10, 11)*

Kedves Olvasó, már maga az a tény, hogy sikerült erre az üzenetre rábukkannod, arról tanúskodik, hogy végre rád mosolygott a szerencse. De a szerencséhez nem elég hozzájutni, a szerencsét óvni is kell (ahogy a jó pásztor óvja a juhocskáit), a szerencsének segíteni is kell. Ezért legalább hússzor olvasd el a szöveget, értelmeddel hatolj a mélybe, aztán készíts emlékezetből legalább nyolcadfél másolatot, és küldd el ismerőseidnek. Ne feledd, másolatot küldj, ne pénzt; a pénz nem boldogít. És főként: semmi szín alatt ne szakítsd meg a láncot. Nehogy semmibe vedd ezt a figyelmeztetést, ez nem vicc. *Három jó katona Kínában kidobta / nyolcadfél hétre rá apáik hantolva* – ezt a verssort, amelyik valós eseményen alapul, ma már az egész világon ismerik. Egy bizonyos Argentínában élő lengyel végigolvasta, belesomolygott a bajszába, majd megfélemedezett az egészről. Nyolcadfél évre rá meghalt, a legnagyobb nyomorban, holott lehetett volna belőle milliomos is. Egy másik lengyel az üzenetet elolvastán nyomban összegyűrte és bevágta a szemétkosárba. Nyolcadfél napra rá elvesztette a fiát. Szaporíthatnánk a példák számát, de minek?

Egy Constantine Giez nevű új-guineai hivatalnok, miután megkapta, húsz-harmincszor is elolvasta a levelet, majd emlékezetből lediktálta a titkárnőjének avval az utasítással, hogy készítsen húsz másolatot, és küldje szét a világ minden tájára. A titkárnő elkészítette, és borítékba tette a másolatokat, de elküldeni már elfelejtette. Nyolcadfél napra rá Constantine-t kirúgták az állásából. Ahogy a papírjait szedegette össze az irodában, rábukkant a levelekre. Nyomban föl is adta őket, nemsokára új munkát talált, sokkal jobb fizetéssel, mint korábban. Titkárnőt is kapott újat, csinosabbat a réginél. Ráadásul nyolcadfél hónapra rá nyolcadfél ezer dollárt nyert a lottón. Ezzel szemben viszont egy bizonyos pásztor békésen legeltette a birkáit fenn a Tátra rétjein, amikor az állatok hirtelen hegyezni kezdték a fülüket. Mint kiderült, nem ok nélkül, mert a következő pillanatban katonai teherautó tűnt föl a kanyarban, majd a motorzúgás is mögötte.

„Ja, csak a németek”, dörmögte bele a pásztor a bajszába, de inkább csak úgy a birkáknak, mint saját magának. És tényleg, amint a teherautó megállt a tisztás legszélén, zúdult belőle kifele a sok katona. Ebben sem volt semmi kivetnivaló, hisz a turisztika nem akkoriban élte virágkorát, ellentétben a világháborúval.

A német katonák leugráltak, és – ahelyett, hogy leheveredtek volna a zöld fűbe, ejtőztek, rágyújtottak, napfürdőztek, a kulacsból kisüstit kortyoltak volna – rögtön üldözőbe vették a birkákat. El is kapták mindet, egyiket a másik után, aztán föl a teherautóra, szép sorjában, ein-zwei.

Általértette a pásztor, mi készül itt, összeszedte a kurázsiját, s előjött a rejtekhelyről. Menten odaugrott hozzá egy puskás katona, s ráförmedt:

– Ausweis!

Úgy megrémült a pásztor, hogy egy pillanatra elsétült előtte a világ. De aztán összeszedte magát. Mivel a birkák érvényes oltási bizonyítványán kívül iratokat nem tartott magánál, most kockáztatni kellett. Kivett egy összehajtogatott papírfecnit a zsebéből, és messziről meglobogtatta. A német mohón utánanyúlt, de a pásztor elkapta előle.

– Tudod, mit adok én a kezedbe... – mondta nyugodtan, miközben keményen a katona szeme közé nézett, majd látván, hogy a hitlerista zavarba jött, ellentmondást nem tűrő hangon folytatta:

– Ide a parancsnokodat, de gyorsan!

A lengyel szerző két novellája a *Tudórcsofé* 1994. 10. számában jelent meg.

Nem tudni, mi tett mélyebb benyomást a közlegényre, a pásztor szabályos, bár kissé archaikus német-sége, amely még azokban a vilmosi időkben ragadt rá, amikor az osztrák hadseregben szolgált, vagy az, hogy ilyen erélyes hangon szólt, de tény, hogy fülét-farkát behúzza rohant a tisztért.

– Kend meg, bacsó, mivel múlatja az időt? – érdeklődött barátságosan ez utóbbi, amikor odaért.

– Herr Offizier – a pásztor követelődzőből alázatosra változtatta a tónust –, a birkáim.

– Mi van velük? – értetlenkedett a tiszt.

– A birkáim, tiszt uram.

– Ja, a bürgék. Ide hallgasson, bacsó, az a parancsolat, hogy elrekviráljuk a maga bürgéit.

– De hát mi hasznát veszik az ártatlanoknak, tiszt uram? – kötötte volna a birkát a karóhoz a pásztor.

– Visszük őket robotra – magyarázta a tiszt, és cigarettára gyújtott. – Robotra Németországba.

A pásztor rémülten látta, hogy a birkavadászat a végéhez közeledik, hallotta a panaszos bégetést a ponyva alól. Mint a fuldokló, megpróbált az utolsó szalmaszálba kapaszkodni.

– Hisz a birkáknak semmi hasznát nem látják! Akkor már én többet érek – én tudok fát vágni, be tudok durrantani a kemencébe, oszt sütök egy jó kis túrós bélest. Ezek meg a bégetésen és a kolomprázason kívül máshoz nem értenek. Akkor már inkább engem vigyenek el.

A tiszt fontolóra vette a dolgot, már csak azért is, mert a pásztor az elevenére tapintott, amit nem más képezett, mint a túrós béles. Ezért aztán végül ráparancsolt a katonáira: bürgéket le az autóról, bacsót fel az autóra. Elszívta a cigarettát, el is dobta a csikket, tiszt birgerlijével el is taposta, beült a sofőr mellé, és mindnyájan, ahogy jöttek, úgy el is húztak, a messze kék távolba. A pásztor sok-sok viszontagság után a végén egy koncentrációs táborban kötött ki, amelynek kemencéjében szépen elégették. A birkák meg az óvó pásztori tekintet híján szertefutottak a hegyekben, a gonosz farkasok gyakori és bőséges prédájául. Az a pár szem, ami megmaradt belőlük, egytől egyig fölfordult, amikor híret vette a pásztor tragikus halálának.

TANULSÁG

A mottó gyakran csak igen laza, sőt vitatható módon kapcsolódik ahhoz, ami utána következik.

Utószó. A figyelmes olvasó nyilván észrevette, hogy a fenti szöveg kétségkívül egy bizonyos meghatározott irodalmi konvencióba tartozik. Függetlenül attól, minek nevezzük ezt a konvenciót, egy valamit bátran kijelenthetünk róla. Azt ugyanis, hogy a 20. századnak: a háborúk, a lágerek és Auschwitz századának az elmeszüleménye.

EGYÉL, TE, VAGY TÉGED ESZNEK MEG

AHOGY CHARLES DARWIN

ÁLDOTT EMLÉKŰ NAGYAPJA SZOKTA VOLT MONDANI

Minden okunk megvan rá, hogy azt gondoljuk, a világban nincs több rossz... – mondta, és bal kezével kiemelte Marlowe zakójából a díszszekendőt –, ...mint amennyire feltétlenül szükség van... – folytatta, s meghúzta a jobb kezében tartott pisztoly ravaszát. Marlowe agyának véres cefatai a szállodai fürdőszoba márvány kövezetére fröccsentek.

– ...szükség van, mint az élet fennmaradása nevű gigantikus folyamat egyik összetevőjére – tett pontot lassan a mondat végére, miközben a díszszekendővel a vörös pöttyöket próbálta lepucolni a cipőjéről.

– Na, ki mondta ezt? – fordult felém hirtelen. – Tizenöt másodpercet adok. Ha nem felelsz, ugyanolyan rútul végzed, mint Marlowe barátod – s mintha csak nyomatékosabbá akarná tenni szavait, fejemhez nyomta a pisztoly csövét.

Az acél halántékomon érzett forró érintése nélkül is világos volt, hogy nem tréfál, gyorsan összeszedtem gondolataimat. Szerencsére tudtam.

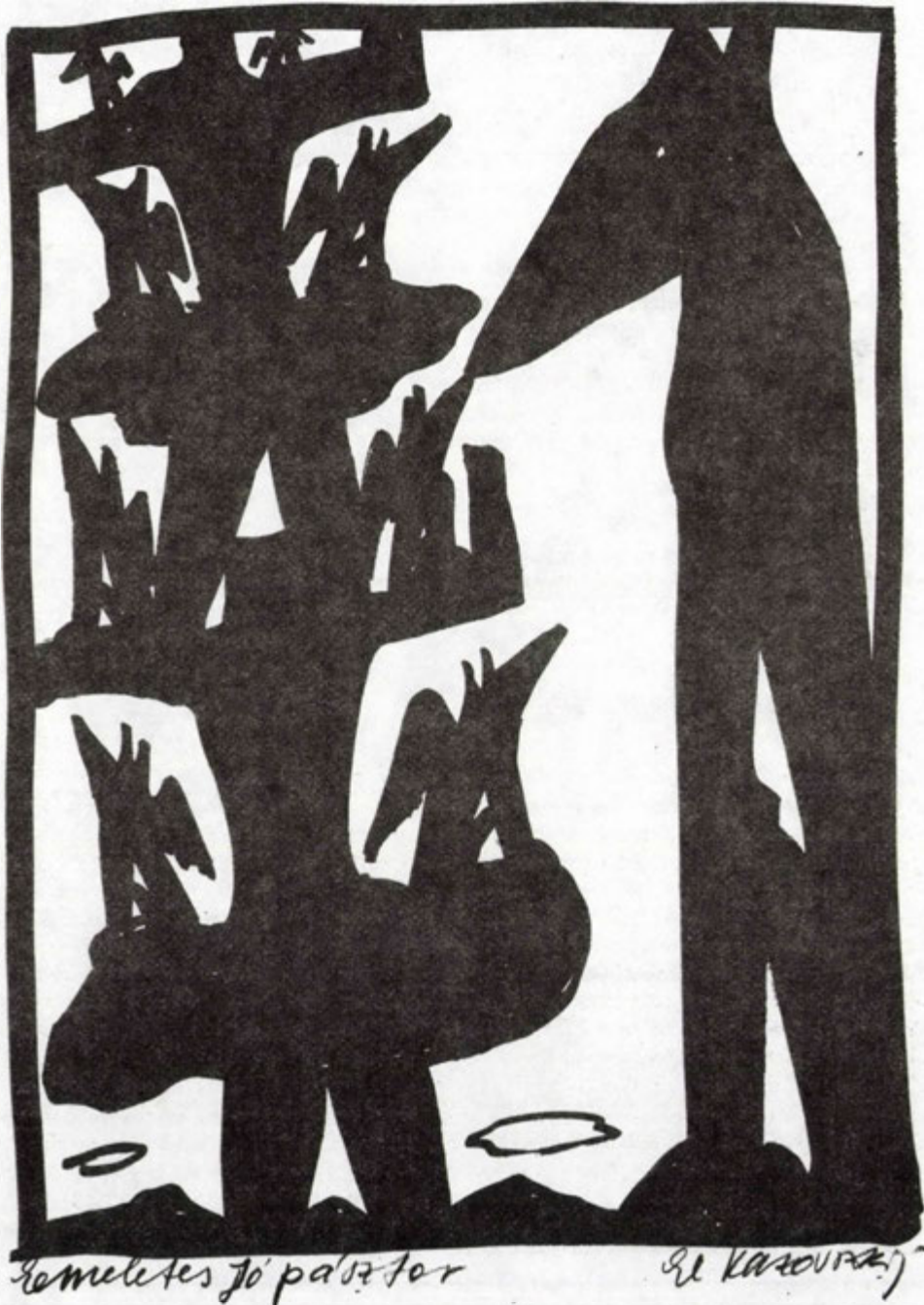
– Egy bizonyos William Malthus nevű tudós, akinek művei meglehetősen hatást gyakoroltak a fejlődéstudományt kidolgozó Darwinra – válaszoltam megkönnyebbülten, mint a felkészületlen diák, mikor csodával határos módon sikerül megúsznia az elégtelent.

Szó nélkül meghúzta a ravaszt.

– Úgy van – mondta magának, mert más már nem volt a fürdőszobában, aki hallhatta volna. – Csak azt nem tudom, miért voltál olyan biztos abban, hogy nem halsz meg, ha helyesen felelsz. Én legalábbis semmi ilyen irányú ígéretet nem tettem.

Harsányan felnevetett, s a két véres hullát maga mögött hagyva kilépett a fürdőszobából.

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

Háy János

SZERET KI

Szeret, ki téged megszeret,
mert az vagy: aki lenni voltál,
mert más ilyen nem lehet
– mondtam a lánynak, s hogy
mennyire bánthat
valakit az idő: nélküle,
s mennyire bántja,
ha valakit bánt:
amikor megtelik vele,
amikor: szem van, száj van,
és nem képzelet,
amikor ő is szeret
valakit, akit megszeret
– mondtam a lánynak,
s ő kérdezett, mert
nem tudta, hogy ki
volt és most mi legyen,
ki szeret és ki megszeret,
kérdezett, hogy: Most akkor
arról volna szó, hogy
csókolózzon-e velem
– és én mondtam a lánynak:
Hát igen.

BLÉRIÓ BUDAPESTEN 1909-BEN

Így élni: biztosan nem lehet,
hogy te elmész, és én nem megyek,
hogy akként telnek az éjszakák,
a nappalok,
hogy te meghalsz értem,
és én is meghalok.

Nincs több ilyen fiú, és
 lány sincs ilyen – mondod –,
 meg hogy szeretsz,
 és semmi változás...
 Hát persze, én is,
 akkor is szerettelek,
 azon az estén,
 mikor Blérió
 itt járt Budapesten,
 mikor a fülembe üvöltött
 a telefonrádió:
 Uram, asszonyom!
 Itt van a Blérió,
 az egek királya,
 ellátogatott hazánkba!

És én odamentem,
 akkor Budapesten,
 és szóltam hozzá: Mester,
 maga ugye látta már Skóciát!
 Tudja, ott van az a lány,
 aki nélkül élnem: nem megy.
 Mi lenne, ha ezzel a géppel
 most odarepülnénk,
 legalább a közelébe?
 Uram – hátrított nevetve –
 az én gépem
 nem repül időben,
 csak térben,
 s az a lány, akit maga vár,
 nem jön meg csak
 ezerkilencszáz-
 kilencvennégyben...

És az istenek akkor ítélték:
 Az idő eljött, s most itt állok
 az utastérben,
 s várom, hogy megölelj,
 és azt mondd: édesem,
 hogy körülöttünk csak jöjjenek,
 csak menjenek,
 s pont akkor nézzenek teljesen hülyének,
 mikor én téged nagyon
 nagyon szépnek.

Peer Krisztián

ÚT RÓMA ROMJAIHOZ

Nézz körbe jól: ők a katolikusok.
(ünnepi dinnyemag-feketében).
Ez a sűrű árnyék a templomuk
(lepkegyűjtemények szimmetriája),
ezek a pap súlyos díszei
(jellemző jelmez),
ezek a rokonok, a szeánsz
érettük folyik.
És íme a jegyesek, túl a végső tanfolyamon,
szervezetük méregtelenítve.
(„Van Isten” – ez volt az első lecke.
„Isten.” – ez a második.
Utoljára – „Van.”)
Keresik azt a páratlan számot,
amelyik két páratlan összege.

Követhetetlenül, mint az egysejtű osztódása
a pusmogásból mise lesz,
mérték és méreg,
a vezér is vezekel.
„Ismeritek az amőbát – kezdi a pap –,
a vízben tenyésző parányi férget;
példányt példányra felcserélve
kromoszómája örökkön él.
Hívók, hívjátok az Egyet!
És utasítsatok vissza minden
halálról szóló híresztelést!”

Pár ezer év múlva a templom már nem aktuális,
szitakötőlárva a szenteltvíztartóban,
és gyámoltalan ebihal.
A medence, mint egy szemgödör
(kusza felszín – meredek meder tükre);
csorbítatlan, strapabíró márvány,
a víz sehol sem szivárog.
Nézz bele! – nem csak a hínárt,
magadat is.

A NEMI ÉRÉS FOLYAMATA

Betűtéstáblából kirakta a neved,
 ha kérted, hát nem szerette az aranygaluskát,
 miattad büntették csendespihenőn.
 Tanárok tejszőke kedvence,
 édes, befejezetlen fiú.
 Mikor elvesztél – akadályverseny –, ő látta
 merre tévedsz, a fák között lappangott utánad:
 majd megtalál, és lesz számtalan öröm.
 Aztán nem jött elő, mert nem féltél eléggé,
 észre sem vetted, milyen kérlelhetetlen az erdő.
 Mikor eleredt, te dúdoltál a vízben
 (csiklandoz és ápol, áporodott zápor,
 esetlen eső, szakadatlan felhőszakadás);
 ő a fák alatt is ruháig ázott.
 Gondolta, eléd vág, legyen véletlen találkozás,
 de utolsókból lesznek az utolsók,
 de az előzés kerülőút,
 te haladtál a belső körön.
 És a lármás társaság megtalált,
 és ő elkallódott a cellulózban.
 Most ő dúdolt félelmében
 (talajra csöppent madár-árnyék,
 feszített szárnyú horgony,
 egyszerre két helyen sűrűlő fecske,
 találkozik két felszínre menekült
 buborék, halak szerelme);
 és az avarból előmocarogtak a
 hermafrodita csigák – nyálkás együtthullámzással
 felosztották a nemeket.
 És este lett, mire megtalálták őt,
 és valami megöregedett benne,
 a testét összekaszabolta sok fényes út,
 hajlataiban peték melegedtek.

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

Modern klasszikusok
a 2000 és a Századvég kiadásában

Saulius Tomas Kondrotas

A kígyó pillantása

Czesław Miłosz

A hatalom megragadása

Egon Hostovský

Általános összeesküvés

Grigorij Kanovics

Félpénzen vett gödölye

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

A Kaukázus meghódítása

MIHAIL POKROVSZKIJ

AXIX. század első évtizedeinek Európájában keleti kérdésen elsősorban a törökkérdést értették, Ázsiában ezzel szemben szinte kizárólag mint perszakérdés jelentkezett.

Orosz telepések – ha hihetünk a csecsen legendáknak – már a XVII. században is felbukkantak a kaukázusi hegyerinc északi nyúlványain. Ez azonban akkor csak néhány vakmerő Don- vagy Volga-melléki fickó vállalkozókedvének eredménye volt. Ők ugyanis nem a moszkvai kormány megbízásából keltek át a Tyereken és a Szunzsán, hanem éppenséggel azért, mert itt remélték elrejtőzni a kormány messzire előlévő keze elől, itt, a „fekete hegyek” között, amelyek utóbb, a múlt század harmincas-negyvenes éveiben oly sok orosz katona temetőjévé váltak. Az orosz „államiság” első képviselői, akik a kaukázusi hegyeket megláthatták, Nagy Péter persák ellen csatába induló seregei voltak. Dagesztánban még a XIX. század hatvanas éveiben is mutogatták azokat a meredek csúcsokat, amelyekről a mélybe taszították Nagy Péter dragonyosait a hegylakók, akik akkor is éppoly elszántan védelmezték szabadságukat, mint száz év elteltével, Sámil¹ idejében.

A kaukázusi hadjáratok azonban a XVIII. század folyamán – mondhatni az évszázad legvégéig – pusztán ritka epizódoként szerepeltek. A kaukázusi kérdés csak azután került napirendre, hogy a grúz király, aki addig valójában a perzsa sah vazallusa volt, új hűbérurat szerzett magának az orosz cár személyében. A kaukázusi orosz történelem ezt követő harminc esztendejét viszont szinte teljes egészében a persákkal folytatott háborúskodás töltötte ki, ehhez csak időnként járult a törökök elleni harc is.

A háború eredményeként nem csak Grúzia, hanem Perziának az Araksz bal partján fekvő területe is orosz tartománnyá vált, Azerbajdzsánt – Tebrizzel együtt – ugyanettől a sorstól egyedül az orosz keleti politikában mindig is túkröződő összeurópai bonyodalmak mentették meg.

A hegylakók elleni – szorosabb értelemben kaukázusi – háború a perzsa hadjáratok közvetlen következménye volt, tisztán stratégiai, s aligha gyarmatosító jelentőséggel bírt. A szabad hegyi törzsek ugyanis állandó fenyegetést jelentettek az Araksz partjain tevékenykedő orosz hadseregnek, mivel könnyen elvághatták a támaszpontjától. Egyezsége is lehetett volna persze jutni velük: II. Katalinnak például

határozottan ez volt a véleménye, s e felfogást örökölte tőle unokája, I. Sándor is. Ám aki ezt a megoldást javasolta volna, az nem értette a Kaukázuson túl szolgáló orosz katonámberek pszichológiáját. Nekik természetesen sokkal könnyebbnek látszott letörni a „gazembereket” (ez utóbbi megnevezés gyakran szerepelt a korabeli hivatalos iratokon is), mintsem valamiféle tárgyalásokba bocsátkozni velük, tiszteletben tartva „jogaikat” és „ősi szokásaikat”. Hiszen azt elképzelni sem tudták, hogy az „orosz szurony”, amely elől páni félelemben futott meg egy eléggé nagy hatalmasság, a perzsa sah „reguláris hadserege”, ne tudná a legrövidebb időn belül térdre kényszeríteni az olyan rongyosokat, akik másra sem jők, mint hogy elkössék a kozákok lovait. A gyakorlat azonban hamarosan bebizonyította, hogy az említett „gazembereket” és „lókötőket” sokkal nehezebb kifüstolni a rejtekükből, mint, mondjuk, elfoglalni az „Erván erődje” nevet viselő „cserépköcsögöt”,² vagy betörni Tebrizbe. A mundér becsülete azonban megkövetelte, hogy ha már belekezdtek az akcióba, akkor be is fejezzék. A perzsa – és csak részben a török – háborúk ily módon nem pusztán objektív, hanem szubjektív meghatározói is voltak a kaukázusi háborúknak, mivel ezek tárták fel előttünk pszichológiai vonatkozásait.

A hegylakók és a muridizmus

A XIX. század elejei orosz hivatalos szervek egyformának láttak minden, a kaukázusi hegyvidéken és annak nyúlványain honos népet, számukra „gazember” és „gonosztevő” volt mindahány. A korabeli, sőt a jóval későbbi orosz átlagpolgár pedig „cserkesznek”, és persze megint csak „galád rablónak”³ tudta valamennyit. Oroszország láthatólag nem kerülhette el, hogy harcoljon ellenük, mint ahogyan nem kerülhette ezt el egyetlen más, normális berendezkedésű állam sem, amely – szerencsétlenségére – a szomszédjuk volt. Hiszen a „cserkeszek” rablótámadásokat intéztek ellenük – valószínűleg ez volt a fő foglalkozásuk –, hát mi mást tehettek volna velük? Mindazonáltal még az orosz tiszteknek is be kellett látniuk – ha egy azzal rokon népből származtak, amely ellen épp harcolni voltak kénytelenek –, hogy az efféle felfogás legalábbis egyoldalú. Egy lovaskapitány például, aki származását tekintve csecsen volt ugyan, de orosz kadétiskolában nevelkedett, és „hivatásos” orosz hazafiságához kétség sem férhetett, a következőképpen magyarázta az orosz–csecsen összeütközések kialakulását: szerinte „az ősidőktől fogva szabad csecsenek” csak

MIHAIL N. POKROVSZKIJ (1868–1932) cikke 1907 és 1910 között keletkezett, önálló tanulmánykötetben 1923-ban, Moszkvában jelent meg. A fordítás alapja a szerző *Diplomatyija i vojni carszkoj Rosszji v XIX sztoletijii* című könyve (OPI, London, 1991).

azután kezdték igazán „élvezni szabadságukat”, hogy az oroszok meghódították őket. Szavainak megértéséhez idézzük emlékezetünkbe, hogy már a XVII. században is voltak orosz telepek a Tyerek és a Szunza folyóktól délre, s hogy csak a XVIII. század elején távoztak e területről. A csecsenek, „mivel eljártak az oroszoktól, és úgy hitték, hogy éppoly könnyen visszajöhetnek Csecsenföldre, mint ahogyan elhagyták azt, eleinte tanyabokrokban telepedtek meg, lehetőleg szurdokok, erdőségek stb. megközelíthetetlen szegleteiben. Az oroszok le-lecsaptak rájuk, elrabolták javaikat, felégették tanyáikat, meggyilkolták vagy fogságba hurcolták őket, úgyhogy [a csecsenek] még sokáig nem merészkedtek a Tyerek és a hegyek közötti síkságra. Nem kevésbé háborgatták persze a csecsenek sem az oroszokat: azok módszereit alkalmazva álltak bosszút, fogságba hurcolták őket, elhajtották méneseiket, nyájaikat.” „Az oroszok fosztogatásainak állandóan kitett csecsenek annyira hozzászoktak az ide-oda költözéshez, hogy ez már nemzeti sajátosságukká vált.”¹⁴

Több konkrét esetet is említhetnénk annak bizonyítására, mennyire félték a XVIII. században a csecsenek az oroszoktól; nem kívánjuk ezeket felsorolni, csak egy sokatmondó példát idézünk, amely arról tanúskodik, hogy Csecsenföld lakói különös karakánságnak tartották, ha a helybeliek orosz szomszédjaik „hatókörén belül” telepedtek le: az egyik első, már a síkságon létesült aul (hegyi falu) a „Majurtup” (merészek lakhelye) nevet kapta.

A mint látjuk, a „gonosz csecsen”¹⁵ nem véletlenül vált ilyenné, és tegyük hozzá, nem is mindig volt ennyire „gonosz”: „az iszlám vallásra való áttérés előtt a csecsenek békésebbek voltak, mint szomszédjaik” – állítják többen, csak elfelejtik megjegyezni, vagy nem vesznek róla tudomást, hogy a csecsenek iszlám hitre térése a XVIII. században szoros kapcsolatban volt e nép határozott öntudatra ébredésével, méghozzá éppen az oroszokkal folytatott állandó, elkeseredett harc hatására. Az iszlám az addig valójában pogány, illetve néha névlegesen keresztény hitű hegylakók militáns vallása volt. Erről még szót ejtünk a továbbiakban, e helyt egy másik megjegyzést teszünk: az a feltételezés, amely szerint minden kaukázusi hegyi törzs egyforma vagy legalábbis egymással rokon, épp annyira nem helytálló, mint a nekik tulajdonított, úgymond velük született „galád rabló” természet. Egy „gonosz csecsen” semmivel se tudott volna jobban szót érteni egy „galád rabló” kabarddal, mint tegyük fel, egy oroszral vagy grúzzal. A dagesztáni lezgek esetében meg volt rá példa, hogy két szomszédos, egymástól alig húsz versztányira fekvő aul lakói más-más nyelven beszéltek. A kaukázusi nyelvrokonság kérdése (néhány olyan kivételtől eltekintve, mint pl. az oszét) még nincs kellőképpen tisztázva. Ezek a népek csak az iszlám révén jutottak közös nyelvhez, és felettébb érdekes, hogy az orosz hatóságok a hegylakóknak szóló felhívásaikban kénytelenek voltak éppen a muzulmán liturgia hivatalos nyelvéhez, az arabhoz folyamodni, amelyet azonban jószerével csak a mullahok ismertek. Azt, hogy e nyelv mennyire megbízható közvetítője lehetett az orosz befolyásnak, ezek után nem nehéz elképzelni.

A nyelvükben ennyire különböző hegyi népek társadalmi rendszerüket tekintve sem álltak közelebb egymáshoz. Az összekötő kapcsot itt is az iszlám jelentette a maga *sariát*-jával (azzal a vallásjoggal, amely a Koránban, a prófétai ha-

gyományokon, a közösség egyetértésén és az analogikus érvelésen alapul), amely megközelítőleg olyan szerepet játszott e területen, mint a római jog a középkori Európában.

Az a vallási mozgalom, amelyik a XIX. század húszas éveiben előbb a Kelet- majd a Nyugat-Kaukázus vidékén terjedt el, a *muridizmus* (hívői engedelmisség) nevet viseli. A muridizmus a legkevésbé sem helyi, kaukázusi jelenség: szervesen kapcsolódik a muzulmán miszticizmus egészéhez, s a Kaukázusba éppen hogy kívülről, Buharából került. A muzulmán „engedelmisség” alapja, mint ahogyan a keresztény és más vallások megfelelő jelenségeinek is, hogy az ember – az istenséghez való közelség megteremtése érdekében – aszketikusan lemond saját személyes akaratáról. Az aszketizmus mohamedán gyakorlatában (a *tariká*-ban) az önfeladásnak különböző fokozatai léteztek: a legalsó szinten álló közönséges „murid”-nak ahhoz, hogy eljusson Istenhez, közvetítőre volt szüksége. Ezt a funkciót a *mursidok* (vagy „sejkek”) töltötték be, akik mintegy Isten akaratának megtestesítőit jelentették a *murid*-nak, a követőknek, s ezért feltétlen engedelmisséget követelhettek tőle.¹⁶ A misztika tehát egyfajta hierarchiát alakított ki, amely azonban nem a fölérendeltet anyagilag előnyösebb helyzetén alapult, hanem az alárendeltet vallási lelkesülttségén, az engedelmisség iránti – ha mondhatjuk így – mohó vágyán. Az aszketizmus hierarchiája, amely azonos a középkori katolikus szerzetesrendekével, semmissé tett minden más, vele párhuzamosan létező világi hierarchiát: a *tarika* nevében egy szegény dagesztáni pásztor engedelmisséget követelhetett a legelőkelőbb kaukázusi hercegtől, és meg is kapta azt. Ebben az aszkézisnek ugyanaz a demokratikus eleme érvényesült, amelyik Nyugaton oly világosan jelent meg a ferencesek rendjében. De egy ilyen tan kialakulásához és elterjedéséhez Nyugaton is, a Kaukázusban is egyfelől megfelelő társadalmi talajra, másfelől megfelelő tömeghangulatra volt szükség. Esetünkben az első adva volt Dagesztán demokratikus faluközösségeiben (itt született meg és maradt fenn a legtovább a kaukázusi muridizmus), a második pedig – a szükségesnél is nagyobb mértékben – a hegylakókkal szemben érvényesített orosz politika biztosította.

Az, hogy az iszlám kaukázusi elterjedése és megszilárdulása összefügg az oroszok elleni háborúval, már jóval a XIX. század húszas éveitől is világos volt. A már idézett csecsenföldi krónikás így jellemzi például Manszur sejk múlt század végi mozgalmát: [Manszur sejk] „háromnapos böjtöt rendelt el az országban, majd a kíséretében lévő muridokkal együtt végiglátogatta az aulokat. A falvak lakói felsorakoztak fogadására, megvallották előtte bűneiket, *taubát* [bűnbánatot] tartottak, megfogadták, hogy többé nem cselekszenek rosszat – nem lopnak, nem viszálykodnak, nem isznak szeszes italt, viszont buzgón imádkoznak Istenhez, nem mulasztva el egyetlen erre rendelt időpontot sem. *Musztászuknak* [közbenjárójuknak] ismerték el Manszurt, ruhája szegélyét csókolgatták, és annyira elragadta őket a vallási hevület, hogy elengedték egymás tartózásait, beszüntették a folyamatban lévő pereket, mi több, megbocsátották még a kiontott vért is.”¹⁷ Az iszlámnak ez a fellángolását most is, akárcsak harminc év múlva, az oroszokkal szembeni ellenérzés elmélyülése kísérte: épp ekkor következett be az első súlyos orosz vereség a kaukázusi hegyekben (Pieri osztága az utolsó emberig odaveszett a Szunzsánál), amelyet a csecsen legendák úgy örökítettek meg, hogy „az orosz seregből csak a folyó habján lefelé sodródó katonasapok maradtak”.

A Manszur sejk által kirobbantott felkelés végigsöpört az egész Észak-Kaukázuson, de az orosz nyomás nem volt még annyira erős, hogy egységbe forraszthatott volna minden hegyi törzset. Elég arra emlékeztetnünk, hogy az az osztag, amelynek a pusztulásáról az imént szóltunk, csak az első volt azok közül, amelyek Csecsenföld belsejébe hatoltak. A hegylakók viszont már legelső sikerük után úgy képzelték, hogy ezzel minden elvégeztetett, és harci kedvük lelohadt. Manszur sejk hiába kereste a korábbi tömegtámogatást, kénytelen volt Anapába menekülni; ott pedig, amikor Gudovics 1791-ben elfoglalta az erődöt, orosz fogságba esett. Ő volt az első kaukázusi forradalmár, akinek a távoli Északon kellett meghalnia (a szoloveci kolostorba száműzték).

A kaukázusi hegylakók valaha is elért legnagyobb politikai teljesítménye Sámil imámátusának létrehozása volt. Olyan fordulatot idézett elő, amely óhatatlanul eszünkbe juttat egy másikat, azt, amelyet ezer esztendővel azelőtt egy ugyanilyen primitív törzs, a hidzsazi arabok éltek meg. Sámil állama, ahogyan Mohamed is, a formáját tekintve teokrácia volt; Dagesztán iszlám imámja, ahogyan az iszlám vallást megalapító próféta is, Isten küldötte volt, aki nem a maga jogán kormányozott, hanem mint az „utolsó ítélet mindenható urának” képviselője. Hatalma korlátlan volt, de csak addig, amíg ő maga a „helyes utat” járta. Mivel azonban a „helyes út” értelmezése – az iszlám ortodoxia minden szigora ellenére is – meglehetősen szubjektívnek bizonyult, az imám már működése legelején kénytelen volt eltérni a tisztán teológikus felfogástól, és tisztán világi szempontok alapján – például a katonai fegyelem érdekében – engedelmséget követelni. „Az imám parancsa – szól Sámil Nizámjának (szabályzatának) már legelső fejezete – akkor is teljesítendő, ha a végrehajtója netán okosabbnak, mértékletesebbnek és vallásosabbnak tartaná magát az imámnál.”¹⁸ A teokrácia ez esetben is, mint általában mindig, csak ideológiai kötöttség volt az egészen reális világi hatalomnak. Hogy megértsük, mit jelentett ez utóbbi, akár a VII. századi hidzsazi arabok, akár a XIX. századi dagesztáni lezgek társadalmi körülményei között, szem előtt kell tartanunk, hogy korábban mindkét népnél csak természetes úton kialakult hatalmi szervezet létezett, amelyet a nemzetségek, illetve a „dzsamaa” (népgyűlés) jelenített meg. Dagesztánban az egyetlen olyan hatalom, amely felülről épült rá erre a primitív szervezetre, a kánoké volt, ez azonban igen gyengének bizonyult: csak esetenként sikerült kierőszoakolnia, hogy engedelmeskedjenek neki. Sámil hatalma ezzel szemben (mint ahogyan korábban Mohamed is) tisztán demokratikus volt, elismert és választott, s tegyük hozzá, hogy nem valamely privilegizált csoport, hanem a nép egésze ismerte el és választotta. Így nem szorult arra, hogy engedelmséget kényszerítsen ki magának, illetve, amikor erre az ötvenes években mégis sor került, ütött az imámátus utolsó órája is. Az új hatalom ugyanakkor nem vett figyelembe nemzetségi vagy törzsi korlátokat; a tarka szokásjogot egyetlen, minden muzulmán számára közös joggal, a saríával váltotta fel, amelyet a papok – a muftik és kádik – értelmeztek és alkalmaztak. A nemzetség helyébe az egyházi közösség lépett, kádijának döntése vette át a nemzetségi létben ismert valamennyi igazságszolgáltatási forma szerepét.

Sámil korának katonai története (az imámátus belviszonyainak történetét pontos és részletes adatok híján nehéz lenne megírni) három jól elhatárolható periódusra oszlik, ezek jellegzetességeinek feltárása hozzásegít a folyamat egészének megfejtéséhez is.

Az első hat év során (1834–1840) az imám hatalma végig egy hajszálon függött: úgy látszott, hogy nem kell más, csak még egy sikeres orosz hegyi hadjárat, és a dagesztáni muridizmusnak – de legalábbis a murid katonai államnak – egyszer és mindenkorra vége. A negyvenes évek legelejétől azonban élesen változott a kép: a tegnap még kis híján elbukott Sámil az egész Kelet-Kaukázusnak, sőt a Nyugat-Kaukázus egy részének is teljhatalmú ura lett. Az óriási erőket felvonultató orosz hadjáratok, amelyek mellett eltörpült minden addigi „felderítő vállalkozás” és „rajtaütés”, teljes kudarcot vallottak. Még a kaukázusi helytartó is, aki legjobb csapatai élén indult a hegyekbe, majdnem a muridok fogságába került, Pétervárotra pedig – ahol 1830-ban még oly könnyűnek és egyszerűnek hitték a hegylakók leigázását – kételkedve kezdték latolgatni: egyáltalán lehetséges-e, hogy belátható időn belül Oroszország legyen az úr a hegyvidéken.

Nagyon rövid idő múlva azonban – ugyanezen negyvenes évek végétől – ismét változott a helyzet. Az imám katonai ereje, anélkül, hogy valami komolyabb, feltűnőbb katasztrófa érte volna, hanyatlani kezdett, a hegylakókat balszerencse üldözte, egyik vereséget a másik után szenvedték el. Néhány évvel késleltette bár a végkifejletet a keleti háború, de amint véget ért, felújultak a Sámil elleni támadások, és ugyanazok az orosz csapatok, ugyanazonokon a területeken – amelyek oly sok orosz csatavesztés tanúi voltak – most nem ütköztek valamennyire is számottevő ellenállásba. Két év alatt (1857–1859) végleg eldőlt a Kelet-Kaukázus sorsa, öt év múlva pedig megszűntek a harcok a Nyugat-Kaukázusban is, ott, ahol az oroszok Jermolov kinevezésétől kezdve egészen az ötvenes évek közepéig egyetlen jelentősebb katonai sikert sem könyvelhettek el.

A hadtörténészek persze mindebben a személyek, s ezzel együtt az alkalmazott módszerek változásának eredményét látják. Sokat olvashatunk náluk arról az „új rendszerről”, amelyet állítólag a Kaukázus meghódítója, Barjatyinszkij herceg¹⁹ követett, valamint „új haditervéről”, amely azt tartalmazta, hogy lassan, fokozatosan, lépésről lépésre kell előnyomulni, és kivágni közben az erdőket, utakat építeni, egyetlen összefüggő, a hegylakók rejtekeit minden oldalról körülvevő hálavá alakítva az elfoglalt állásokat. E tervnek viszont, először is, aligha volt új vonása: ugyanezt javasolta már a negyvenes évek végén, azaz még a nagy orosz vereségeket megelőzően Miklós cár hadügyminisztere, Csernisev herceg is. Újdonságnak egyébként már akkor sem számíthatott: ezt a módszert alkalmazta már Jermolov is, az ő idejében született az a mondás, hogy a hegylakókat „nem a szurony, hanem a fejse” fogja térdre kényszeríteni, mivel minden csatavesztésnél veszélyesebb számukra az erdők kiirtása. Másfelől: Barjatyinszkij is inkább csak beszélt a lassú és szisztematikus előnyomulásról. A Sámilra mért döntő csapása 1859 nyarának végén ugyanis, amely az utolsó dagesztáni muridok, s velük együtt az imám foglyul ejtésével végződött, ugyanolyan „rajtaütésszerű” volt, mint Rozen 1832. évi Gimri elleni kampánya, vagy Ahulgo bevétele, amelyet Grabbe tábornoknak sikerült elérnie

1839-ben (itt majdnem odaveszett maga Sámil is). Ha elfogadják ezt a nézetet, azaz a háború kimenetelét kizárólag a hadművelleti terv következményének tekintenék, akkor arra – a történések számára igencsak pesszimistikus – végkövetkeztetésre jutnánk, hogy a háborúban minden a véletlenek műlik. Sámil tehát véletlenül úszta meg a fogásba esést *Ahulgo* és *Gunib* hegyénél, viszont ugyanilyen véletlen folytán nem sikerült elmenekülnie az oroszok elől. Az efféle történetfelfogást azonban maguk a hegylakók is meghaladták. Sámil titkára és életrajzírója például legalábbis megpróbálta kideríteni a kudarc általános, a hadműveletek véletlen kimenetelétől független okait. „Sámil hatalmát a naibok és saját bizalmasai ármánykodása, az orosz sereg és az arany döntötte meg” – írja műve összegzéseként.¹¹

Hamarosan látni fogjuk, hogy Dagesztán utolsó imámjának életrajzírójánál olyan tényekre bukkanhatunk, amelyek az 1859. évi katasztrófa mélyrehatóbb vizsgálatához is hozzásegítenek, az pedig, hogy nem tudta kellőképpen általánosítani a tényeket, csak írástechnikájának kezdetlegességéből adódott, nem pedig abból, hogy maga sem mérte volna fel jelentőségüket. Vegyük szemügyre először azt a szerepet, amelyet a biográfus az „orosz seregek és az arany” tulajdonít. Barjatyinszkij herceg a céljai elérésének érdekében tényleg olyan mértékben vetette be az aranyat, amilyenre addig nem volt példa. A kémeknek, ha nem is valami különösen fontos, de utóbb igaznak bizonyult jelentést hoztak, szó szerint marékszám mérte az aranypénzt.¹² Annak például, aki Sámilt élve elfogja, tízezer rubelt helyezett kilátásba, ami a koldusszegény Dagesztánban valóságos vagyonnak számított. A „Kaukázus meghódítója” azonban a megvesztegetésnek e nyílt és durva formáin kívül ügyesen alkalmazta a finomabb, közvetett megvesztegetést is. A muridizmus, mint már többször jeleztük, demokratikus hatalom volt, s mindenütt megdöntötte a bégek és kánok születési előjogokon alapuló hatalmát. Amivel pedig felváltotta, az a néha igen szerény sorból származó, az imám által kinevezett náibok (helyettesek) hatalma volt. A helyi, „vér szerinti” arisztokratákat azonban nem mindenütt sikerült olyan tökéletesen kiiktatni, mint például a dagesztáni avar kánok esetében. (Igaz ugyan, hogy ezeknek is hamarosan támadtak örökségüket követelő utódaik). Minden jelentősebb kaukázusi nemzetséghez a familiárisok, kliensek és léhűtők egész hada tartozott, amely osztozott sorsában és az új rendszer elleni gyűlöletében. Dagesztán belsejében, ahol a pásztorok demokráciája csak névleges függőségben volt a kánoktól és bégektől, az imámtal szemben álló réteg nem lehetett túl erős. Minél közelebb volt azonban valamely terület a civilizáltabb határvidékhez – és egyben az oroszokhoz – annál feudálisabb volt társadalma, s annál jobban éreztette hatását a nemesi ellenzék. Barjatyinszkij herceg, az orosz feudalizmus e jellegzetes képviselője pedig diplomáciai megfontolások nélkül, pusztán meggyőződésből is csak az ellenzék támogatását Sámil elleni harcában. Mert ezekben az években, amikor Oroszországban a földbirtokos nemesség oly sok engedményt volt kénytelen tenni a születően lévő kapitalista rendszernek, aligha lehetett számára jósebb valami, mint találni egy olyan országot, amelyben a nemesség támogatása a csőcselékkel szemben egyszerűen „hazafias tett” is.

„A muridizmus nemcsak vallási képződmény, hanem társadalmi törvény is, amely, egyenlőséget teremtve minden osztály és réteg között, megszabja az igazságszolgáltatás és az adószedés rendjét” – közli Barjatyinszkij *A Kaukázus*

belső állapotáról c. feljegyzésében, amelyet valószínűleg éppen a *Gunib* elleni hadjárat idején készített. „Ebből nyilvánvaló, hogy ha most, katonai sikereink nyomán, megint nem igyekszünk mielőbb meggyengíteni azt az alapelvet, amelyből a muridizmus kialakult, akkor mindig számíthatunk majd arra, hogy a muridizmus előbb vagy utóbb, ennek vagy annak az imámnak a hatására, de az első adandó alkalommal ismét felüti a fejét, és eredménytelenné teszi minden, a hegyvidék békéjének megteremtésére irányuló erőfeszítésünket. Ahhoz, hogy e célunkat természetes úton érjük el, arra kell törekednünk, hogy ott, ahol a legfelső réteg nyomai még többé-kevésbé fennmaradtak, feltámasszuk azt, ott viszont, ahol már nem létezik, létrehozzuk, méghozzá a Birodalomban érvényes előírásoknak megfelelően. Kormányunk ily módon az újrászervezett nemességben az iszlámizmus meggyengítésének legjobb eszközére talál...”¹³ Sámil legyőzőjének itt idézett általános nézeteihez igen jellemző módon kapcsolódik az a terve is, amely szerint a volt imámot úgy teszik ártalmatlanná, sőt használják fel az orosz kormány érdekében, hogy földesurat csinálnak belőle. „Ha ügyes diplomáciai manőverekkel sikerülne rávenni a szultánt, hogy adományozzon Sámilnak országa területén akármilyen kopár földeket a kaukázusiak letelepítésére, és szabadon bocsátásokat vegye rögtön szavát, hogy ezután segítségére lesz, nem pedig ártani fog az uralkodó cárnak a Kaukázusban – írta Barjatyinszkij Miljutjinnak 1861 végén –, akkor szinte biztos vagyok benne, hogy Sámil minden erejét latba vetve igyekszik majd eleget tenni ígéretének, s aztán készséggel elhelyezi a krími és kaukázusi áttelepülőket Anatóliában vagy másutt. Nem kétséges, hogy áttelepülők óriási tömegeit tudja majd magához vonzani.”¹⁴

A Nyugat-Kaukázus ékes példával szolgálhat arra, hogy egy ország feudalizációja önmagában még nem elegendő a térdre kényszerítéséhez, továbbá hogy a dagesztáni nemesség feltámasztása (ez a nemesség, ne feledjük, mindig is sokkal gyengébb volt, mint a cserkesz) az oroszok számára a legjobb esetben is csak Sámil uralmának szétzilálását segíthette volna, az oroszok uralmának megszervezését viszont nem. Egyelőre azonban még folyt a háború, Barjatyinszkij herceg politikája pedig – több más, az oroszoknak kedvező tényezővel együtt – újabb éket vert a Sámil rendszeréhez tartozók közé: kiderült, hogy a cárizmus nem csak a legarisztokráciára, hanem a csecsen demokráciára is támaszkodhat.

A muridizmus nemcsak a horizontális, hanem a vertikális társadalmi korlátokat is igyekezett megszüntetni, kemény kézzel vezette be az eddigi tarka, helyi szokásjog (az *ádát*) felváltására az egységes, átfogó muzulmán jogot (a *sariát*). Ez nem mindig tetszett a szabad csecsen közösségnek. Így az, hogy az oroszok helyi lakosokból álló (bár egy orosz tiszt elnökléte alatt működő), az *ádát* alapján ítélkező bíróságot hoztak létre a csecsenek számára Groznijban, kétségtelenül az oldalukra állította a csecsen társadalom Sámillal elégedetlen elemeit, ami – megint csak más tényezővel együtt – tovább gyengítette az imám csecsenföldi hatalmát.

Ki tartotta el valójában Sámil államát és viselte a „szent háború” költségeit? Dagesztán nem lehetett, hiszen az maga sem tudott soha megélni a saját kenyérére. Erre csak az a Csecsenföld lehetett ké-

pes, amely mind Dagesztán, mind az egész Kelet-, sőt részben a Nyugat-Kaukázus éléstára volt.

Csecsenföld rendkívüli jelentősége az imamátus számára igen világosan kitetszik a nagy dagesztáni vezér kissé naivan megírt életrajzából is. Ha nyomon követjük e szinte krónikás iratban szereplő bejegyzéseket, jól láthatjuk, hogy Dagesztán egymagában semmiképp sem tudta – még rövid időre sem – megszilárdítani Sámil helyzetét. Dagesztán blokádjának gondolata, amely először egy Sándor cár korából származó dokumentumban fogalmazódott meg, katonai szempontból vitathatatlanul helyes volt, mivel Dagesztán vívhatott volna ugyan egy-két elveszeredett csatát az oroszok ellen, de sokáig semmiképpen sem tarthatta volna magát.

Csecsenföld nem azért kelt fel az oroszok ellen, hogy az egyik zsarnokságot másikra váltsa. Időlegesen hajlandó volt bár alávetni magát Sámil katonai diktatúrájának, de, lévén viszonylag gazdag és aszkézisre kevésbé hajlamos ország, nem lehetett kedvező talaj a sajátos puritán fegyelmű murid állam számára. Sámil rendszerének és náibjainak láttán akaratlanul is felidéződik bennünk Cromwellnek és tábornokainak rendsze-

re, amely a XVII. századi Angliában előkészítette a talajt a köztársaság- és puritanizmusellenes reakció számára. „Szemes italok fogyasztása, a dal, a tánc, a zene, egyszerűval bármi, ami elvonhatja az ember figyelmét Allahtól, szigorúan tiltva volt. Kemény büntetés járt annak is, aki dohányzott vagy tubákolt. Ha valakit azon értek, hogy egy akár csak apró, vékony szárú pipát tart a szájában vagy a kucsmájának szegélye mögé dugva, akkor első alkalommal pénzbüntetést róttak ki rá, másodsor viszont már átdöfték az orrlyukán a pipaszárat, esetleg madzagot húztak bele, s arra akasztották a pipáját vagy a tubákosszelepejét. Az állások halállal lakolt; aki mint zenekedvelő lepleződött le, azt letartóztatták, megbotozták, a hangszerét pedig azonnal tüzre vetették. Aki a táncot szerette, azt megbotozták, vagy sárral, néha korommal kenték be a képét, majd számárhátra ültették, arccal az állat farka felé, s így hurcolták végig az aulon.”¹⁵ Minden olyan esetben, amikor valaki megpróbált szembeszegülni az imám akaratával vagy csak parancsának teljesítése alól igyekezett kibújni, annak egész családját, sőt néha faluját katonai büntetőakciónak vetették alá: dagesztáni csapatokat szállásoltak be hozzájuk. Ez az eljárás Sámil csecsenföldi uralmát szabályos idegen megszálláshoz tette hasonlóvá, s a csecseneknek már csak az a választásuk maradt, hogy eldönték: orosz alárendeltség-

Ö V A L A T T

Hegylakó elvtársak!

I. V. SZTÁLIN

Hegylakó elvtársak! Oroszország történetének régi időszaka, mikor a cárok és cári tábornokok lábbal tiporták az önök jogait, megsemmisítették az önök szabadságát – az elnyomásnak és a rabságnak ez az időszaka letűnt örökre. Most, amikor Oroszországban is a munkások és parasztok kezébe ment át a hatalom, Oroszországban nem lehetnek többé elnyomottak.

Amikor Oroszország autonómiát ad önöknek, ezzel visszaadja önöknek azokat a szabadságjogokat, amelyeket a vérszopó cárok és az elnyomó cári tábornokok raboltak el önöktől. Ez azt jelenti, hogy belső életüket, természetesen Oroszország közös Alkotmányának keretei között, saját életmódjuknak, erkölcsi cselekedetnek és szokásaiknak megfelelően fogják berendezni.

Minden népnek, a csecseneknek, ingusoknak, oszétoknak, kabardoknak, balkároknak, karacsájaknak, úgyszintén az autonóm hegyi területen maradó kozákoknak saját nemzeti Szovjetjeikkel kell rendelkezniük, amelyek a népek életmódjának és sajátosságainak megfelelően intézik e népek ügyeit. Már nem is beszélünk a kozák települések nem kozák lakosságáról, amely mindig hű volt és hű maradt Szovjet-Oroszországhoz, és amelyet a Szovjethatalom mindenkor, teljes erejével, védeni fog.

Ha bebizonyosodik, hogy a sariát szükséges, ám legyen sariát. A Szovjethatalom nem szándékszik hadat üzenni a sariátnak.

Ha bebizonyosodik, hogy a Rendkívüli Bizottság és a Külön Osztály szervei nem tudnak a lakosság életmódjához és saját-

tosságaihoz alkalmazkodni, akkor világos, hogy ezen a téren is megfelelő változtatásokat kell majd tennünk.

A nemzeti Szovjetek élén a Hegyi Köztársaság Népbiztosi Tanácsa fog állni, melyet a köztársasági Szovjetkongresszus választ, és amely közvetlenül Moszkvával lesz kapcsolatban.

Azt jelenti-e ez, hogy a hegylakókat különválasztjuk Oroszországtól, hogy Oroszország elhagyja őket, hogy a Vörös Hadsereget visszavonják Oroszországból? – kérdeik nyugtalanul a hegylakók. Nem, nem ezt jelenti. Oroszország jól tudja, hogy a Tyerek magukra hagyatott kis nemzetiségei nem védhetik meg szabadságukat a nemzetközi haramiakkal és ügynökeikkel: a hegyi földbirtokosokkal szemben, akik Grúziába menekültek, és onnan ármánykodnak a dolgozó hegylakók ellen. Az autonómia – nem különválást jelent, hanem az önrendelkező hegyi népek és Oroszország népeinek szövetségét jelenti. Ez a szövetség a hegyi szovjet autonómia alapja.

Elvtársak! A múltban rendszerint úgy volt, hogy a kormányok csak súlyos percekben egyeztek bele a nép érdekeit szolgáló egyik-másik reformba, csak akkor tettek engedményeket a nép javára, amikor gyengék voltak és a nép rokonszenvére szorultak. A cári és általában a burzsoá kormányok mindig így cselekedtek. Ezzel szemben a Szovjetkormány másképpen cselekszik. A Szovjetkormány nem akkor ad önöknek autonómiát, amikor súlyos percekkel él át, hanem most, amikor a harctereken óriási sikereket arat, amikor teljes diadalt ül az imperializmus utolsó, krími támasza fölött.

Az élet bizonyítja, hogy az, amit a kormányok válságos percekben adnak – nem tartós, bizonytalan, mert a válságos percek elmúltával bármikor visszavehető. A reformok és szabadságjogok csak abban az esetben lehetnek tartósak, ha azokat nem az ideiglenes, pillanatnyi szükség parancsára, hanem annak a teljes tudatában adják, hogy ezek a reformok hasznosak, és ha olyan kormányok adják, amelyek erejük és hatalmuk virágjában vannak. Ezt teszi most a szovjet kormány, amikor visszaadja az önök elrabolt szabadságjogait.

A beszéd Tyerek terület népeinek kongresszusán hangzott el, 1920-ban, közli: I. V. Sztálin művei, 4. kötet, 422–424. oldal (Szikra, 1950). A fordító nevét nem tüntették fel.

ben jobb-e élniük, vagy a lezgek igájában. Nem fokozta a rendszer népszerűségét a gyakran alkalmazott halálbüntetés és az azt követő teljes vagyonelkobzás sem.

Amíg még közel volt az orosz fenyegetés, és frissen élt a csecsenek emlékeztetésében az orosz elnyomás, csendesén zúgolódva bár, de nyílt tiltakozás nélkül elviselték Sámil rendszerét. A régi rabság emléke azonban hamarosan elhomályosult, s mind jobban távolodott a második orosz hódítás veszélye is – egyébként épp annak köszönhetően, hogy a csecsenek támogatták az imámot.

Acsecsen felkelést követő öt esztendő (1840–1845) Sámil legfényesebb katonai győzelmeinek időszaka volt. 1843-ra az összes dagesztáni és csecsenföldi orosz erődítményt lerombolták és elfoglalták, helyőrségüket részint kiirtották, részint foglyul ejtették: közel hétszáz orosz katona és tiszt, valamint tíz orosz ágyú került a hegylakók kezére. A dagesztáni orosz csapatok főparancsnokát Hunzahban tartották fogva, ahonnan csak nagy nehezen szabadították ki Argutyinszkij herceg csapatai. A két orosz tábornok még seregeit egyesítve sem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy ellentámadást indítson Sámil ellen, aki így fényes sikerrel, Gergebilnek, a legfontosabb észak-dagesztáni orosz támaszpontnak a bevételével zárta az évi hadműveleteit. Ezt követően az egész csecsen síkság az imám kezére került, s még azok a területek is, amelyeken már Jermolov idejében is szabadon mozogtak az orosz osztagok, egy kortárs szavai szerint „lázálommá” váltak az oroszoknak. Az elvesztett országrészek visszaszerzését célzó kísérlet (Lidersz és Argutyinszkij következő évi hadjárata) kudarccal végződött. Sámil vonzereje annyira megnőtt, hogy még azok a dagesztáni bégek is, akik orosz szolgálatban álltak, s ott magas tisztségeket viseltek, kezdtek átállni hozzá. Mindez arra készítette Miklós cárt, hogy határozott lépésekre szánja el magát. Voroncov herceg személyében rendkívüli teljhatalommal felruházott cári helytartó kinevezésére került sor a Kaukázusban, s eddig sosem látott méretű fegyveres erőket bocsátottak rendelkezésére. A Sámil fővárosa, Dargi elleni hadjárat parancsnokságát maga a helytartó vállalta. Dargi elesett, de Sámil emberei elfogták az orosz trént, amely élelmet szállított az orosz seregnek. Voroncov kénytelen volt visszavonulni, a seregét pedig eközben teljesen szétverték. Időnként úgy látszott, hogy ebből a hadjáratból egyetlen orosz sem térhet haza élve. Könnyen lehet, hogy – ha nem érkezik idejekorán Freitag tábornok segítsége –, a helytartót is ugyanaz a sors éri a csecsen hegyekben, mint Voroncovot.

Ilyen ujjongás még sosem volt a hegyvidéken. „Az a földhözragadt szegény, akinek ezelőtt számára sem volt, most sok jó lóhoz jutott, postóruhát öltött; az meg, akinek még bot sem volt a kezében, kitűnő löfegyvert kerített” – mondja Sámil biográfusa. „A náibok és a nép, különösen pedig a csecsenek, kiknek még az asszonyaik is rátámadtak az oroszokra és kifosztották őket, diadalt ültek. Úgy tettek, mintha több orosz – az elesetteken kívül – már nem is lenne.” Voroncov több kísérletet is tett arra, hogy kiköszörülje a dargi csorbát, de ezek a következő évek folyamán mind sikertelenül végződtek. Gergebil óriási erőket megmozgató ostroma egy teljesen eredménytelen, de az oroszoknak szörnyű veszteségeket okozó rohammal zárult.

Utóbbi abban az 1847. évben történt, amikor Sámil

vállalkozásai – krónikása szerint – „kezdtek sikertelenné válni”. Nem katonai értelemben, amint láttuk is. De a dagesztáni történetíró úgy jellemzi ezt az évet, hogy ekkor kezdtek elégedetlenkedni a néptömegek, az andiai tanácskozásról pedig azt írja, hogy az számos, e tömegeknek tett engedményhez, végső soron a rendszer önmaga felett ki-mondott elmarasztaló ítéletéhez vezetett. Röviddel ezután Barjatyinszkij már bevonhatta számításába a Sámillal szemben álló ellenzéket, felállítva a saríával elégedetleneknek az átát alapján működő, fentebb már ismertetett bíróságot. A nagyhatalmú, befolyásos emberek most nem az oroszoktól menekültek az imámhoz, hanem fordítva: erre az időre tehető egy olyan befolyásos vezér átállása, mint Hadzi Murat, aki Sámil egyik legodaadóbb náibjának számított, s hosszú időn át, mondhatni, az imám jobbkeze volt. Ezzel párhuzamosan kezdtek mind sikeresebbé válni az orosz hadjáratok is. Gergebil második, Argutyinszkij és Barjatyinszkij vezette ostroma (1848) szerencsésebben végződött, mint az első: az oroszoknak sikerült lerombolni az aul erődítményeit, csak megtartani nem tudták a falut. Mind gyakrabban jelentek meg orosz osztagok a síkságon, és vonultak végig rajta minden, rájuk nézve kellemetlen következmény nélkül. Egyre több csecsen szökött át Sámiltól az oroszokhoz, mert inkább a nyugodt rabságot választották, mint a „békétlen” Csecsenföld lakóinak örökös fenyegetettségét. Az imám is kezdte már valószínűleg belátni ez idő tájt, hogy túlfeszítette a húrt, és amellett, hogy több intézkedést tett túlbuzgó közegeinek megfékezésére, az oroszok elleni hadicselekmények színterét is igyekezett távolabbra, a Csecsenfölddel ellentétes irányba áthelyezni: Kabardiába (1846), Dagesztán délkeleti részébe, Ahti felé (1848), délkeletre, Zakatali közelébe (1852), és végül 1854-ben Grúziába (Kahétiába). Ez a grúziai volt Sámil utolsó sikeres nagy hadjárata. Megindítása összefüggött az akkor kirobbant keleti háborúval (1853–1855): Sámil ezt próbálta kihasználni, összehangolva a hegylakók harci tevékenységét a török hadsereg hadműveleteivel (Omar pasa Kutaiszi elleni felvonulása). Ami ezután történt, az már a török sereg sikerein múlt.

Az orosz hadvezetés rendkívül kockázatosnak ítélte a maga helyzetét, olyannyira, hogy már a dagesztáni harci cselekmények teljes beszüntetése is szóba került; ugyanezen megfontolásból született valamivel később a Sámillal való békekötés gondolata is, amely szerint az oroszok elismernék az imám uralmát a szűken vett Dagesztán felett, ő viszont lemondana az oroszok elleni katonai akciókról. Ez az elképzelés szívósan tartotta magát pétervári körökben még Barjatyinszkij Gunib elleni hadjárata idején is. Végül azonban mind az egyik fél félelmei, mind a másik reményei koraiaknak bizonyultak. A háború épp az ázsiai Törökországban az oroszok győzelmével végződött.

A végkifejlet, amelyet a keleti háború három évvel késleltetett, vérszesen közeledett. A harci cselekmények színtere ismét a Sámil számára legkedvezőtlenebb területre, Csecsenföldre tevődött át. Az imám világosan látta, hogy itt már nem örvend olyan népszerűségnek, mint azelőtt, a csecsenek feltétlen hűségének pedig – amely a negyvenes évek első felében aratott győzelmeinek alapja volt – nyoma sem maradt. A néphez intézett kiáltványában ezért most a csecsenek önfenntartási ösztönét próbálta élesztget-

ni, azt jósolta például, hogy az oroszok jobbágyaikká teszik, s katonának sorozzák majd be a hegylakókat. „El fogják venni a fegyvereiket, s azt sem hagyják, hogy akár egy készetek legyen. Vezetőiteket Szibériába számúzik, ti meg ezután olyanok lesztek, mint az orosz muzsikok. Várjatok csak, majd meglátjátok, mi lesz. Megbántok mindent, a hajatokat fogjátok tépni, de akkor már késő lesz” – mondta az imám 1858 őszén, a Sali aulban tartott gyűlésen. Máskor a csecsenek önére próbált hatni, mondván:

„Egész Dagesztánban nincs nálatok bátrabb nép, csecsenek! Ti vagytok vallásunk színe-virága, minden muzulmán támasza. Nektek köszönhetők, hogy hanyatlása után újjáéledt az iszlám. Sok orosz vért kiontottatok, sok javukat elvettétek, foglyul ejtettétek vezéreiket. Hányszor kellett a félelemtől reszketnie előttek a szívüknek!” Sámil életrajzírója szerint azonban mégis, amikor a főparancsnok (a Kaukázus helytartójává 1856-ban kinevezett Barjatyinszkij herceg) „nagy serege élén Csecsenföldre érkezett, a nép tömegesen, alázattal járult elébe mindenfelől. A főparancsnok kegyesen fogadta hódolóit, s dús ajándékokkal jutalmazta őket, foyanokkal, amelyeket Sámiltól sohasem kaptak. Az arany és az ezüst csábításának engedve, e talán még inkább azért, mert elhitték, hogy az oroszok majd megoltalmazzák őket a most elszenvedett erőszaktól és szorongattatástól, elfeledték Sámilt és neki tett esküjüket. Még Sámil legodaadóbb hívei, legközvetlenebb bizalmasai, sőt a saját gyermekei is titkon arra vágytak, hogy megadhasák magukat az oroszoknak.”¹⁶ Ilyen körülmények között az oroszok győzelme akár vont csövű puskák nélkül is biztos volt. 1859. április elején Jevdokimov elfoglalta Vegenyet (Dargit). Augusztus huszonhatodikán pedig Barjatyinszkij kiadhatta híres hadparancsát: „Günib elesett. Sámil fogásban van. Gratulálok a kaukázusi hadseregnek.”

Sámil szomorú vége, mondhatni, jelt adott a Nyugat-Kaukázus elleni döntő támadásra. Itt az oroszok már nem

tartották szükségesnek, hogy teketóriázzanak a lakossággal, hogy szelíd jóindulattal és egy jobb élet ígéretével igyekezzenek megnyerni, mint ahogyan azt annak idején Barjatyinszkij tette Csecsenföldön. Eldöntötték, hogy maradéktalanul birtokba veszik a bőven termő Fekete-tenger melléki földeket, a cserkeszeket pedig választás elé állították: vagy átköltöznek Kubanyba, vagy végleg elhagyják a Kaukázust, és Törökországba települnek át. Mintegy harmincezen vállalták az első lehetőséget, négyszázezen inkább a második mellett döntöttek. A cserkesz törzsek közül csak a kabardok, az oroszok legrégebbi szomszédai, akiket még Jevdokimov „csillapított le”, maradtak egy emberként orosz fennhatóság alatt, a sapszgek viszont majdnem maradéktalanul Törökországba települtek át. A Nyugat-Kaukázus azonban ettől még nem vált oroszra. Jó része egyszerűen lakatlan, a kialakulóban volt civilizáció nyomait viselő romokkal teleszórt pusztasággá változott. A Kelet-Kaukázus lakossága is hamarosan csalódott azokban a jótéteményekben, amelyekkel az orosz hatalom kecsgettette: a csecsenek első olyan lázadására, amelyet már mint igazi orosz alattvalók robbantottak ki, mindössze egy évvel azután került sor, hogy ugyanők lelkes tömegekben járultak Barjatyinszkij elé.

A felkelések tüze ezután is fel-fellobbant, a legerősebben az 1877. évi orosz-török háború idején. E megmozdulásokat azonban már nem lehetett hódító háborúnak nevezni, lázadások voltak csupán, amelyeket el kellett fojtani.

II. Sándor cár, a kaukázusi háború résztvevőinek adományozandó külön érdemrend megalapításáról szóló leiratában joggal konstata, hogy véget ért „a sok esztendőös háború harc, amelyet a kaukázusi hegyvidékek határos birtokaink védelmére indítottunk”. Mindössze azt felejtette el megemlíteni, ki is volt e területek igazi jogos birtokosa...

FORDÍTOTTA PÁLL ERNA

JEGYZETEK

1. Sámil (1799–1871) Dagesztán és Csecsenföld harmadik imámja, a helyi imámatus megalapítója, a hegylakók szabadságharcának vezére. 1859 augusztusában orosz fogságba esett, Kalugába száműzték. Útban Mekka felé, Medinában halt meg.
2. I. Miklós cár saját szavai, amelyek akkor hangzottak el, amikor a cár megpillantotta azt az „erődöt”, amelynek bevételért grófi címet adományozott Paszkevicseknek.
3. A kaukázusi háború majdhogynem hivatalos krónikása ezt a címet adta könyve cserkeszekről szóló fejezetének: „A cserkeszek öltözéke, életmódja és rabló természete”. (In: N. P. Dubrovin: *Isztoriaja vojni i vladicsesztva russzkih na Kavkaze*. é.n. 614–615.o.).
4. Ld. U. Laudajev: *Csecsenszkoje plemja. Szbornyik szvegyenyij o kavkazszkih gorcah*, vip. VI.
5. A korabeli orosz nyelvhasználatban, sőt a szépirodalomban is, a *gaz*, *gonosz* melléknév afféle epitheton ornans volt a csecsen főnévnek, vö.: *zloj csecsen*. Ez szerepel pl. Lermontov *Kozák bölcsődalában* is (szó szerint): „*gaz csecsen kúszik a partra, törő feni már...*”.
6. Nem kívánunk a muridizmus ideológiájának részleteibe bocsátkozni. Ehelyett pusztán – egy muzulmán írót idézve – a muridok viselkedési normáit megszabó parancsolatokra utalunk. Ezek jól illusztrálják mondandónkat.
„1. A muridnak állandóan és minden időben imádsággal és Teremtő Urának szolgálatával kell elfoglalnia magát: nappal vagy éjjel, nyáron vagy télen, munka közben vagy szabad idejében a világon semmi sem vonhatja el a kötelező imától, a böjttől, a Korán olvasásától – egyszóval az Úr szolgálatától.
2. A muridnak igyekeznie kell rossz és alantas hajlamait, szo-

kásait dicséretesekkel és jókkal felváltani, testét a bűn szennytől, szívet az ellenségességtől, a felebarátja elleni gyűlöletől stb. megtisztítani, és, ami a legfőbb, erkölcsiségét megújítani.

3. Minden gondolatával – mély bűnbánatot érezve – Istenhez kell fordulnia, mert a bűn elzárja előle az utat, amely az eljövendő világ áldásaihoz vezet. Annak, aki e jövendő felé törekszik, ezért Istenen kívül mindenről le kell mondania, ami kívánatos számára, úgy, hogy elfelejtse mindazt, ami e világon az övé, hogy úgy érezze, ő nem is létezik e világon. Le kell mondania mindenről, ami csábító; gazdagságról, hatalomról, olyannyira, hogy az egész világ minden kincsével együtt ne érjen fel számára egy szűnyog szárnyával se.

4. A muridnak minden dolgaiban Istenbe kell helyezni bizalmát. Az Úr mondá: »Aki Istenben bízik, annak az Isten a jótállója«. A murid tehát Istenre kell hogy hagyatkozzék minden cselekedetében, gondolatában és szavában.

5. Meg kell szabadítania magát a testi szükségletektől, vágyaktól való függőségtől, leszámítva az emberi létfenntartáshoz legszükségesebbeket. A muridnak tehát kerülnie kell a fényűzést, a mértéktelenséget ételben és kényelemben, arra kell korlátozódnia, ami testi erejének fenntartásához nélkülözhetetlen, s erre is csak azért, hogy teljesíthesse a vallási előírásokat.

6. Szakadatlanul a mindenható Istenre kell gondolnia, éjjel és nappal állandóan ismételve: »la ilaha illa-llah« (nincs isten az egy igaz Istenen kívül), vagy »Allah« (az a lény, amelynek az összes többi hódolni köteles), vagy »hy« (Ő).

7. A muridnak önmagát Isten minden teremtményénél alábbvalónak kell tartania, úgy, hogy a leghatalmasabb nagy-

úr és a legboldogtalanabb árva egyenlőnek lássék számára, hogy az elefánt és a szünyög ugyanazt a hatást váltsák ki belőle, hogy úgy féljen minden teremtményt, mintha rettegett parancsolója előtt állna, tudván tudva, hogy az is a mindenható Úristen alkotása". A muridnak a tanítómesteréhez fűződő viszonyáról ugyanez a szerző a következőket mondja: „A murid kötelezi magát arra, hogy szívét azon igaz sejkék egyikehez köti, akik életük nagy részét testük sanyargatásával töltötték” stb. Isten küldötte azt mondta: „Aki nem szerzett magának sejket, annak az ördög a sejkje.”

Ld. Muhedin Mohamed Hanova: „Isztyinnije i lozsnije poszledovatnyeli tarikata.” In: *Szbornyik szvegyenyij o kavkazszkih gorcah*, vip. IV.

7. Ld. U. Laudajev: id. mű, 60. o.

8. Ld. Nizam Samilja. In: „Szbornyik szvegyenyij o kavkazszkih gorcah” III.

9. A. P. Jermolov (1777–1861), 1816–1827 között az orosz kaukázusi hadtest parancsnoka.

10. A. I. Barjatyinszkij herceg (1815–1879), orosz tábornok, 1856–1862 között a kaukázusi csapatok főparancsnoka, majd, a kaukázusi háború végső szakaszában a Kaukázus helytartója.

11. Ld. „Szkazanyije ocsevidca o Samile”, in: „Szbornyik szvegyenyij o kavkazszkih gorcah”, VII. 76. o.

12. Egy ilyen esetről, színes részleteket felidézve tudóst A. Zisszerman Barjatyinszkij-életrajzában. I. 126–127. o.

13. Ld. „Russzkij arhiv”, 1889. No 4. (Vö. Zisszerman, id. művel is).

14. Uo. No 6.

15. Ld. Dubrovin, id. mű 479. o.

16. Ld. „Szkazanyije ocsevidca a Samile”, 52., 54., 56. o. A szerző épp ebben az időben Sámil titkára volt, tanúsága ezért különösen értékes.

A BRÓDY ALAPÍTVÁNY

MELYET BRÓDY SÁNDOR EGYIK UNOKÁJA HOZOTT LÉTRE,
1995 SZEPTEMBERÉBEN ELŐSZÖR FOGJA KIOSZTANI A

Bródy Sándor-díjat

A díjat minden évben a legjobbnak ítélt első könyves szerző nyerheti el – nem szükségképpen fiatal ember. A Bródy Sándor-díj összege 250 000 forint, melyet a későbbiekben az Alapítvány az infláció mértéke szerint kiegészít. A díjjal együtt járhat a nyertes második könyvének kiadása is, a díjkiosztástól számított legfeljebb 3 éven belül – amennyiben a kéziratot a kuratórium elfogadja.

Evvel indul – Bródy Sándor frői és szerkesztői vállalkozásának emlékére –

A »FEHÉR KÖNYVEK« SOROZATA

A Bródy Sándor-díj első kitüntetettjét – kivételesen – az elmúlt három év első könyves szerzői közül választja ki a kuratórium. Pályázni lehet tehát az 1992. január 1. és 1994. december 31. között (bárhol a világon) megjelent magyar nyelvű szépirodalmi vagy azzal határos műfajú első kötetekkel. Kérjük a kiadókat, szerzőket, hogy a nevezni kívánt művekből 1995. május 1-ig három példányt küldjenek el a következő címre:

BRÓDY SÁNDOR ALAPÍTVÁNY

1111 Budapest, Kende utca 7.

A Bródy Sándor-díj kuratóriuma:

Géher István (elnök, Budapest), Babarczy Eszter (Budapest), Lator László (Budapest), Márton László (Budapest), Mészáros Sándor (Debrecen), Mikola Gyöngyi (Szeged), Visky András (Kolozsvár).

A modern himnuszok

VOIGT VILMOS

Nemcsak a japánok, az európai himnusz történet is gyakran említi, hogy a világ legrégebb modern, vagyis államhoz, nemzethez kapcsolható himnusza a japán *Kimigayo*. Ez a vers a Kr. u. 10. sz. elejére keltezhető *Kokinshū*-daloskönyvben található meg (ám lehetséges, hogy csak ennek 12. századi todalékaiban jelent meg), dallamát viszont csak 1870 körül szerezték, és himnuszkénti előadása is csak 1888 óta bizonyított. Ha kívánjuk, ugyanilyen, sőt még régebb európai modern himnuszokra is hivatkozhatunk.

A Szent Gallen-i kolostorban működő, latin nyelven verselő német szerzetes, Balbulus Notker (840–912) himnusát, *Media vita in morte sumus* („Életünk közepén halállal vagyunk körülvéve”) állítólag a svájciak 1386-ban, a sempachi ütközetben használták csatadalként. (Noha egyes zenetörténészek szerint maga az ének nem Notker műve.) Ez a szekvencia azonban sosem vált igazán himnusszá, legfeljebb a középkor vallásos közösségi csatadalainak egyike. (Hasonló felhasználásban Luther, 1529-ben már dallamával ismert, a 46. zsoltár szövegére készített parafrázisa, *Ein feste Burg ist unser Gott* – „Erős vár a mi Istenünk” – is előfordul, ám ez az evangélikus istentiszteleti gyakorlatban csak sokkal később nyert himnuszjellegét.) Szintén később (hivatalosan csak 1932-ben) lett a holland királyság himnuszává a Nassaui Vilmosról szóló dal (*Wilhelmus van Nassouwe*), amely azonban egy francia népszerű dallamra alkalmazva már 1568 óta ismert volt. Az ekkor veszésre álló, külföldre menekülő spanyolelleses lázadók (geuse) vezérét a nassau-orániai herceget említi a himnusz kezdősora, aki német vérből származik ugyan, mégis hűséges maradt hazájához („den Vaderlant ghetrouwe blijf”).

Élet és halál, Isten nevének említése, a hazájához hű politikai vezér... olyan mozzanatok ezek, amelyek a későbbi európai himnuszokban is visszatérnek. Ám az említett példák csak később váltak igazán himnuszokká. Az első valódi modern himnusz, az angol „néphimnusz”, a ma is köztismert *God save the King/Queen*, létrejöttének pontos körülményeit a legszorgosabb kutatással sem sikerült teljesen kideríteni. Általában úgy vélik, hogy dallamát egy dr. John Bull nevű orvos (1562–1628) szerezte, és az 1605-ben megírsított lőpor-összeesküvés után keletkezett. A szöveg szerzőjeként a neves drámaíró, Ben Jonsont (1573–1637) tartják nyilván, és rendszerint megemlítik, hogy az általa 1610 körül frott *Az alkimista* című színdarab 1745-ös előadásán hangzott el. Mások szerint mind a dallam, mind a szöveg Henry Carey (1696–1743) alkotása. Az ő

fia 1775. június 13-án már egy (állítólag apjához frott) levéllel bizonygatta a szerzői jogokat. Sajnos ebből nem derül ki, melyik évben is született volna a himnusz. Apro-póként egyesek az angoloknak a spanyolokon aratott 1739-es portobellói győzelmét, mások viszont az 1743 tavaszán aratott dettingeni győzelmet említik. (Ez utóbbi volt Händel egyik nagyszerű *Te Deum*ának ihletője.) A kutatók további részletkérdésekben sem egyeztek meg. Annyi bizonyos, hogy az 1740-es évtized közepén Angliában már népszerű volt. Először a *Thesaurus musicus* (1744-re datálható) kiadványa hozza, ekkor még csak két strófát.

*God save our Lord the King,
Long live our noble King,
God save the King!
Send him victorious,
Happy and glorious,
Long to reign over us:
God save the King!*

*O, Lord, our God, arise,
Scatter his enemies
And make them fall!
Confound their politics,
Frustrate their knavish tricks,
On him our hopes are fix:
O save us all!*

Hivatalosan először 1745. október 30-án, II. György angol király születésnapján, a Drury Lane színházban énekelték, ekkor egy (névtelen szerző által készített) harmadik strófával megoldva. 1800-ban, a III. György elleni merénylet után Sheridan egy negyedik strófát is hozzátoldott.

A himnusz dallamát illetően sem világosabb a kép. Noha mind John Bull, mind Carey zeneszerző is volt, mégis igen korán más komponistákról is szó esett. 1819-ben udvarhölgy(ek) eskü alatt vallottá(k), hogy a dallamot a St. Cyr apátságban XIV. Lajos francia király üdvözlésekor már énekelték, és a dallam szerzője Lully volt. Később tőle vette át Händel, akit a közvélemény a ma ismert dallam szerzőjének tart. Ez a feltevés azonban eléggé bizonyíthatatlan. Mindmáig sem sikerült ugyanis Lully idézett dallamát megtalálni. Händel maga sosem állította, hogy ő lenne az angol himnusz szerzője. Ezenkívül Händel sosem járt

Franciaországban, Lully műveiből máskor nem kölcsönözött, és nem is hallhatta a dallamot. Még megalapozatlanabban állították, hogy svájci vagy német melódiákat követett volna az angol himnusz komponistája. Az viszont nyilvánvaló tény, hogy mind otthon, mind Európában hamar népszerűvé vált, sokfelé utánozták, nemcsak szövegének és dallamának fordulatait, hanem előadási alkalmait, ezek ceremóniáit is. (A színházi és később filmszínházi előadások elején vagy végén felhangzó himnusz egészen a közelmúltig élő hagyomány maradt Angliában.) Minthogy volt angol himnusz, természetesen a skótok, walesiek, írek, az angol gyarmatok is hasonló funkciójú énekeket találtak, amelyeket gyakran a *God save...* előadásához kapcsoltak, máskor éppen azzal állították szembe.

Először francia, holland és német földön kísérlék meg, hogy hasonló „néphimnuszokat” alkossanak és terjesszenek. A legtöbb ilyen német földön született, és általában diákok terjesztik. Ezek mondanivalója „birodalmi” jellegű, vagyis minden németre hatni kívántak. Mithogy ekkor a német szétagoltság politikai probléma, számos, egymással versengő kísérletről tudunk. Erdemes egy kissé bepillantani létrejöttük körülményei közé.

A porosz „néphimnusz” szerzője a kiel-i August Niemann 1781-ben alkotja meg *Weihlied* című diákdalát, amelyet rövidített formában (és *Landesvater* címmel) később is sokáig ismertek. 1782-ben, az *Akademisches Liederbuch* kötetében a német császárhoz intézett himnusz második részeként jelenik meg ez, az angol himnusz dallamára. 1796-ban már egy nagynémet diákdal, az *Auf Deutschlands Wohl* öt strofáját éneklék ugyanígy. Ebből később csak a három első strofát énekeltek nyilvánosan.

*Heil unserm Bunde, Heil!
Dem deutschen Bunde Heil!
Heil Deutschland, Heil!
Wem Hermanns Lobgesang
Zum deutschen Herzen drang,
Stimm' ein zum Hochgesang:
Heil Deutschland, Heil!*

Itt Németország, és nem a király neve szerepel, vagyis csakugyan „néphimnusz” jellege van a versnek. Ám 1790. január 27-én a *Flensburger Wochenblatte* hasábjain megjelent egy „Dal, amelyet a német alattvalók királyuk születésnapján énekelnek a *God save great George the King* dallamára”. Ez a VII. Keresztély dán királyhoz intézett vers, melyet egy dániai német költő, Heinrich Harries szerzett. Az első strofa így hangzik:

*Heil dir, dem liebenden
Herrscher des Vaterlands!
Heil, Christian, dir!
Fühl' in des Thrones Glanz
Die hohe Wonne ganz,
Vater des Volks zu sein!
Heil, Christian, dir!*

Harries költeményei 1804-ben megjelent második kötetében már arra hivatkozik, hogy a dal eljutott Poroszországba is, apróbb változtatásokkal. Itt vált porosz himnusszá. Csakhamar német birodalmi himnusz megszövegezését is

megkísérelték. Az egyes német államok (Bajorország, Szászország, Württemberg, Baden, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz, Weimar, Oldenburg, Braunschweig, Meiningen, Altenburg, Coburg-Gotha, Anhalt, Schwarzburg, Waldeck, Reuss, Schaumburg-Lippe, Lippe-Detmold, a három szabad város (Hamburg, Bremen, Lübeck), sőt külön azok a területek is, amelyeket 1850-ben Poroszország kebelezett be, a porosz mintájára kísérelték meg himnuszukat megtalálni. Több-kevesebb sikerrel. Amikor például 1901-ben egy német himnuszkutató Hechingenben és Sigmaringenben az 1850 előtti néphimnuszok után érdeklődött, már azok szövegét sem tudta megtalálni.

Külön, és számunkra kiváltképpen érdekes története van a régi osztrák himnuszoknak, nálunk ismert nevén a *Gotterhalte*nak. Zenéjét Haydn valószínűleg egy burgenlandi horvát népdal („Kora hajnalban...”) és egy egyházi ének („Keresztények jámbor szívvel énekeljetek...”) dallamemlékeiből alkotta meg 1797 telén. A szöveg (kezdeté az akkori császárra vonatkozott: *Gott erhalte Franz, den Kaiser, unsern guten Kaiser Franz...*) az alkalmi költő és jezsuita páter, Lorenz Leopold Haschka (1749–1827) tollából származott, aki valószínűleg az udvar biztatására készítette. Haydn maga 1790-es és 1795-ös angliai útjai során találkozott a *God Save the King* népszerűségével, sőt azt is fel szokták tételezni, hogy műve alkotásakor már a *Marseillaise* rohamos terjedése is indíték lehetett. Először 1797. február 12-én, II. Ferenc császár születésnapján adták nyilvánosan elő, a bécsi udvari színházban, egy, az előző évben szerzett népszerű vígopera (Carl Ditters von Dittersdorf: *Doctor und Apotheker*) első felvonásának végén. Eredetileg a nyitány előtt óhajtották előadni, ám a „félénk” császár késett az előadás elejéről, így csak az első szünetben kerülhetett sor erre. A korabeli leírás szerint határtalan volt a lelkesedés, a közönség rögtön elismételte a himnuszt, és ez rohamosan elterjedt. Haydn a következő évben egy kissé javított a hangszerezésen. Ahogy változtak a császárok (Ferenc, Ferdinánd, Ferenc József, Károly), nevüket adaptálták, illetve 1854-ben olyan változatot dolgoztak ki, amely nem említi nevet („Gott erhalte, Gott beschütze unsern Kaiser! Unser Land!”). A császárhimnusz természetesen a Monarchia többi népére is kihatott. Magyarországon az 1848–1849-es szabadságharc idején csak az osztrák hadsereg (és az általuk megszállt terület) használta. A kiegyezés után Magyarország himnusza Kölcsey ismert verse volt, és szinte ugyanannyiszor hangzott fel *Vörösmarty Szózata* is. Viszont a közös állam, kormány és a közös hadsereg számára a császárhimnusz volt a hivatalos, sokszor visszatetszést szülve, amit például a debreceni ún. *Gotterhalte*-botrány is tanúsított.

A Habsburg-birodalom széthullásakor a *Gotterhalte* is eltűnik. Előbb Karl Renner *Deutsch-Österreich, du herrliches Land* kezdetű verse (1918–1920), majd Ottokar Kernstock *Österreichisches Heimatslied* című dala, az Anschluss után előbb a *Deutschland, Deutschland über alles*, majd amikor a német birodalom ezt is megunta, a *Horst-Wessel-Lied* vált hivatalos himnusszá Ausztriában is. Természetesen a második világháború után ismét új osztrák himnuszt kellett szerezni. (Ez ma Paula von Peradović *Land der Berge, Land am Strome* kezdetű verse, Mozart „kis szabadkőműves-kantátá”-jának dallamára.)

Köztudott, hogy a *Deutschland, Deutschland über alles* is az osztrák himnusz leszármazottja. Haydn császárhimnuszának dallamát alkalmazták Agust Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798–1874) versére („*Lied der Deutschen*”), amelyet 1841. augusztus 26-án alkotott, az akkor angol fennhatóság alá tartozó (!) Helgoland szigetén. Már szeptember elején megjelenik a kottás kiadvány, amely zongorára és gitárra alkalmazta Haydn zenéjét. 1841. október 5-én, Hamburgban (Hoffmann von Fallersleben jelenlétében) egy esti fáklyászene keretében adják elő először nyilvánosan. Ám meglepő módon nem nagyon terjed a „*Lied der Deutschen*”. Az 1848-as forradalmi német államokban a helyi himnuszok hangzanak fel. Még a német–francia háború után sem ez a német császárság himnusza. Amikor 1871. január 18-án Versailles-ban ezt kikiáltották, a poroszok a maguk királyhimnuszának éppen győztes változatát énekeltek: „*Heil Dir im Siegerkranz*” (az angol himnusz dallamára, és a már idézett „*Heil dir, dem liebenden*” utódszövegével).

1901-ben hangzott fel először a *Deutschland, Deutschland über alles* a német császár jelenlétében. Csakhamar kötelező iskolai szöveggé vált, a világháborúban is énekeltek, noha a császárhimnusz volt a hivatalos forma. A német császárság bukása után természetesen befellegzett a volt porosz himnusznak (és a többi helyi himnusznak). A weimari köztársaság hivatalos himnuszává a *Deutschland, Deutschland über alles* vált, noha éppen a szociáldemokraták voltak azok, akik már évtizedek óta támadták ezt az éneket nagynémet dolyfje miatt. Amikor 1922-ben éppen a szociáldemokrata köztársasági elnök, Friedrich Ebert proklamálta ezt, nem is az első strófa első sorát, hanem Hoffmann von Fallersleben költeménye harmadik strófájának kezdetét idézte: „*Einigkeit und Recht und Freiheit*” (für das deutsche Vaterland). A nemzetiszocialista mozgalom megőrizte a *Deutschlandslied* hivatalos státusát, noha egyre inkább előtérbe tolta a maga párhimnuszt, amely *Horst-Wessel-Lied* néven vált hírhedtté.

Horst Wessel (1907–1930) a nemzetiszocialista rohamosztagok (SA) egyik parancsnoka, diák, 1927-ben egy hesseni katonadal mintájára fogalmazta meg a „mozgalom” harci dalát, amelyben mások operett-dalok, vagy éppen egy terencezdal utánzását látják. A kezdő szavak („*Die Fahne hoch*”) egy 1914-ben Drezdában megjelenő szocialista (nem nemzetiszocialista!) daloskönyvben szereplő énekből származnak, sőt azt utánózzák is. Német vásári énekesek, kintornások azt állították, hogy az SA himnusának dallamát ők az „*Es wollt ein Mann nach seiner Heimat reisen / Er sehnte sich nach seinem Weib und Kind*” kezdetű népszerű számukként már korábban ismerték. (Egyébként dalszövegek és dallamok vándorlása az osztályharc barikádjain át közismert tény, hogy német példaként csak a „*Leunahlied*” vagy az „*Auf, auf zum Kampf...*” kezdetű *Rosa-Luxemburg-Lied* történetére utaljunk.) A náci hatalomátvétel után előbb Bajorországban, majd másutt is a *Horst-Wessel-Lied* („*Die Fahne hoch, die Reihe fest geschlossen*”) vált az (egyik) német himnusszá, 1933 májusa óta állami törvénnyel védve. Egyébként a *Deutschlandslied* dallamát ekkor módosították, és indulóvá tették. Később megkövetelték, hogy egyedül ne is hangzhatassék el, csak a *Horst-Wessel-Lied*del együtt. Ezért viszont 1945-ben a győztes hatalmak betiltják.

Hosszú, humoros mozzanatokban sem szűkölködő történet kezdődik ekkor. Amikor 1949-ben megalakul a Német Szövetségi Köztársaság, annak zászlajáról és címeréről hamarabb történik döntés. A himnuszról illetően egyesek a régi *Deutschlandslied* felélesztését akarják. A kereszténydemokraták és szociáldemokraták egy része már meg is egyezett volna, ám a köztársasági elnök, Theodor Heuss egy neki ajánlott, új, dilettáns költeményt támogatott. Adenauer szövetségi kancellár erőszakkal próbálta a kérdést megoldani. 1950. április 18-án, berlini látogatásakor maga kezdte énekelni a „*Lied der Deutschen*” harmadik strófáját:

*Einigkeit und Recht und Freiheit
für das deutsche Vaterland!
Danach lasst uns alle streben
brüderlich mit Herz und Hand!
Einigkeit und Recht und Freiheit
sind des Glückes Unterpfand.
Blüh im Glanze deines Glückes,
blühe, deutsches Vaterland!*

Adenauer éneke alatt a szociáldemokrata pártvezetőség elhagyta a termet, azonban a három nyugati szövetséges katonai ellenőrző bizottságának jelen levő vezetői nem, és erre a nyugat-berlini kormányzó polgármester is maradt, sőt énekeltek. Noha a német és külföldi lapok megrökönyödtek és gúnyolódtak, Heuss pedig továbbra is kegyeltje dalát pártolta, az Adenauer által faszírozott (szociáldemokrata, sőt eberti) megoldást végül is elfogadták. 1952. május 6-ától ez a 3. strófa a Német Szövetségi Köztársaság himnusza. Pontosabban ezt ajánlják, ám maga a törvény csak a himnusz nevét említi, vagyis az első strófák is himnuszértékűek.

A Német Demokratikus Köztársaságnak is gyorsan kellett himnuszt találnia magának. Noha vannak utalások arra, hogy Johannes R. Becher (1891–1958) még moszkvai emigrációja idején készítette volna „*Auferstanden aus Ruinen und der Zukunft zugewandt*” kezdetű versét, ám ez tartalmi okokból kevésbé valószínű. Hihetőbbnek tűnik, hogy Wilhelm Pieck államelnök hivatalosan kérte fel a nemzeti költőnek számító Bechert 1949. október 10-én az NDK állami himnuszána megfogalmazására. Két nap múlva a vers szövegét Ottmar Gerster zeneszerzőhöz juttatta el, majd néhány apróbb változtatás után ugyanezt a szöveget megmutatta Hanns Eislernek is, akivel Varsóban egy kongresszuson találkozott. 1949. november 4-én a berlini kultúralkotók klubjában exkluzív közönség előtt Gerster és Eisler bemutatták dallamaikat. Másnap (Becher jelenlétében) a két zeneszerző már a politbüro előtt adta elő szerzeményüket. Eisler győzött, és az NDK minisztertanácsa jóváhagyta a szöveget és a dallamot. Ezt 1949. november 7-én, az októberi forradalom 32. évfordulója alkalmával adták elő először, meglehetősen sikerrel. Csúpan az egyik sor („*Deutschland einig Vaterland*”) nem volt megfelelő, a melléknevet maga a komponista Eisler „*heilig*” szóval cserélte ki. Később mégis baj lett a szöveggel, és inkább csak zenekari előadásban volt szokás az NDK himnuszt előadni. Egyébként a pártvezetőség Bertolt Brechtet (és Hanns Eisler) is felkérte egy himnusz elkészítésére, ám az ő változatuk nem tetszett annyira. (Megemlíthetjük, hogy Peter Kreuder zeneszerző plágiumvádát emelt Eisler ellen, mondván, az ő *Canitoga vize* c. filmjének „*Good bye, Jonny! Good bye Jonny*” kezdetű dala lett volna az

eltulajdonított eredeti dallam. A vádat azonban elejtették. Fennállásig ez maradt a himnusza a Német Demokratikus Köztársaságnak.

Nem lesz meglepő, ha azt állítjuk, francia földről két világsikerű himnusz származik, és mindegyikük története eléggé bonyolult. Claude-Joseph Rouget (1760–1836), aki a de Lisle nemesi nevet maga találta ki, hogy katonatiszti iskolába járhasson, sokoldalú és praktikus zenei képességgel rendelkezett. Még az *ancien régime* idején, az angol himnusz mintájára XVI. Lajosról írt egy himnuszt, „Óvd meg Isten a királyt!” jelleggel.

1789-ben kezdettől fogva részt vesz a forradalomban (hadnagyi rangban), és már ez évben egy szabadsághimnuszt is alkot. 1792. április 20-án a forradalom fegyveres exportját szorgalmazó Franciaország hadat üzen az ellene szövetkezett monarchiáknak. Az ekkor Strasbourgan időző tisztes Kellermann tábornok arra kéri, írjon a várostól elbúcsúzós, hadba induló önkéntesek számára egy indulót. A város polgármestere április 24-én, az indulás alkalmából bankettet ad, és itt hangsúlyozzák, milyen kár, hogy nincs megfelelő indulójuk. A 24-ről 25-re virradó éjjel rögtönözte Rouget a dalt, másnap reggel már több ismerősének megmutatta, és Dietrich polgármester estére ismét meghívta a bankett vendégeit. Itt maga éneklé el a dalt, unokahúga csembalókíséretével. „*A Rajnai Hadsereg harci indulója*” (*Le chant de guerre pour l'armée du Rhin*) csakhamar népszerűvé válik. Először április 29-én a strasbourgi díszterem adják elő nyilvánosan. Különböző országgrészek önkénteseinél leljük nyomát, és amikor 1792. július 2-án mintegy 500 főnyi marseille-i csapat Párizsban bevonultában ezt éneklé, az induló „Hymne des marseillais” néven válik ország-szerte ismertté. Amikor 1795. július 15-én a konvent francia nemzeti himnusszá minősíti, már a meglevő szerepet rögzíti.

A csatadal első szövegeit (kéziratok, néhány korai nyomtatvány) minimális eltérés jellemzi. Ezek egy része is az ismétlések jelzésének mikéntjére vonatkozik. Csak bizonyos mértékig szavahihető források utalnak arra, hogy egy-egy jelzőt kicseréltek. A különböző zenekarok számára más-más hangszerelés készült. Íme, egy korai szövegben az első strófa:

*Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé:
Contre nous de la tyrannie
L'étendard sanglant est levé.
Etendez-vous dans les campagnes
Mugir ces féroces soldats!
Ils viennent jusques dans nos bras
Égorger nos fils, nos campagnes!
Aux armes, citoyens! formez nos bataillons:
Marchez, qu'un sang impur abreuve nos sillons.*

(Itt a névmások: „tiétek – miénk” és a ragozás, „induljunk – induljatok” tér el a ma közismert szövegtől.)

Előbb a határőrség, majd a hadsereg indulója, azután a „halálraszánt” marseille-i önkénteseké. A francia hadügy-minisztérium százezerszámra nyomtatja ki a dal kottás röplapváltozatát. A valmy-i győzelem után Kellermann engedélyt kér, hogy *Te Deumot* tartson. A francia hadügyminiszter válasza: „Ma a *Te Deum* nem időszzerű, és törölni

kell a szolgálati szabályzatból. Felhatalmazom Ont, Tábornok – ha úgy hiszi, erre felhatalmazás szükséges –, hogy ugyanolyan pompával és méltósággal, ahogy a *Te Deumot* énekeltek, a marseille-i szövetségesek dalát énekeltesse, amelyhez a kottákat itt mellékelem.” Több forradalmi anekdotában olvashatjuk, hogy a dal segítette ezt vagy azt a fontos győzelmet; illetve hogy szorongatott helyzetben levő francia csapatok vagy löszert, vagy a dal példányait kérték. Természetesen az „ellenség” is értékeli a *Marseillaise*-t. Kíváncsiak rá (mint például Goethe), elborzadva hallgatják, terjesztik, fordítják, paródiákat írnak ellene. Kotzebue a szerzőt gyilkos barbárnak nevezi. Klopstock „életet arató”-nak nevezi, és úgy számítja, ötven ezer németet vágott már le, és még folytatja munkáját. Nálunk 1793-ban, Hajnóczy József kérésére, Verseyhy Ferenc szabad fordítását adja, nyilván az ún. magyar jakobinusok számára. Ennek kezdete:

*Ébredj Hazánk bajnok népe
Ragadd ki híres kardodat.
Nevednek esküdt ellensége
Dühödvé hozza láncodat.
A vérszopó tyrannus fajzat
Mellyedre szegzi fegyverét,
S véredbe mártya riát kezét,
Ha szolgálatra nem hurcolhat.
Fegyverre Bajnokok,
Levente magzatok,
Rontsunk, rontsunk
E' vér szomjukra!
Szabdallyuk halmokra.*

Minthogy a forradalom, majd Napóleon kora a dalt minden fontosabb alkalommal felcsendítette, egész Európa évtizedekig hatása alatt állt. A Bourbon-restauráció idején (emlékeztetve a „vérszopó tyrannus fajzat” kitételre és a himnusz társadalomtörténeti hátterére) nem ez volt a francia himnusz, a köztársaság azonban visszaállította, sőt 1879-ben úgy döntöttek, hogy már 1795-től kezdve ez volt. Természetesen a francia gyarmatokon is a *Marseillaise* volt a himnusz, ily módon a függetlenséget elnyert tucatnyi ország számára ez volt a minta saját himnuszuk létrehozatalakor.

Egyébként Rouget és himnusza 1792 után is hányatott életet élt. A szerző különböző helyeken katonáskodott, majd Párizsba tért vissza, ott be is börtönözték. Mint a jakobinusok dühödt ellensége bukkan fel, éppen azok körében, akik „ellen-Marseillaise”-t költenek. 1795-ben viszont a konvent két hegedűvel ajándékozta meg mint a dal szerzőjét. Majd nyomorog, és a legkülönbözőbb egyletek, szervezetek számára próbál „hymnusokat” készíteni. Jozefin császárnőnél külügyi szolgálatot keres, 1804-ben egy „császárhimnusszal” ostromolja Napóleon – sikertelenül. 1814-ben a Bourbon uralkodót környékezi meg hasonló céllal – megint csak sikertelenül. Nyomorog, majd a „polgárkirály”, Lajos Fülöp ad neki évjáradékot. Halálakor, 1836-ban sem ünneplik különösebben, 1915-ben (ekkor megint harcolnak a franciák a németek ellen!) azonban a párizsi Invalidus-templomba temetik, és a francia dicsőség örök szimbólumai közé emelkedik.

Maga a himnusz 1792 őszétől kezdve minden nagyobb francia katonai győzelem után ünnepélyes módon hangzik el. A szcenírozást kedvelő franciák nemcsak a Tuileriák bevétele után éneklék, hanem az egymást egyre boszorká-

nyosabb gyorsasággal követő kivégzések alkalmával is. Ezt a megtiszteltetést XVI. Lajos csakúgy megkapta, mint Robespierre. A kivégzésre hajtott girondisták maguk énekelik a dalt, aktualizált szöveggel.

A modern európai politikai propaganda nem is tudja, milyen sokat köszönhet a francia forradalomnak (és a napóleoni majesztózus államszcenfrózáznak): a háromszfű nemzeti zászlók és kokárdák, a rómaizáló és klasszicizáló államdíszletek, sőt az uniformisok meg az újsághírek és a megrendezett népünnepélyek is közvetlenül innen erednek. Az a szünetlen figyelem, amellyel a hatalom a *Marseillaise*-t kíséri, beszédes jele ennek. 1793. október 14-én, amikor Szavoójának Franciaországgal való „újraegyesítését” ünnepelték, először hangzott fel a dal, mint „a nemzet himnusza”, néhány nappal később pedig már mint hivatalos „nemzeti himnusz” – e minőségében az első a világtörténelemben, hiszen korábban csak „néphimnuszok” voltak (lásd a „nép” jellegét az angol, porosz stb. himnuszokban). Ekkor bukkan fel az a hetedik strófa, amelynek szerzőjét máig sem ismerjük. Egy hónappal később (1793 novemberében) a konvent úgy határoz, hogy a színházakban a zenekarok is előad(hat)ják. Ez nyilván az angol mintát kívánja meghaladni. Viszont Robespierre kivégzése (1794. július 28.) után a Fidelio-téma első zeneszerzője, Pierre Gaveaux (Souriguère szövegére) egy ellenhymnuszt ad közre, „*Ébredj fel nép!*” (*Réveil du Peuple*) címmel, amelyet a jakobinusok kivégzésekor is előadnak. Ekkor a *Marseillaise* egyre inkább háttérbe szorul. Ehhez képest meglepetés, hogy 1795-ben nemzeti himnusszá válik, és a naponkénti őrségváltáskor is elő kell adni. Megjelennek a „tematikus” változatok. 1798-ban mezőgazdasági (!) *Marseillaise* készül, a királypártiak új, saját szöveggel terjesztik. 1795 és 1799 között betiltják a konkurens *Peuple Français* előadását (azzal a váddal, hogy ellenforradalmi jellegű). Napóleon igazán sosem szerette mint a forradalom jelképét, ám győzelmeinél vagy katonái kívánságára mégis sokszor játszatta. 1800-ban megkerestette a komponistát egy új, harci himnusz létrehozása végett, ám a hosszadalmas *Chant des Combats* megbukott.

Az első Bourbon-restauráció, majd a száznapos uralom idején nem hivatalos himnusz. A nép ugyan ezzel fogadta a visszatérő Napóleont, sőt tanúk állítják, hogy a waterlooi csatában is elhangzott, ám a császár ekkor sem propagálta a *Marseillaise*-t. A visszatérő uralkodók gyakorlatilag betiltják. A júliusi forradalom (1830) után ugyan eltűrik, ám Lajos Fülöp hivatalos himnusza a polgárőrség *Parisienne* néven ismert dala („*Peuple Français, peuple des braves*”). Természetesen az ellenzék, a forradalmi gondolkodásúak és a művészek csak azért is támogatták. 1848 után készíti el Delacroix nevezetes (és történelmileg nem hiteles) festményét. Számátalan művész örökíti meg később is a himnusz legtöbbször csak feltételezett életútjának fontos eseményeit. III. Napóleon nemcsak utálja, és császárrá koronázása idején betiltja, hanem az édesanyja, Hortense Eugénie de Beauharnais által szerzett románcot („*Partant pour la Syrie*”) tette nemzeti himnusszá. E szárnalmas munka azonban senkinek sem tetszett. Amikor 1870-ben kitört a porosz-francia háború, a császár engedett, és a csatatereken felhangozhatott a *Marseillaise*. Ennek hangjai kísérték a császár bukását, és a kommun is himnuszának tekintette. Ezért a kommun leverése után ismét tiltották. Hosszú vita kezdődött a dal rehabilitálásáról. A képviselők közül többen is ezt javasolták, ám Mac-Mahon tábornok kormánya egy másik dalt, Paul Déroulède (1846–1914) szélsőséges

nacionalista költő és politikus „*Vive la France*” versét, amelyhez Charles Gounod (1818–1893) szerzett zenét, kívánta állami himnusszá tenni, és az 1878-as párizsi világi kiállítás alkalmával be is vezetni. Ám e dal mellett akkor is a *Marseillaise* szólalt meg. Mint már említettük, ugyancsak politikai viták után 1879-ben visszaállították a konvent 1795-ös dekrétumát, és a dal ismét a francia nemzet himnusza lett. Ekkorra azonban már igen sokféleképpen énekeltek, úgyhogy egy zenészekből álló bizottságot hívtak össze, akiknek az volt a feladata, hogy a 199-féle (!) kottából egy egységes, modern hangszerelésű dallamot alkossanak. Ambroise Thomas (1811–1896), a Mignon és a Hamlet operák szerzője 1887-ben e bizottság vezetőjeként a maga egyesítő, új hangszerelését tette közzé. Persze ez nem lett akadály annak, hogy különböző, iskolai, kórus-szerű stb. feldolgozások szülessenek.

A népfront idején egy időre az *Internacionálét* próbálták egyesek a *Marseillaise* fölé emelni, sikertelenül. Még a legújabb időben is a francia köztársasági elnökök szokása volt új meg új meglepetésekkel szolgálni. De Gaulle és Pompidou nem a Thomas-féle változatot, hanem az 1865-ös, Hector Berlioz alkotta hangszerelést játszották. Giscard d'Estaing pedig utasította a köztársasági gárdát, hogy a dobok és trombiták helyett kürtöket és oboákat használjanak, és ily módon a dallam fekvésének magasabb jelleget adjanak. A dallam játszásának gyorsasága is időről időre megváltozott: hol harcias, pattogó, indulószerű, máskor zoltározó, lassú, imádságsszerű hatás elérése volt a cél. Néha a változásokat az aktuális politikai körülményekhez kapcsolták. Mi sem természetesebb, hogy Mitterrand sem maradt ki az utólagos „komponisták” köréből. Ő, hogy ezzel is különbözzön elődjétől, betiltotta a Giscard által bevezetett változtatásokat, és visszaállította az „eredeti” formát. Gondolom, utódja ismét talál majd okot, hogy bebizonyítsa, az ő számára is eleven, képlekeny a francia himnusz.

A világszerte gyorsan terjedő *Marseillaise* első fordításairól még mindig nem tudunk eleget. Általában azt állítják, hogy a magyarországi Martinovics-perben a Hajnóczy Józsefet terhelő iratok között található cseh fordítás a legrégebb. Hajnóczy 1795. március 27-én ugyan tagadta, hogy a felmutatott irat az ő kézírása lenne, azt pedig aligha képzelhetjük el (ahogy a külföldi források gondolják), hogy ő készítette volna a cseh (!) fordítást, ám az biztos, hogy az ő biztatására készült Verseggy már idézett magyar átköltése. Biztos, hogy a Martinovics-összeesküvés tagjai között ismert volt a francia eredeti, és mintegy propagandisztikus célból jól érthető, ha különböző nyelvi fordításokat készíttettek (vagy másoltak) volna.

Már a 19. század közepén felbukkannak az úgynevezett „munkás-Marseillaise”-szövegek is. Ezek nem is parafrázisok, hanem a változott társadalmi körülményeknek megfelelő mozgalmi dalok. Nálunk Gáspár Imre (1854–1910) készíti az első ilyen verset, amelyet a *Népszava* 1879. március 30-i száma közöl, ám megtaláljuk a legrégebb magyar munkásdalkötetekben is. Népszerű változatait ismerjük az első világháborúig terjedő időből. Különösen kezdő sorai („Föl dalra, társak, zengje ajkunk / A munka bús, de szent dalát”), és a második strófájának eleje voltak népszerűek („A gazdagoknak van hazájuk, / Övék a hon, hegy-völgye mind, / Mi építők fel palotájuk, / Mely íme ránk büszkén

tekint! / S egy talpalatnyi tér e honbul / Nem a miénk sehol, sehol..."). Az egyébként különböző változatokban megtalálható *Marseillaise*-fordításokat, parafrázisokat is sokszor éneklik, közlik. A legnevezetesebb közöttük Csizmadia Sándor (1871–1929) parafrázisa, amely először 1903-ban a *Proletárok Verseskönyve* első dalaként vált évtizedekre a legismertebb mozgalmi dallá. Első szakasza:

Nem lesz a tőke úr mi rajtunk,
Elvész, aki a múltnak él;
A szabadság honába tartunk,
Az igazság nekünk a cél.
S ha ellenünk akárki lázad,
Söpörje el a népharag,
Pusztuljon mind a gyáva rab,
Búcsút intünk az éjszakának.
A szívünk tűzben ég,
Csak rajta, rajta még,
Ha elnyomónk nyakára lép,
Szabad lesz majd a nép!

(Természetesen a mindennapi használatban ehhez képest némileg eltérő szövegek, és dallamnak is parafrázisai fordultak elő.) A munkásság körében aktualizált *Marseillaise*-szövegek az egész európai munkásmozgalomban megtalálhatók. A múlt század végére azonban már az *Internacionálé* néven ismert mozgalmi dal vált középponti jelentőségűvé. Ennek létrejötté és későbbi története is elválaszthatatlan a francia és európai politikai dalok múlt századi történetétől. A nagy francia forradalom több dala vált később is használt politikai-mozgalmi énekké. Ilyen a többször is átdolgozott *Ça ira!* („Ez menni fog”, más fordításokban „Rajta, Rajta!”), a *Carmagnole* („Veto asszony ma így üzent...”) és a szinte minden réteg, csoport, egyesület, esemény, csata alkalmával készített dalok sorozata. Ezeket röplapok, dalfüzetek, színházi előadások, daljátékok népszerűsítették. Minden új társadalmi mozgalom pártolta az új dalokat, hogy azután hatalomra jutva a régebbieket és újabbakat megpróbálja betiltani. Nem sok sikerrel. Egészen a francia kommunizmusig és még tovább is egymást követik az ilyen politikai tömegdalok.

A legnevezetesebb közülük az *Internacionálé*. Szövegét a forradalmár munkás, Eugène Pottier (1816–1887) írta. Pottier már 1848-ban a barikádokon harcolt, 1864-től részt vesz a szervezett munkásmozgalomban, 1870-től a nemzetközi munkásszervezetben („Internacionálé”), majd a párizsi kommun kikiáltása után községtanácsos, a művészek szövetségének vezetője (afféle művészeti komisszár). A kommun után halálra ítélik, külföldre menekül. Angliába, majd Amerikába jut, az 1880-as közkegyelem révén tér haza, és a Francia Munkáspártban tevékenykedik. Politikai és szabadságverseit már az 1840-es évektől kezdve sorban készíti. A kommun leverés májusi hét (1871) alkalmával még Párizsban írja Pottier azt a „nemzetközi munkásdalt”, amelyet Gustave Leffrançais tanítónak, a kommun tagjának ajánlott. Minthogy Pottier egyes (nem mindenben tisztázott) források szerint 1871. május 28-ig a barikádokon harcolt, és utána titokzatos körülmények között menekül el Párizsból; ha nem is igaz az a mitizált vélemény, miszerint az *Internacionálé*t a bukás „másnapján” szerezte volna, a szövegből

arra következtethetünk, hogy egy hosszú, még el nem dőlt küzdelemre lelkesít a költő. A korai kiadásokban említett „1871. június”-i keltezés tehát szintén csak nagyjából fogadható el. A hatsztrófás vers refrénje az első strófa előtt és az utolsó után is olvasható, és nyilvánvalóan a Nemzetközi Munkásszövetségre utal. Az ajánlás „membre de la Commune” kitétele sem ad támpontot a vers szerzetési körülményeire. Pottier költeményeiből, először 1883-ban, már hazatérte után jelent meg válogatás, ebben a nem forradalmi versek voltak. 1887-ben adták ki barátai a *Chants révolutionnaires* (Forradalmi dalok) verseskötetét, amelyben *L'Internationale* címmel olvasható az ismert költemény. A kötetről még a halálához közeledő munkásmozgalmi költőnek is volt tudomása. Ám ez már csak a forradalmár emlékének szentelve láthatott napvilágot, barátai kiadásában.

A vers kezdete a következő:

C'est la lutte finale:
Groupons-nous, et demain,
L'Internationale
Sera le genre humain.

Debout! les damnés de la terre!
Debout! les forçats de la faim!
La raison tonne en son cratère,
C'est l'irruption de la fin.
Du passé faisons table rase,
Foule esclave, debout! debout!
Le monde va changer de base:
Nous ne sommes rien, soyons tout!

Il n'est pas de sauveurs suprêmes:
Ni Dieu, ni César, ni tribun,
Producteurs, sauvons-nous nous-mêmes!
Décrétons le salut commun!

Az *Internacionálé* korai szövegei némileg eltérnek egymástól, korai fordításai pedig munkásmozgalmi jellegűek, és ennek következtében sem teljesen azonosak egymással. A ma is ismert magyar változatot először 1904-ben Bresztovszky Ernő készítette el, és B. E. jelzéssel a *Március* című folyóiratban közölte, amelyet emiatt el is koboztak. Tudomásunk szerint 1905. november 27-én, Fiumében énekeltek először az utcán, egy munkásgyűlés alkalmával, magyar nyelven. A tiltás ellenére csakhamar közismertté vált, és főként 1919-ben hivatalos munkásmozgalmi (szociáldemokrata, majd szocialista és kommunista) himnuszaként szerepelt. Számos broszúra tette közzé, és 1919 után is folyamatosan maradt ennek a dalnak a jelenléte. A régebbi fordítás maga is több, egymástól kissé eltérő változatban vált közismertté. Ennek eleje így hangzott (a refrén mai beillesztésének helye már itt is érvényesült):

Fel, fel, ti rabjai a földnek,
Fel, fel, te éhes proletár!
A győzelem napjai jönnek,
A rabságodnak vége már.
A múltat végképp eltörölni,
Rabszolgahad, indulj velünk,
A föld fog sarkából kidőlni,
Semmiik vagyunk, s minden leszünk.
Ez a harc lesz a végső,
Csak összefogni hát,

És nemzetközivé lesz
Holnapra a világ.

Védelmeszöveg nincsen felettünk,
Se isten nem véd, se király!
A közjő alkotói lettünk,
Hát vesszen el, ki ellenáll...

A fordítás, mint minden himnusz- (és politikai dal-) fordítás, gyakorlati célokat követ, ezért a különbségek az eredeti és a magyar változat között (például az utolsó két, idézett sorban) érzékelhetők. A magyar szöveg is már a dallam ismeretében készült, munkásmozgalmi alkalmakra használható, tömegdal.

1888 júliusának egyik szombat estéjén a francia-vallon munkásmozgalmi munkás és zeneszerző, Pierre Degeyter (1848–1932) munkásmozgalmi társától, Gustave Delorsytól kapta meg Pottier „*Forradalmi dalok*” verseskötetét. A 236 lapos kötetből az *Internacionálé* tetszett neki a leginkább, és éjjel ehhez zenét is szerzett, elsősorban hagyományos kórusfelfogásban.

Lille városában, a Rue de la Vignette-en ma már papírkereskedéssé változott Szabadság (Liberté) vendéglő pincészetében szerezte Degeyter az *Internacionálé* zenéjét, és néhány visszaemlékezés szerint június 18-án itt énekeltek el először a darabot. Degeyter később tizenhat éven át pörösködhetett a dallam szerzői jogaiért, de csak 1922-ben ismerték ezt el, úgy döntvén, hogy 1888. június 23-a óta, amikor a Lille városában működő „Munkás-Líra” dalosegyesület ezt a szerző vezényletével nyilvánosan előadta, Degeyter tekinthető a szerzői jogok tulajdonosának. Az *Internacionálé* elsősorban így, tömegdalként terjedt, fordításai is ilyenek. Degeyter, aki eszteregályos, majd asztalos, élete végén a Párizs melletti St. Denis-ben lámpagyújtogató volt, és akit hosszabb időre elfelejtettek, 1920-ban belép az akkor alakuló Francia Kommunista Pártba. A húszas évek elején, amikor a szovjethatalmat elismerik a nyugati országok (Anglia, Franciaország), a nagykövetek bemutatkozásakor felhangzik az *Internacionálé*, mint a szovjetek himnusza. Degeyter ezekben az években azon fáradozik, hogy elismertesse szerzői jogait. Nyilván így figyel fel rá a pártja és a szovjet követség. 1927-ben meghívják Moszkvába, a Kommunista *Internacionálé* VI. kongresszusára, és novemberből 1928 augusztusáig szovjet földön tartózkodik, ahol ünneplik. Hazatérte után is kap szerény támogatást, 1932-ben a párizsi kommun zászlaival temetik, vagy 50 000 ember részvételével. Élő legendaként távozott.

Oroszországban 1833 előtt az angol himnuszt játszották (orosz parafrázisban) hivatalos himnusként. Ekkor I. Miklós cár megbízta udvari karmesterét egy új himnusz elkészítésével, aki Zsukovszkij versét, az „Isten, óvd a cárt!” választotta. 1917-ig ez volt az orosz himnusz. Az októberi forradalom után az *Internacionálé* egyre többször, hivatalosan hangzik fel, és amikor a szovjet állam elkezd betölteni az otthoni és külföldi tradíciók kereteit, az *Internacionálé* gyakorlatilag állami himnusként szerepel. Sztálin már az új, „sztálini” alkotmány (1936) idején új szimbólumokat keresett, mégis csak 1943-ban készítette el A. V. Alekszandrov, a Vörös Hadserg ének- és táncgyűjtésének vezetője, a *Szofuz nyerusimij*

reszpublik szvobodnih... himnuszt, amely 1944. újév napján hangzott fel először hivatalosan a szovjet rádióban. Az *Internacionálé* kicserélésére azért került sor, hogy ezáltal is hangsúlyozza a Szovjetunió: nem törekszik a világforradalom exportjára. Az új, 1944-es himnusból később kihagyták a Sztálint dicsérő kitélt. Az *Internacionálé* azonban párthimnusz maradt, mind a szovjet párté, mind a világ legtöbb kommunista pártjé. Sőt baloldali szocialista pártok is himnusként használják. (Több csoport, párt viszont más, himnusként használt éneket is ismer, közülük viszont nem mindegyik ismeri el vagy használja az *Internacionálé*.) Megemlíthetjük, hogy a legtöbb fordítás is megőrizte az „internacionálé” nemzetközi megnevezést, néhány esetben azonban még ezt is lefordították, így a dalt sem nevezik „internacionálénak”.

Az Egyesült Államoknak négy nemzeti dala is van: a *Star Spangled Banner*, a *Hail Columbia*, az *America* és a *Yankee Doodle*. Mindegyiknek megvan a maga története. Ma a „Csillagos-sávós lobogó” (*Star Spangled Banner*) az Egyesült Államok hivatalos himnusza. Ennek történetét röviden leírhatjuk, mivel a keletkezés tényei közismertek (legfeljebb részletekben térnek el a későbbi áttekintésekben, illetve mára már több apróságot elfelejtettek).

Francis Scott Key (1779–1843) verse 1814. szeptember 21-én jelent meg a *Baltimore American* hasábjain. Már itt is olvasható, hogy az előző keddről szerdára virradó éjszaka (vagyis szeptember 13-a és 14-e között) lövették az angolok a Fort McHenry hősi védőt. A költő reggel, a köd eloszlásakor látta, hogy az erődön még ott leng az angolok ellen fellázadt amerikaiak csillagos-sávós lobogója. Ez adta az ihletet a vershez, amely egyébként angol mintát követett. A *Csillagos-sávós lobogó* dallamát az angol zenész, John Stafford Smith (1750–1836) komponálta, és az *Anakreonhoz az égben* („To Anacreon in Heaven”) című társadalmi dalként vált ismertté. A dallamot 1783-ban a *The Vocal Enchantress* tette köté, Smith azonban majdnem évtizeddel korábban szerezte, és az „Anakreoni Társaság” klubjának egyetemi dala volt. A szöveg szerzője Ralph Tomlinson. A szabadkőművesektől sem távoli dalt több amerikai gyűjtemény is közzétette a 18. század utolsó másfél évtizedében. 1795-ben New Yorkban megalakították az angol klub közvetlen mintájára a „Columbian Anacreontic Society” klubját, egy, az anakreontikus művészet- és életélvező egyesületet. Itt is elhangzott az „Anakreonhoz az égben” hat strófája, és több amerikai vidéki városból is nyomunk van előadásáról. Az ügyvéd Key sokfelé hallhatta. Amikor 1814. szeptember tizedike körül az angol flotta megjelent Baltimore város előtt, Key tárgyal az angolokkal egy fogoly szabadon bocsátásáról, és a legtöbb forrás szerint angol hajón (!) tölti a nevezetes éjjelt. Reggel látja a még lengő amerikai lobogót, majd a partra evez, megírja a teljes szöveget, és ezt csakhamar nyomtatásban is népszerűsítik. Több adatunk van arra vonatkozólag is, melyik színházban énekeltek először. Néhány tévedés tisztázása után ma úgy tudjuk, 1814. október 19-én a baltimore-i Holliday Street Theater színpadán Harding énekelte el a „Benyovszky gróf” (!) című történelmi színjáték után azt az új dalt, amelyet egy Marylandbe való gentleman szerzett, a M’Henry-erőd bátor védelméről („on the Gallant Defence of Fort M’Henry”), amelyet *The Star Spangled Banner* néven ne-

1843 május 20-án érkezett Berlinbe két finnországi egyetemista, Abraham Herman August Kellgrén és barátja, Robert Tengström. Csakhamar megismerkednek az ott tanuló magyarokkal is, és nyilván ők mutatták meg nekik a Szózat szövegét, talán a német fordítással együtt. 1843 októberében tér vissza a két barát Helsinkibe (pontosabban Helsingforsba). 1844. június 11-én doktorálnak, az ehhez kapcsolódó ünnepségeken hazafias költemények hangoznak el. A védégek között van a kor nagy költője, a svéd nyelven író Johan Ludvig Runeberg is. Kellgrén az irodalmi folyóiratok szervezésében is vezető szerepet vállal. 1845. április 14-én a helsinki *Morgonbladet* újság hasábjain jelenik meg *Ungersk Nationalsång* („Magyar nemzeti dal”) címmel (csak H. K. aláírással) Vörösmarty Szózatának svéd nyelvű fordítása. Ugyanez napvilágot látott a *Necken* című költői almanach 1846-os évfolyamában is, amely azonban már 1845 karácsonyán az előfizetők asztalára került. 1846 tavaszán készíti Runeberg e költemény hatására is a maga hazafias versét *Vårt land* („Hazánk”) címmel. A vers kéziratát többen ismerik, 1847-ben átadják megzenésítésre is. 1848-ban Runeberg költeményciklusának (*Fänrik Ståls sägner*) nyitó darabjaként jelenik meg, ám ekkor már széles körben ismert volt, és például a finnországi nemzeti-függetlenségi mozgalom legnagyobb-szabású diák-dalosünnepélyén, az 1848. május 13-án tartott *Flóra-ünnepségen* a Helsinki melletti Gumtäck/Kumpula mezőin ez volt a legfőbb esemény. Ekkor már Fredrik Pacius dallamára énekelték, vagyis a mai hivatalos finn himnusz mindkét része készen állt. Runeberg költeménye, a *Vårt land* a mai finn állami himnusz. Hamar elkészült a vers finn nyelvű fordítása, ma ezek közül Paavo Cajander 1889-es finn szövegét használják a legtöbben.

A két világháború között független Észtország himnusza a finn himnuszt követte. Pacius zenéjét átvették, a költő Johann Voldemar Janssen (1819–1890) *Mu isamaa...* („Hazám”) költeménye a finn *Maamme-laulu* (vagyis a *Vårt land* finn fordítása) gondolatvilágát követi. Ez először az 1869-es első nagy észt dalosünnepélyen hangzott fel. Ugyanezt követte a kis lív nép himnusza is. Természetesen ezekben Vörösmarty hatása már csak áttételes.

Ma úgy látjuk, a Szózat fordítása csak egyik összetevője volt Runeberg költeménye létrehozásának, ám az a tény, hogy a finnekkel rokon magyaroknak már volt „nemzeti dala”, amelyet 1845-ben finnországi svéd fordításban tettek közzé, éppen a „nemzeti dal” irányába befolyásolta Runeberg gondolatvilágát. Egyébként a Szózat heroikus műltszemléletének itt csak nyomai találhatók, a *Vårt land* (és következményei) inkább a szegény, ám szép honi táj érzelmek megjelenítését adja.

Természetesen a himnuszok mindig egymásra hasonlítanak, ezért néha ott is rokonságot tételezhetünk fel, ahol ez nem több egybecsengésnél. A magyar himnusz kezdetét gyakran dicsérik azért, hogy itt a legméltóbb első szóként az „Isten” szerepel. Ám a *God save the King* és a *Bozse, carja hranyi!* ugyanez, sőt az orosz cári himnusz ellentételeként az 1873-as nagy lett dalosünnepélyen megfogalmazott lett himnusz, *Dievs svēti Latviju!* („Isten, áldd meg Lettországot!”) is így kezdődik. A magyar Szózat többé-kevésbé szabad cseh fordítása az 1860-as években olyannyira népszerű volt, hogy később túlzó magyarok egyenesen a Szózatnak a csehek által való eltulajdonítását emlegették. E név nélküli, forrás nélküli hazafias verset egyébként a lengyel hazafias dal, a *Jeszcze Polska...* („Nincs még veszve Lengyelország...”) dallamára énekelték. A *Jeszcze Polska...* bonyolult

keletkezéstörténetét itt nem részletezve megemlítjük, hogy közismert formájában 1797-ből ismerjük, amikor Napóleon itáliai hadjáratában a lengyel légió indulójaként bukkant fel. Otthon tiltják, ám ez is utal népszerűségére. Már a 19. század elején ez szolgál a pánszláv himnuszok mintaképeül. Ezek sorában első a cseh *Hej Slovane, jeste naše slovauská řeč žije!* („Fel szlávok, él még a mi szláv nyelvünk!”), amely elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia szláv népei körében terjedt. 1939 és 1944 között ennek szlovák változata volt a szlovák himnusz. 1945 után, amikor a korábbi jugoszláv himnuszok használhatatlanná váltak, és az először kizemelt *Internacionálé* sem mutatkozott megfelelőnek, a *Hej Slovane* szerb változata, a „*Hej szloveni!*” vált az új Jugoszlávia himnuszává, azonban szöveg nélkül, csak a dallam. (Ennek nemcsak a pánszláv szöveg múltja lehetett az oka, hanem a korábbi jugoszláv himnusz háromnyelvűsége, többstrófás volta és egyéb nehézségei is.) Amikor az 1917-es októberi forradalom után önállósági törekvések jelentek meg Ukrajnában, itt az 1864 óta ismert hazafias dal („Nem pusztult el még Ukrajna, amíg csak él a szabadság...”) népszerűsítették, amely azért is áll olyan közel a *Jeszcze Polska...*-hoz, mivel Lemberg/Lviv/Lwów ukrán színházában keletkezett. Végeláthatatlan és körfor-gásszerű a himnuszok története.

szefoglalás helyett, stílszerűen inkább refrénként térhetünk vissza a modern himnuszok néhány főbb vonására.

Először is szinte mindennek lehet himnusza: politikai mozgalomnak, pártnak, munkahelynek, sportegyesületnek, városnak, területnek, népnek, vallásnak, országnak, nemzetközi szervezetnek és még sok mindennek. Ezek funkciója, előadásmódja, frazeológiája hasonló. Önmegfogalmazás, áldáskérés, az egyívé tartozás hangsúlyozása, a jövőre vetett tekintet jellemzi ezeket. A szöveghez zene is társul, mégpedig kóruszerű, nagyzenekarral előadható módon. Az ünnepélyes, temetői zene, az egyházi zenéhez hasonló méltóságú dallam, gyakran pedig az indulószerű, lelkesítő rivalgás egyaránt népszerű, és egyazon himnusz különböző hangszerelei jól jelzik az átmeneteket is.

Másodszor azt kell említeni, hogy a himnuszok előadási körülményei sem mindennapiak: egyéb társadalmi szimbólumokkal (zászlók, ünnepségek, díszszázad, ünnepi színhelyek, évfordulók) elválaszthatatlanul összefüggnek. Ennek következtében is módosulnak, részeik elhagyására kerül sor. A „hallgatóságtól” is együttműködést igényel, ez néha csak a megszabott viselkedésre, máskor az együtt éneklésre is kiterjed. Rendszerint kiemelkedő helye van az oktatásban, kötelezővé teszik ismeretét (gyakrabban, mint például az alkotmányét). Idézni is számtalan alkalommal szokták. Néha parafrázisairól, ritkábban paródiáiról is van tudomásunk. Rendszerint változásokkor igen gyakori, hogy módosítását követelik vagy javasolják. Szeretet és gyűlölet övezi.

Harmadjára azt is jól megfigyelhetjük, hogy a legtöbb nemzeti (vagy nagy jelentőségű) himnusz története igen összetett, váratlan fordulatokkal teljes. Még a kérdéskör történeteszei is szeretik a homályban maradó, misztikusnak tűnő elemeket („egyetlen éjszaka készült”, „nem tudjuk, honnan származik”, „egyszerű ember alkotta meg”). Meglepő, milyen rohamos sebességgel tud egy-egy ilyen alkotás elterjedni. Újabban ezt ünnepélyes rádióadások, elnö-

ki dekrétumok segítik. Már a francia forradalom idején a sok ezer példányos, osztogatott röplapok álltak e cél szolgálataiban. Ám mindig volt spontán érdeklődés is, főként az ideiglenesen betiltott vagy alig megtűrt himnuszok esetében. Minthogy a változások (meg a misztifikálás) mögött legtöbbször valódi politikai érdekek, olykor cselzővények figyelhetők meg, a művelődéstörténet valóságos kisiskolája a modern himnuszok (és egyéb nemzeti stb. szimbólumok) kutatása. Szinte a legtöbb himnusznak megírható lelkesült és lelkesítő, fellengzős, ugyanakkor a kuriózumra irányuló, kissé gunyoros változata. Az identifikálás és a politikai szimbólumképzés talán legszebb kutatási területe ez.

Köztudott tény, hogy igen ritkán használ egy-egy nép, kultúra egyetlen ilyen alkotást. Még akkor is, ha (mint például Angliában) egyetlen hivatalos himnusz van, sőt ez változatlanul is látszik, felbukkan mellette több, hasonló funkciójú vers és dal. Angliában például a *Rule, Britannia*, Ausztráliában a *God Save...* mellett saját himnusz az *Advance, Australia Fair*, Kanadában az *O Canada* (amelynek van egy francia nyelvű és egy angol nyelvű változata), Új-Zélandon a *God defend New Zealand*. Dél-Afrikában az angol himnusz mellett az 1919-ből származó *Die Stem van Suid Afrik* búr nyelvű dala terjedt el, 1952-ben ennek angol fordítását nyilvánították himnusszá, majd 1959-ben a *Stem...* vált az egyetlen hivatalos himnusszá. Gyakran idegenek teremtik meg a „nemzeti” himnuszt. Sűrűn említik például, hogy az uruguayi (és a paraguayi) himnusz zenéjét egy magyar földről származó katonazenész készítette. Az úgynevezett „bantu himnusz”, *Nkosi sikelel' i Afrika* („Isten, áldd meg Afrikát”) több országban is hivatalos himnusz (Tanzánia, Zambia, a dél-afrikai Transkei). Sok,

nemrég függetlenné vált országban nyilvános pályázat útján jelölték ki a himnuszt, de a mű olykor a politikai mozgást jelezve eltűnt. Ám ugyanezt a gyakorlatot már a múlt század óta ismerjük. A latin-amerikai szabadságharcok során például 1821-ben a győztes San Martin tábornok így szerezte a perui himnuszt. Cipruson ma két himnusz van, illetve egy sem. A görögök a görög, a törökök a török himnuszt éneklék. Gyakran „lopják” a himnuszokat, mozgalmi dalokat egymástól a különböző irányzatok. A náciak még az általuk betiltott *Internacionálét* is ellopták (és *Nacionálénak* nevezték). A vörös zászlóról szóló olasz szocialista dal (*Bandiera rossa*) az olasz fasiszták saját zászlójukra alkalmazva énekeltek: *Bandiera nera*. Máskor nagyvonalúbb volt a kölcsönzés. Amikor 1946-tól Magyarország köztársaság lett, a régi, Kölcsey-féle „klerikális” Himnusz és a „nihilista” Vörösmarty *Szózata* (mindkettőt a Horthy-korszak frekventálta) háttérbe szorítására egy új, *Köztársasági induló* népszerűsítése kezdődött (állítólag szép eredménnyel). Ez voltaképpen a francia *Chant du Départ* Raics István fordításában, Chénier verse, Méhul dallama. Magyar szövege így kezdődött: „Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig...” Minthogy eredetije 1793-ból való, ma ez a „legrégibb” magyar himnusz. Egyszersmind a legújabb is, sőt mára el is felejtették.

Nemcsak a himnuszok régmúltja, hanem közelmúltja, jelenük és jövőjük is igazán érdekes téma. Biztosak lehetünk abban, hogy tartalmilag, formailag, előadásmódjukat és szerepüket tekintve is még sok minden történik velük. Érthető, miért választotta a kis San Marino himnuszának egy 10. századra datálható korál dallamát... szöveg nélkül. E klasszikus régiségű dallam hallatán mindenki arra gondol, amire akar.

JAK-FÜZETEK

A '80-as, '90-es évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata 1995-től a **JAK** és a **Balassi Kiadó** közös kiadásában, Kereszturi Tibor és Kőrösi Zoltán szerkesztésében, a 75 megjelent kötet legjobb hagyományainak szellemében, igazi meglepetéseket kínálva jelenik meg.

1994.

(Sorozatszerkesztő: A BODY RITA ÉS KÁROLYI CSABA)

- 68. Galántai Zoltán: **Őszbirodalom** (novellák)
  - 69. Wirth Imre: **Történetek az eszkimóháborúból** (regény)
  - 70. Németh Gábor: **eleven hal** (11 próza)
  - 71. Simon Balázs: **Nimród** (versek)
  - 72. Szilasi László: **Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét** (esszék, tanulmányok)
  - 73. Peer Krisztián: **Belső Robinson** (versek)
  - 74. Farkas Zsolt: **Mindentől ugyanannyira** (esszék)
  - 75. **Üvegezés** (tanulmányok Márton László regényéről)
-

1995.

(Sorozatszerkesztő: KERESZTURI TIBOR ÉS KŐRÖSI ZOLTÁN)

- 76. Bartis Attila: **A séta** (regény)
  - 77. Zeke Gyula: **Idősb hölgy három ujja vállamon** (novellák)
  - 78. Borbély Szilárd: **Mint. minden. alkalom.** (versek)
  - 79. Hazai Attila: **Szilvia szüzessége** (huszonnyolc történet)
-

Az évi nyolc tervezett kötet páros megjelenésének időpontjai (*február, Ünnepi Könyvhét, szeptember, Téli Könyvvásár*) változatlanok, tervezője továbbra is EPERJESI ÁGNES.

Biztosan kaphatók a jobb magyarországi és erdélyi könyvesboltokban. A könyvbemutatók dátumai a napi- és hetilapokban lesznek olvashatók.

AD CORPUS POETICARUM

Répertoire de la poésie
hongroise ancienne

**A régi magyar költészet teljes adatbázisa
8 megabyte adat, tömörítve, hajlékonylemezen
Kétkötetes, keményfedelű, francia nyelvű
kézikönyv**

Szerkesztette HORVÁTH IVÁN

Sorozatszerkesztő LÉON ROBEL

Megjelent a *Centre de Poétique Comparée* sorozatában

Kiadta az *Éditions du Nouvel Objet*

96 Bd. des Batignolles, 75017 Paris

Magyarországon terjeszti a *Librairie Le Pont*

1011 Budapest, Fő utca 17. T.: 202-1133 / 155

Ára 21 000.–Ft

ESTERHÁZY PÉTER/BÚCSÚSZIMFÓNIA

MARGÓCSY ISTVÁN

(Búcsúszimfónia) Talán nem túlságosan merész feltevés, hogy olvasóközönségünk, sőt művelt középosztályunk bármely, akár csak közepesen művelt tagja is könnyed eleganciával tudja megoldani e könyv egyik alapkérdését (vagy legalábbis tud egy megoldási javaslatot): vajon miért ez a címe? Mindnyájan megtanultuk ugyanis az iskolában, művelt közönségünkkel, az olvasóval egyetemben, a híres anekdotát a fényes herceg-Miklósról és a lakáj-zenésről, melyben a kiszolgáltatott alárendeltségnek és a gyengéd, bátortalan, mellébeszélő, de mégis szókimondó művészi furfangnak oly szép és tanulságos (ráadásul művészileg, azaz zeneileg is élvezhető!) példázata áll elénk – ha pedig megtanultuk s tudjuk, akkor kézenfekvő: egy Esterházy ír egy (vagy több?) Esterházyról, ráadásul tulajdonképpen búcsúzólag, miért ne használná¹ hát akár anekdotikusan (hisz sajátjáról van szó!), akár allegorikusan (hisz önmagáról is, mint művésztől, van szó) a szép és jelentésteli utalást? A rejtvényt megoldottuk volna hát – csak hogy éppen e pontnál kezdenek aztán sorjázni az újabb, megállíthatatlan kérdések (melyek persze távolról sem csak a címet érintik majd).

Mert mit is kell hát tudni ahhoz, hogy hozzáférhessünk, hozzáérhessünk ehhez a műhöz? A cím rejtvénye (a szerző nevének ismeretében) egyszerű; a mű rejtvényei azonban még akkor is nagyon bonyolultak, ha az olvasó (már nem a művelt középosztály vagy az olvasó nép, hanem a mindenevő Esterházy-olvasó, a szakmai ártalmakban szenvedő kritikus!) azt hiszi is magáról, hogy eddigi olvasmányai alapján elég sokat megtudott a szerző eddigi műveiről s a szerzőről is (eddigi műveiből). Esterházy, aki eddigi műveiben mindig oly kiegyensúlyozottan és ravaszul játszott a kihívóan előretolt (sokszor nyíltan tematizált) szubjektivitás és az álarcosan rejtőzködő (leggyakrabban idézeteken és idézéseken keresztül megidézett) személytelenség kettősségével (vö. pl. a *Bevezetés a szépirodalomba* dupla, természetesen idézett mottóját: „Én. Én. Én. Én.” versus „Én – az a többiek”), e könyvében furcsa módon lépte túl saját maga húzta határait: művét olyannyira teletöltötte magánmitológiájának (azaz privát történelmének, családtörténetének stb.) egészével és

.....
Esterházy Péter:
Búcsúszimfónia.
99 oldal.
Helikon Kiadó, 1994.
.....

1. Hogy miért ne használná? A józslés azért korlátozhat szabhatna... Valóban „egy Esterházy” az, aki ír itt? De akkor miért ír ilyen hosszan arról a körülményről, hogy ő „egy Esterházy”? Szerintem „egy Esterházy”, aki atyjától jó nevelést kapott, nem foglalkoznék ennyit a dologgal. A viccet a szerző különben is már sokszor elsütötte. S mint republikánus Esterházy-rajongó, most attól rettegek, hogy ezúttal nem kifejezetten viccről van szó. Rémszállt állapítom meg, hogy az ősi szentelt 74–77. lapokon a jó poénok fajlagos aránya csekély! Mi ez? Az mégsem lehet, hogy egyszerűen parasztság! HI

2. És ha nem olvasod, akkor tudod? *Am de félre a tréfával!* „Hozzáadott tudásodra” – akár tudatosan adod hozzá, akár ő ragadja el kapszi tudástalajdonosként – a könyv (minden könyv) számít, épít, csak más-más mértékben, más-más módon. Ha jól értem, te azt kérdeled, mennyi és miféle természetű tudást vár el, követel meg a Búcsúszimfónia ahhoz, hogy műalkotásként az olvasóban fölépüljön, tehát nem vár-e el olyasféle tudást is, amivel az olvasó eleve nem bírhat, és nem vár-e el túl sok tudást, ahhoz képest, amit neki magának kellene biztosítania, ha életveg megértésünkre számot tart? Ha E. P.-nek törőtenesen ez lenne első olvasható műve, ezzel debütálna, ezzel vezetne be a szépirodalomba (!) vagy ezzel mutatná be magát (nem pedig fordítva: ezzel vezetne ki a szépirodalomból minket, ezáltal búcsúztatná vagy próbálná búcsúztatni holt irodalmi önmagát a „második irodalmi születés” előfeltételként), akkor hajban lennénk, akkor e kételkedő kérdések jogosak. Csakhogy E. P. irodalmiasult élete és életműve nemcsak általában véve alkot kontextust, hanem eleve e kontextus kedvéért született meg, erre vonatkoztatva, ezt tágitva-mélyítve-artikulálva – létezik. Kétségtelen, hogy e kontextuson nem dereng többé át a kelet-európai államszocializmus jelnevaló történelmi, kulturális, pszichológiai atmoszférája, nyelve, anyaga, de ami történt – megtörtént. Legfeljebb mostantól E. P. még nagyobb nyomtatékkal állíthatja műveivel, hogy „a kontextus én vagyok”. SZÁ

3. Édes istenem! Hát csakazértis! „Mégis-dac”, „kuruc-labanc”, „népi-urbánus”, „haj-haj-hajrú” stb. – Hát tenéked magyaráztam? SZÁ

4. Ez biztosan így van, de nem biztos, hogy a mű megfejtenivaló, s még kevésbé biztos az, hogy megfejthetetlen helyei inkább bosszantanak, semmint elvarázsolnak. Kérdés, mi a különbség a „megfejthetetlen helyek” és az úgynevezett „kitöltetlen helyek” között, az értelmi tudással való megfejtés és az érzelmi-szemleli intuícióval való tudattalan (bár részben tudatosítható) kitöltés között? SZÁ

5. Nyilván a kevéshez, vagy az elégségeshez, netán szükségeshez képest. De honnan lehet tudni, hogy mi a kevés, az elégséges stb.? Neki elég, nekem sok vagy fordítva. Végül soron ez nem annyira forma-kérdés, mint inkább az olvasó és a szerző forma által közvetített viszonyának kérdése, tehát magában véve – valaminő általánosan elfogadott, érvényesített mérce szerint – nem megítélhető. SZÁ

6. Azt hiszem, a Búcsúszimfóniában a „sok” motívuma olyankor bukkan föl, amikor a kultusz (az atyáé, a családé és, végül soron, a szerző önkultusza) túlhevül. Családi szót? Bizonyára, de nemcsak az Esterházy-családé. Öreg, párizsi barátom, Tardos Tibor családjában él a következő anekdota.

Tardos Kincsésbánya c. irodalmi riportjában (vagy már az Életjel forgatókönyvében?) szerepel, hogy a bányászok kimentéséért folyó küzdelem egyik éjszakáján sötét az Akadémia utcai Pártközpont épülete, csupán egyetlen ablak világol. Amögött jár föl s alá dolgozószerelőjában az aggódó Rákosi elvtárs. A történet szerint később maga Rákosi jegyezte volna a lapszélre, piros ceruzával, ezt a szót: „Sok”. (Mindent csupán az irodalomtörténet kedvéért jegyzem ide. Hiszen a Termelési regény egyik fő forrása tudvalevőleg a Kincsésbánya vagy a belőle készült film.) HI

7. Miről szól, vagy – kiről? Az ember azt gondolná, hogy kiről, hiszen az atyáról, aki azonban mindjárt az elején (és a végén újra) lemegy kuttyába, mirőlbe. Miért? Csak találgatni lehet. A Termelési regény (kissregény)-ben van erre utalás: az atya ott „négy lábon járó szótár”, s egy alkalommal elűzi a gar, kőbor kuttyákat. (Ez lenne az idecítált „Farkaskaland”? Amiről nekem csak valami opera jelenete jutott az eszembe – most mondja a világ legjobb olvasószervezője, hogy d’Albert-től A hegyek alján az illető. Vagy talán az, hogy a darabban név szerinti említett Weöres Sándor a regényben áhitozik a kutyalétre?) Prózában ezt az egész hőbelevancot kideríteni, elábrándozni rajta, követni a szerzőt, ahogy iszkol, ahogy ide-oda vág az agya: kétség esztétikai gyönyörűség. Egy drámban viszont minden meg kéne hogy magyarázza önmagát; különben merő extravagancia, vagy a legjobb esetben anekdotikus részlet, s az anekdota egy színpadi műben fából vas-karika: az anekdota – lásd E. P., megfelelő hely – kaadatlant jelent, márpedig a színpadon valami szükségeszerűen ki van adva. BE

8. Azért a kitelepítés-motívum jobban mutatott ’79-ben, a Termelési regényben, nem? És talán „az erdélyieknek szánt segélycsomagokat” (18) sem kellett volna kitenni a kirakatba. HI

9. Éppen a búcsi – egyebek mellett a szerzőnek magamagától, irodalmiasult alakjától vett búcsúja, helyzetének, lírai-zenei hangulatának és hangdrámai kifejlésének szempontja szerint. SZÁ

részeivel, hogy a külső szemlélő (azaz az olvasó) számára alig hagyott rálátást. Ha olvasom e könyvet, nem tudom (vagy nem tudom biztosan), mi az amit tudok² (pontosabban: mi az, amit tudtam), s mi az, amit olvasok (egészen odáig menően: vajon miért hangozhatik az el, s milyen külön jelentéssel, hogy a VB-döntőben Magyarország megverte az NSzK-t.)³ A Búcsúszimfóniát tudom, de nem a szövegből, nem a könyvből olvasom ki (talán inkább: tudásomat olvasom bele) – ám az, hogy a művön belül mi indokolja ezt a felidézést, hogy ennek a műnek mi a viszonya címéhez, az anekdotához, a zenéhez, Haydnhoz, fényes Miklós herceghez, sőt magához az Esterházy névhez, az megfejtetlen, sőt talán megfejthetetlen marad.⁴ Persze, tudom én, hogy minden mű tartalmaz megfejthetetlen mozzanatokot (sőt, talán épp ettől lesz maradandó sok mű, sokféle koron át is!), ám ami sok, az (hogy igazi, mert hiszen családi, Esterházy-idézzel éljünk): sok.^{5,6}

(Farkaskaland) Egy színdarab (ahogy a címlap mondja: egy komédia) ma elsősorban talán abban különbözik a nem-színpadi irodalmi művektől, hogy van témája, hogy viszonylag könnyen és érthetően meg lehet mondani, miről is szól.⁷ Esterházy Búcsúszimfóniája atyjának, egy Esterházy-atyának hetvenéves születésnapjáról szól, természetesen idézven fel az ilyenkor felidézendőket, vagyis a múltat. S a múltba, mint tudjuk, minden beletartozik. Minden megelevenedik tehát e színen, a tizenhetedik század éppúgy, mint a szeparé, az ötvenes évek kitelepítése⁸ éppúgy, mint az éppen félrelépő férfiú némiképpen groteszk, botcsinálta hősiessége – mint a telefon, a telefonálás, az irodalmi temetésről hazatérő (feltehetően irodalmi) fiú, a volt inas, a meny (kinek is a kicsodája?), a kuttyák éppúgy, mint a farkas stb. stb. ... Csakhogy (újfent csakhogy!): mi a minden? Mi fér bele, mi nem fér bele, s ha igen, akkor miért épp ez vagy az, a (most mindegy, milyen szempontú) képválogatásba? A nyújtott kép nagyon tarka – a színfoltok néha élesek, néha homályosak; a kontúrok azonban mindvégig elmosódtak. Az olvasó nem látja (azaz: én nem látom), milyen szempontok alapján lesz éppígy összerakva a mozaik⁹ (hisz az egyes jelenetek önmagukban

nem olyan súlyosak és jelentések, hogy mással ne lennének felcserélhetőek) – a szerkesztő princípium (azaz a szerzői indulat) nem hagyja magát megismerni, nem akarja elmondani nekem, nekünk (ehhez persze joga van, sőt meglehet, tényleg nincsen semmi közöm hozzá!), miért így válogatott.

Mi is ez a magánmitológia, s mi a mostani baj vele? Hisz Esterházy minden művében (minden kiváló művében is!) benne volt, benne van saját életének, családjának, közvetlen történetének sok-sok nem-közérdekű epizódja is. Ahogy ő prózájában a történelmet, a világ (lehetséges és tényleges) menetét nézi, az azért érdekes és bölcs, azért gazdag és megvilágító, mert a messzemenően privát szempontokat még a principiális általánosítások során sem hajlandó soha elfelejteni. Privát módon nézni az egészet, az általánost! – alighanem a legnehezebb, legnemesebb feladat és vállalás (kivált, ha mindeközben – mint Esterházynál megszokhattuk – az egésznek, az általánosnak nem vész el sajátossága), ám legalább annyira veszélyes is, mint nehéz: hisz a nem közismert privát adatok és ismeretek éppannyira fenyegetik a mű ideálisan feltételezett harmonikus „középutasságát”, mint a műben vagy mű által meg nem indokolt (egyébként persze jogos és fontos) privát írói szemlélet és érdeklődés (azaz, tényszerűen: ugyanúgy nagy kérdés, hogy mit lehet kezdeni ebben a műben azzal az e művön belül semmihez nem kötődő vagy köthető közléssel, hogy az egyik fiú Illyés vagy Weöres temetéséről jött haza, mint azzal a szereplőhöz és szerephez egyáltalán nem köthető, kizárólag a szöveg szerzőjének egyébként ismert preferenciáit mutató játékkal, melynek során az apa, levéldezés közben, hirtelen és megmagyarázatlanul, magyar írók szerelmes megszólítás-variációiba bonyolódik bele, mondhatnánk úgy is, minden következmény nélkül). E műben, úgy tűnik, a privát szféra túlteng, nemegyszer a követhetlenség határaiig (ha lehet ilyen szétválasztást egyáltalán tenni: mind a mű tárgya, mind a szerző szemlélete felől nézve); midőn pedig a privátszférára ráépülő nem privát mitikus struktúra árnya vetül a szövegre, akkor, Esterházytól egyáltalán el nem várható módon, közhelyekre bukkanunk. Olyannyira, hogy itt, e műben szinte ellentétére vált az oly sokszor látott és megszokott írói fogás (vagy kifogás), s a magánéletnek éppen nem történeti relevanciája vagy érdeke lesz felmutatva,¹⁰ hanem fordítva: a természetesen (családilag!) megélt, átélt, átsajátított (illetve az ilyenek feltételezett) történelemre, történelmi sorsokra, történelmi csapásokra, igazságtalanságokra is csak a magánérdekű megidézés gesztusa fog rávetülni (mint amikor egy összevisza, rendezetlen és magyarázatlan családi fényképalbumot egy nem beavatott, idegen szemlélő pillantása akarna valamely összefüggő, s a családtól mégsem független rendbe összeterelni).¹¹ E mű olvasója, sőt e mű szerzője (és minden

10. Mert amije egykoron volt, mára már nincs neki: a régime – s vele mindjárt egy egész világállapot is – ancien, avagy – miket is beszélék! – még az sem, még annyi sem, még ancien régime-ként sem visszaidézhető a magánéletben, a személyes sorsban, ha csak nem hazugság és alakoskodás által. Esterházyból bámulatra és elismerésre méltóan hiányzik ez: nem találhatja ki, nem viheti bele a magánéletbe erőnek erejével azt, ami nem létezik, a történelmet, immár ironikus vagy parodisztikus értelemben sem. SZÁ

11. Van ebben rendszer. A családi fényképalbumot a vendég orra alá dugni, és órákig mutogatni, netán vetítógépet alkalmazni... van ebben rendszer. HI

szereplője!) is alighanem teljes joggal idézhetné a *Termelési regény* egykor elhíresedett kérdését: „ennyire ki lennénk magunknak szolgáltatva”?

12. Nem vagyunk kénytelenek. Élet és irodalom összefonódás. Nem az a bajom a Búcsúszimfóniával, hogy az író beleírta önmagát és nagymúltú pereputtyát, hanem az, hogy kifejezett belőle engem.

Annak idején azért átvágytam a szerző ifjúkori remekművét, mert fölkelte bennem (és mindannyiunkban!) az összetartozás érzését. Egy egész nemzet tanult beszélni Esterházytól. Nyelvi elemeket kaptunk tőle, klasszikus mondásokat, amelyeket rögtön koptatni kezdett ajkunk, olyanokat, mint a „nem adhatok mást, csak mi lényegem”, mint a „röpült felém anyám”, mint a „rég motoros vagyok”. Ilyenre vált a „nem találunk szavakat”, a „szervünk mered”, később az „érted jöttünk, nem ellened”, aztán a „földet vissza nem vesznek” és még sok más gyönyörű fordulat, amelyekről ideestova senki sem tartja számon, hogy egykor őröle kaptuk.

A szolidaritás beszédmódja, a mindig önironikus, mindig reflektált, rám, olvasóóra, mindig tekintettel lévő beszédmód hová lett? Alapítványi próza ez, önmagukat kinevező karatériumok eledele. (Vagy csak én vagyok túl szigorú? Lehet, hogy Mikszáth a HÉV-en elégedett lenne vele?) HI

(A *kutyák dala*) De hát mi is lehet az oka, hogy elmozdult az Esterházynál oly sokszor megcsodált egyensúly, s most elbillent a mérleg, s *valami* könnyűnek mutatkozott? Személyes okot, indítékot keresni vagy feltételezni (vagyis hogy esetleg épp e téma által a szerző a máskorinál erősebben hagyta volna magát, úgymond, lelkileg megérinteni) döretség, illetlenség és szabálytalan eljárás lenne (meg hát ha esetleg meg is tudnánk valamit, vajon jelentene-e az a mű értelmezése szempontjából bármit is?) – kénytelenek vagyunk hát irodalmi okot keresni.¹² Feltételezésem szerint e mű alapvető, megoldatlan problémája a műfajválasztásban rejlik, illetve abban, hogy a műfajválasztást (azaz a műfajválasztást) nem követte a választott műfaj (szeretem vagy nem szeretem, mindegy:) *kényszerpályájának* elfogadása. Esterházy a *Búcsúszimfóniában*, mikor elszánta magát, hogy elhagyja az elbeszélő próza (a regény és társai) már jól ismert, és sokszor, pompásan bejárt vidékeit, a műfajok sajnos legyőzhetetlen ereje miatt arra is rákényszerült volna, hogy feladja prózaírói magatartását, szokását, szokásjogát, azaz stílusát, s egyéni, egyedi, szubjektív, szabad, *egyszájbóljövő* nyelvformálását szét kellett volna szórnia több száz szólamává, szerepévé. S ez az, amire, úgy látszik, Esterházy semmi áron nem hajlandó. E mű nyelvi szólamai ugyanúgy egy húron (bár számtalan felhanggal zengő húron!) pendülnek, mint az elbeszélő Esterházy-művekéi – csak hogy ott eleve azt a fikciót játsszuk vagy fogadjuk el, hogy *van* egy elbeszélő, s hogy csak *egy* elbeszélő van (aki aztán persze úgy beszél, annyit s annyi nyelven, amennyit akar, s ahogy tud!). Talán nemcsak a vaskalapos klasszicista poétikák írták azt elő, hogy egy komédiában (ahogy minden színpadi műben, még az operában is!) joggal elvárható, hogy a különböző (a szerző által megkülönböztetett) figurák mind mást mondjanak, s ha már mást mondanak, ne röstelljenek másként is beszélni. Esterházy impozáns, hatalmas erejű, legyőzhetetlen szubjektivitású, játékos nyelvteremtése és nyelvhasználata azonban, úgy látszik, nem enged szerzett, saját jogaiból, s makacsul ragaszkodik az öntörvényű, egyedi, senki mástól (pl. szereplőtől) nem korlátozott elbeszélői attitűdhez: aminek egyrészt nagy, pozitív eredménye az itt is, lépten-nyomon, remek gazdagságban tündöklő, szellemes és árnyalt, pazar nyelvi pompa, másrészt azonban némileg kiábrándító vonzata az itt zavaró (máshol remekül működő) nyelvi homogeneitás, melynek keretein belül még a szerzői közbeszólások, a rendezői utasítások is ugyanazon a nyelven fogalmazódnak meg, mintha semmi különbség nem lenne a szövegdarabkák elképzelt lét- és szólás-

módja között.¹³ Paradox helyzet jött így létre, s a poétika ritka érdekes módon ütött, szinte bosszulólag, Esterházyra vissza: míg elbeszélői műveiben a szubjektív, mindent magába nyelő nyelvformálás, mindenre kiterjedő figyelme és játéka révén épp a tematikus privatizálás attitűdjével szemben, minden privatizálás meghaladásaként tudott hatni, addig itt, mikor épp szétosztani kényszerülne szólalmát, a mégis megmaradó, elkülönülni nem hajlandó nyelvi homogeneitás csak-szubjektív gesztusként fog hatni, s rengeteget veszít érdekességéből is. Kár, hogy az egyébként önkényes és autoriter, mindenkit túlbeszélő elbeszélő egyszerű kórista tagként, engedelmes fiúként állt be a tisztelgő karba: azáltal, hogy feladta szólalista igényeit, az egész kórust kissé monotonná tette.¹⁴

(A gabonakereskedő) A könyv a fülén egy anekdotával kezdődik (persze kérdés: hozzátartozik-e a borító füle a könyvhöz? és ha leszakad a papír, s csak a könyv marad meg?) – s ez az anekdota kell hogy megmagyarázza az egyébként megmagyarázhatatlan alcímet és darabkezdést: *atyánk, mint jól tudod, gabonakereskedő volt...* Esterházy (még mindig) a fülön, így ír: „A darab jól kezdődik, az biztos.” Bizony, már az is kétséges, itt vajon igaza van-e. Mert miért is lenne az (akár csak *irodalmilag*) jobb, ha gabonakereskedőről beszélünk, mint ha nevén nevezzük az Esterházy grófot? Hiszen ha a darabban végig, leplezetlenül, Esterházykról van szó, akkor a bevezető „gabonakereskedőzés” legfeljebb mint kissé biedermeier *Verfremdungseffekt* fog működni – az érintettséget eltávolítandó. Ám hogy lehet eltávolítani azt, ami maga a darab témája és magva? Lehet persze sok irodalmi párhuzamot keríteni (egy kis Dosztojevszkij-allúzióval, bolond-Szmergyakovval mint helyettes apagyilkossal, egy kis Learkirály-allúzióval stb.), lehet sok játékos, ironikus és humoros ötletet is bevetni a *dolog* kétségbevonhatatlan meghatottságát és komolyságát ellensúlyozandó (mint pl. a szintén kicsit titokzatosnak maradó korona és kalucsni talán túl szabatosra kimódolt motívumsora), lehet a figurákat kissé váratlan módon arra kényszeríteni, hogy hirtelen a drámaírás, illetve színpadi szereplés aktusára reflektáljanak (vajon miért?), lehet úgy tenni, mintha az egész mű paródia lenne (hisz el is hangzik, ha megváltoztatva is, bár épp a darab lényegére élezve ki a változtatást, a régi, Goethetől kölcsönzött Esterházy-jelszó: *Kultur ist Parodie*, most ily aktualizált formában: *Vatertum ist Parodie*), csak épp az nincsen elárulva, s a mű megformáltságából nem is nagyon kikövetkeztethető, minek a paródiája. Kissé félénken írom: Esterházy, feltehetően szándékán kívül,¹⁵ itt mintha saját műveinek írta volna meg paródiáját, annyira túlfeszülnek benne egyébkénti tendenciái. A szubjektív nyelvhasználat egyszerűsége és a kísértő

13. A kutya valóban itt van elásva. A prózaíró számára ott a grammatikai tér („kedves, szép szava ez”), ami szavakkal van teli, a drámaíró számára ott a színpadi tér, ami üres, s amit összetűzőkkel kell benépesíteni. Itt azonban csak kedvesen csipkelődő „jelenetek egy életből” vannak. Egy egész élet azonban nem drámai, hanem epikai mű. BE

14. Nos hát, úgy vélem, itten van a kutya ökegységessége eltemetve. Esterházy szerintem sem színpadra való, drámai művet, műfaji komédiát írt. Számomra abból is kitűnt ez, hogy a mű élvezettel olvastatja magát, jól megél könyvben szöveggént is. A Búcsúszimfónia ugyanis olvasatom – pontosabban fülhallatom – szerint vértigli hangjáték (nem is tudtam másképp olvasni, mint hangjátékok: nem vizuálisan, hanem akusztikusan képzelte el magát). Ha e műfaji eltolásra – a megítésem szerint külsődleges elvárásnak eleget tevő szerzői szándékhoz képest – sor kerül, akár az olvasóban, akár a szöveg drámai előadásában, akkor minden más nyomatékokat kap, más súllyal esik a latba, és a műfajjal kapcsolatos fenntartások zöme elenyészik. SZÁ

15. Hát ebben éppenséggel nem lennék annyira biztos. Végére is, mivel a Búcsúszimfónia, a búcsú vezérmotívuma – mint alapjelenéséből kivehetőnek vélem –, a szerzőnek „irodalmi önmagától”, saját szómaszkjaitól való búcsúját, búcsúkérséjét is magában foglalja, ez a parodisztikus él lehet nagyon is tudatos (nota bene: Esterházy prózájából soha nem hiányzott az ömparódiára való készenlét és hajlandóság). SZÁ

Gesamtkunstwerk nagyotakarása, egy különös színjátszás iránti igény folyamatos nosztalgiájával megszerezve, állandóan furcsa, feloldatlan kettősségben szenved (vagy élvezkedik): mintha Beckett színpadára egyazon időben kapcsolnák be a Csárdáskirálynőt és Az istenek alkonyát, miközben a szerző azzal biztatná nézőit, hogy menten megérkezik Bob Wilson, s rendet teremt...

(Sok) Hajdan, pár (tíz) évvel ezelőtt, az egyik legjobb s leg-egységesebb Esterházy-regény, *A szív segédigéi* a következő fordulattal fejeződött be: „Mindezt majd megírom még pontosabban is.” Mily különös, hogy a *Búcsúszimfónia* ennek szinte inverzét igényli: úgy íródik és hangzik most, a könyvben és feltehetően majd a színpadon is (a szerző saját szavai szerint), „mintha többször nekifutnánk, mintha most fogalmaznánk...” Úgy látszik, a szabad nyelvi formálás itt mind egészét, mind elemeit illetően kicsi görcsbe ütközött s görcsbe rándult – itt a többszöri nekifutás nem annyira a kimondhatóság/kimondhatatlanság tételének vagy kérdésének illusztrációjaként, mintsem a variációs írói technika talán mechanikus modoraként jelenik meg (hangsúlyozottan könyvről lévén, a szerző szándékai szerint is, szó, egy majdani esetleges színpadi előadás színészi lehetőségei most nem érdemelnek még feltételes mérlegelést sem).¹⁶ Ami ezen felül megmarad, az a szokásos (mily jó, hogy ezt ily könnyen lehet kijelenteni!) Esterházy-varázslat a nyelv elemeinek elegáns és könnyed, bájos és mély/magas zsonglőrözésével, a nyelv színes illetve újraszínezett elemeinek mesteri mozaiképitő játékával (ami akkor is nagyszerű, ha e műben a mozaiknak elsősorban ornamentális elemei csillognak).¹⁷ A nemegyszer idézett anekdota (az Esterházy-atyától), mely óv a túlzásoktól és a túlfeszítésektől, szabadon applikálható talán e műre nézvést is; ha a gyermek egyszerre hozza fel az iskolai késés indokául a villamos elakadását és egy éhes tigris váratlan felbukkanását, a bíráló, választásra szólítván fel, intően szól: „Sok”. Nos, ha elolvastuk a *Búcsúszimfóniát*, s olvastán örvendtünk annak, aminek lehetett, csukjuk be a könyvet, tegyük be a polcra a többi Esterházy-könyv mögé, a második sorba (bár a sajnálatosan rikító borító miatt úgyis ki fog látszani), s mondjuk azt búcsúként, szeretettel, szomorúan, atyaian és egyszerűen: *kevés*.

16. Ezzel az érveléssel sok jeles előadást lehet születése előtt halálra ítélni. Az előadásra színt mű legfontosabb olvasója a színpadra állító, aki sok váratlan huncutságra képes. Néhány példa. a) Ha a színpadra állításban egy zeneszerző is vétkes, akkor – gyakran – operáról beszélünk. S ilyenkor az olvasó értetlensége könnyen legyőzhető akadály. Leo Szék, a kiváló olvasó, emlékiratíró és tenorista például azt állította, nem tudja, miről szól A trubadúr, pedig rengetegszer énekelt. b) Jeles Andrást nem zavarta Doboz Imre Szélvihar című darubjának minősége, amikor színpadra állította. c) A Halleluja csak részben követte azt a szöveget, amelyet kéziratban vagy könyvben olvasni lehetett. A szöveg a próbákon átdolgozódott.

Egy szó, mint száz, akár mérlegelünk, akár nem, a színpadi eredmény nem feltétlenül függ mai olvasatunktól. BA

17. Már másodszer kerülnek szóba a kiváló részletek, említődik a kidolgozás nyelvi pompája. Szerintem a mű nyelvtanilag szegényes és hanyag. A Szabadötletek szövege, amelyet nem sorolnék a költő remekei közé, rendkívül rövid idő alatt készült, de szerzőjük, így mondanám, még elengedett, kikapcsolódott állapotában is valahogy odafigyelt arra, amit írt. Figyeljük csak meg a hibás latin igére való gondolattársítást a szöveg elején: „Dögölj meg – pepéta vászon – gondolkozom – coito ergo sum – ondolkozom tehát...” Jó, nem? Ez viszont szerintem nem jó (42): „APA [...] de ha csak annyi akár egy bátor-szeglet / Louis-quatörze / quánze / seize / KAR Van tú szri van tú szri”. S hogy a nagy proletárköltő példájánál maradjunk: a „kiskábaot nágykábaot ápdád fászáot” (38) kifejezés utolsó két szava miért nem „ápdad fászaot”? A nyelvi pompa okán? HI

Most már úgyis mindegy

KARÁTSON GÁBOR

A fenti cím egy régi, alpári vicc utolsó előtti mondata. Hiába hangzik úgy, nem a szokásos borúlátó legyintés akarna lenni. Magát a viccet különben a mai olvasó aligha ismeri. Vonatokon meséltek egykor ilyeneket; régi vonatokon, régestelen régen.

Meleg volt, ázott kabátság. Kisterenye körül jártunk; a kocsi végében álló kicsi vaskályhát maga az utazóközönség rakta tűzifával. Az ázott kabátok szaga azóta is megvan, bár meg nem tudnám mondani, hol „Bened”, vágja rá talán valaki; de hát épp az a kérdés, mit jelent ez. Miért volna ez a „bennem” pont Kisterenye környéke, mondjuk? Hisz azóta sem jártam arra.

Pedig már 1958 őszén elhatároztam, megpillantva a márianosztrai fegyház egyik zárkájának padlódeszkájába véve a Kuborczik vagy Kotroczó nevet, melyiket, nem tudom már, hogy szabadulásom után teszek majd újra egyszer egy kirándulást azon a tájon. Kuborczikok vagy Kotroczók, kik éltek Nádújfalun? Kuborczikok is, Kotroczók is? Átszállok Kisterenyén, levonatozom Homokterenyéig. Onnan már gyalog visz tovább az út. Vagy megyek a vasúti töltésen, a nádasok és tocsogók között.

Vagy Mátraballáról, és éjszaka sétálnék át Nádújfalura.

Két hétvégi program, máris.

Most tudtam persze mindjárt, hogy nem a vonaton, és nem is Nádújfalun hallottam azt a viccet. Csak együtt jöttek mindezek elő.

S nem is a kopaszra nyírt parasztyerekektől, a tiszasülyi rizsgazdaságban. A mélyvízű kacsaszúttató partján gubbasztva, alkonyatkor? A *social*lynak egy másik kockájában? Az ott még tiszta középkor (inkább, mint Nádújfalu): a trufák világa. A testi folyamatok önmagukban véve mulatságosak! Na de hát mégsem ott. Bár mindezek a helyeken meséltek vicceket. Nosztrán is, Vácott is, a Markóban is, mondanom se kell.

Amennyit dobsz, oda lépsz. Könnyen érthető ábrázolatok ezek. Tintaceruzával meg színes ceruzával készítette őket a névtelen rajzoló. Tipizált fizimiskákkal, a kor követelményei szerint. Szeplős orcák, kajla fülek, villogó szemek. Hacsak lehet, rajzolt füvet is. A fűben ülünk; vagy zöldellő dombok közt fut a vonat, beintegetnek a leeresztett ablakon át. Néhány szálát még a váci börtönudvarra is odahúzott.

A kisterenyei vasúti kocsiba fiatal kékávost rajzolt. Épp beleköt egy ittas útitárs. Próbálná elvitetni magát; egyelőre nem sikerül neki. A tiszasülyi négyzet bal felső sarkába odarajzolta a *büdösbatut*, aki minden reggel bekocogtatott ablakunkon. Megrajzolta külön-külön valamennyi tollát;

a háttérben a birkák viszont kissé el vannak mosódva. Az összes rajz el van ma már mosódva, de ez csak jót tett nekik. Kezdetleges kapirgálásokból így váltak remekművekké, sokszorosan fölülmúlva a rivális *capital* rajzolóinak amerikaiasan romantikus ábráit.

– A levegőperspektíva is már fel van fedezve – jelenti ki egy ellentmondást nem tűrő női hang. A levegőből, a bal vállam fölül beszél.

Hol hallottam, ki tudja már. Valakit meghívna fényes esti társaságba. Megérkezik, leveti a kabátját, belép. Abban a pillanatban a természet biz. fokig úrrá lesz fölötte. Megretten; de aztán föl kacag. „Most már mindegy, ide ügysem jöhetnek el soha többé.” Folyt. köv.

– Nincsen igazság – hallom erre a múltkor, szintén társaságban.

Ez is idézet, mondanom se kell. Idézet volt akkor is már. Nem az illető gondolta így – egy barátom –, eleve *mondta* már valaki neki. Méghozzá könyvkereskedésben.

Álltak a polcok közt, mint én ülök most, olvasóm, veled, mint álltam ezzel a barátommal akkor a szobában, s ahogy ez *folyton van*, valamiről diskuráltak. Valami *szóba jött*. Akkor *mondta az az illető ennek az illetőnek ezt a mondatot*, amit ő azután átnyújt most nekem.

– Hát nem veszed észé, h. az egész magyar irodalom arról szól, h. nincs igazság?

Mi másról szólhatna, világos. Az olvasónak én is ilyen illető vagyok már. Innenső illető. Lehet, mondjuk, hogy én rosszul emlékszem az egészre. Nem oszt, nem szoroz. Mindenképpen mily baljóslatú gondolat!

Cáfolatát, amelytől összeomlik a mondat, mint a colstok, egyszerűen a formális logika alapján, annak a bárdolatlan viccnek az idejében persze mindenki ismerte még, átlagosan művelt körökben. Többször lehetett hallani, mint azt a viccet. Ha nincs igazság, akkor az a mondat sem lehet igaz, hogy nincs igazság.

Nem arról van szó, mondom én most, hogy *nincs*, hanem arról, hogy *nincs meg*; hogy *keressük*.

Természetesen nem is lesz meg soha. Volna csak meg egyszer, az a művészet (a keresgélés) végét jelentené; de emiatt nem kell hogy fájjon a fejünk.

Hanem, hanem.

Hanem, egyszersmind, úgy is kell keresnünk, hogy az igazság szűkösségéből már *közben* is (miközben meg sincs

még) mindjárt ki is kell bújnunk. Folyton folyvást meg kell próbálkoznunk még ezzel is.

A baj csak az, már akinek baj, hogy ehhez az igazságot először mindig komolyan kell vennünk; s folyton először is van. Komolyan is kell venni, meg mindig semmibe venni is. Így tehet csak szert mozgásunk arra a kecsességre, amely *amúgy* minden életfolyamat jellemzője volna *eleve már, magától*.

Könyvesboltban sem megy ez éppen könnyen. Valamicskével még nehezebben is talán, mint a vasútnál vagy akárhol. Ránk van mérve ez a játék, de ettől még nem biztos, hogy sikerrel fogjuk tudni játszani.

Amit mondhatnék múlt időben is. Nem bizonyos, hogy játéknak sikeres volt. Mert e játéknak nem célja van (ami viszont egészen bizonyosan nem baj): olyasmí inkább, mint egy színelőadás. Az egész számít.

Ki tudja, jó volt-e az előadás?

Szívükből remélem, hogy annak a legtúlsó illetőnek nincsen igaza. Hogy *ebben* pont csak neki nincs. Hogy az azért mégsem igaz, az egész magyar irodalom csakugyan csupán csak arról szólna, a magyar a játék egyik lényeges elemét – a kettő közül azt, amely *elvéleg* azért megismerhető, amely, akármily hihetetlen, művészet ide vagy oda, egyszer egy pillanatra mintha meglelt volna neki, amelyet azonban mára *mindenképp* elveszített – nem ismeri, még csak nem is hallott róla soha, vagy hallani persze hallott, de rég túl van rajta etc.

Mert akkor azt a könnyedebbet, másikat, teljességgel kismiszerhetlent sem fogja tudni előhozni soha már. Huss, a könyvesbolt eltűnik. Üres fényesség tátong a helyén. Eltűntek a beszélgetők is. Csak az utcai forgalom, csak a járókelők. Még csak nem is kérdezi senki, hová lett az a bolt.

– Hohó, mit képzel maga, én néztem már magát, amikor fölszállt, nem volt magánál semmi ilyesmi.

Azokban az ázott atyafiakban még megvolt az a természetes báj: éppen kiveszőben. *Valahogy* megvolt az egész. Amit a *socialy*val nem szabad összekeverni, csak azt viszont *muszáj* volt játszani. Muszáj volt akkor is dobni, lépni. MÁTRABALLA. Olvasmányomba merülve elfelejtettem egyszer Homokterenyén leszállni. S akkor már ott is állt a villanyfényben a sárga állomásépület.

*Capitaly*zni lehetett volna a szomszéd gyerekeknél, odahaza a Szent Gellért-hegyen, és persze jó néhány évvel korábban, nem tizenyolc évesen, mint ahogy aztán ötvenháromban Nógrádba jártam. Nekik volt *capitaly*juk; megvolt az a tábla, másféle állomásokkal, Margitszigeti Nagyszálló, ilyesmi. De én a társasjátékokat soha nem szerettem, s ezt önként kellett volna játszani.

Nem tudom, csakugyan nehezebbre esik-e az olvasónak, elhinnie, hogy én nem a két társadalmi rendszert akarom suttyomban összevetni. Naná, melyik a jobb. Ilyesmikről soha nem gondolkodom. Én tényleg a két táblás játékról beszélek. Nem sokat változtat a lényegen, hogy az egyik sárgás, kissé fényes papírra volt nyomtatva, a másik meg belerajzolva a levegőbe a fent említett tintaceruzával, színes ceruzákkal. Más itt a baj. A kettős-mozgás kecsességét elérni egyiken sem nagyon lehet. Folyton dobni és másra figyelni és folyton izgulni és ugrani kell.

Remélem, a fővárosi viták soha nem fognak odáig fajlani, hogy ezt a dolgot mindenki elfelejtse. Hogy legalább *egyvalaki* ne gondoljon folyton erre.

Pont hogy ezt keressük, melyikben akadna lényegi hiba. *Nekünk a hiba kell*. A rendszeren a luk. A *socialy* konstrukciója egyszer lehetővé tette a rendszerből való kiugrást. És ha kiugrasz, akkor persze kint vagy.

Ki a síkból, be a síkba. Vizsgálódásaim – az olvasó ezt már rég észrevette – nem politikai, hanem festészeti jellegűek. (Lehúzzuk a matricát: a felületen ott marad egy kis kép, a kezében meg egy kis üres papír.) Alig telt bele negyven év, a *capitaly* kiszabadult a szomszéd ház fiókos szekrényéből, az állóóra alól, ahol a sakk-készlettel együtt lapult (mi tagadás, én sakkozni sem szerettem), és átfordult a térbe. Nem ugyanabba a térbe, mint amelyben a *socialy* volt (már csak azért sem, mert közben az egész Naprendszer is odább vonult); de *ugyanúgy* van most odakint, mint ahogyan az akkor odakint volt.

A *capitaly*val ez a térből való kiugrás (amelynek a „rendszerváltás”-hoz semmi köze) nem biztos, hogy valaha sikerülni fog. Nem elég rossz hozzá talán. Meg aztán a magyar történelem üteme szerint ez mindenképp korai is volna még. (A „fölgyorsulás” gondolatával ui. csfnján kellene bánnunk. Ami a technikában gyorsulás, az élet számára az félelmetes lelassulás. A revolúciók pedig, *kirobbanásaikban*, az életidőbe tartoznak.) A tábla térbefordultának következtében ma közhelyszámba megy, hogy a szocializmus a gazdasági kérdések kezelésére a legkevésbé sem volt alkalmas. De én nem erről beszélek. A *festészeti elmélet ötvenhatos megalapozása, ez a téma*.

Ni Can, régi kínai festő egyszer éjjel, lámpafény nélkül, rézszege bambuszt festett. A víg kompánia többi tagjai, reggelre kelve, szemrehányólag mondták neki:

– De hiszen ez a kép egyáltalán nem emlékeztet bambuszra!

Ni Can kacagva válaszolt:

– De azért ahhoz is kell némi tehetség, olyan bambuszt festeni, amely a bambuszra még csak nem is hasonlít!

Azok a kajla fülű, micisapkás, villogó szemű figurák egyszer csak ott szaladgáltak fegyveresen a pesti utcán. Úgy értem: életükben egyszer nem a fal mentén kúsztak, összetörve. Hol van az már. Volt azonban most is egy pillanat, egyik rendszerből a másikba, egyik térből a másikba való átlépés közben, amikor tulajdonképp *akármí* megeshetett volna. Nem léptünk volna át sehová sem: *ki lehetett volna lépni a térből*. Mert kizárólag ez lett volna már érdekes, akkor.

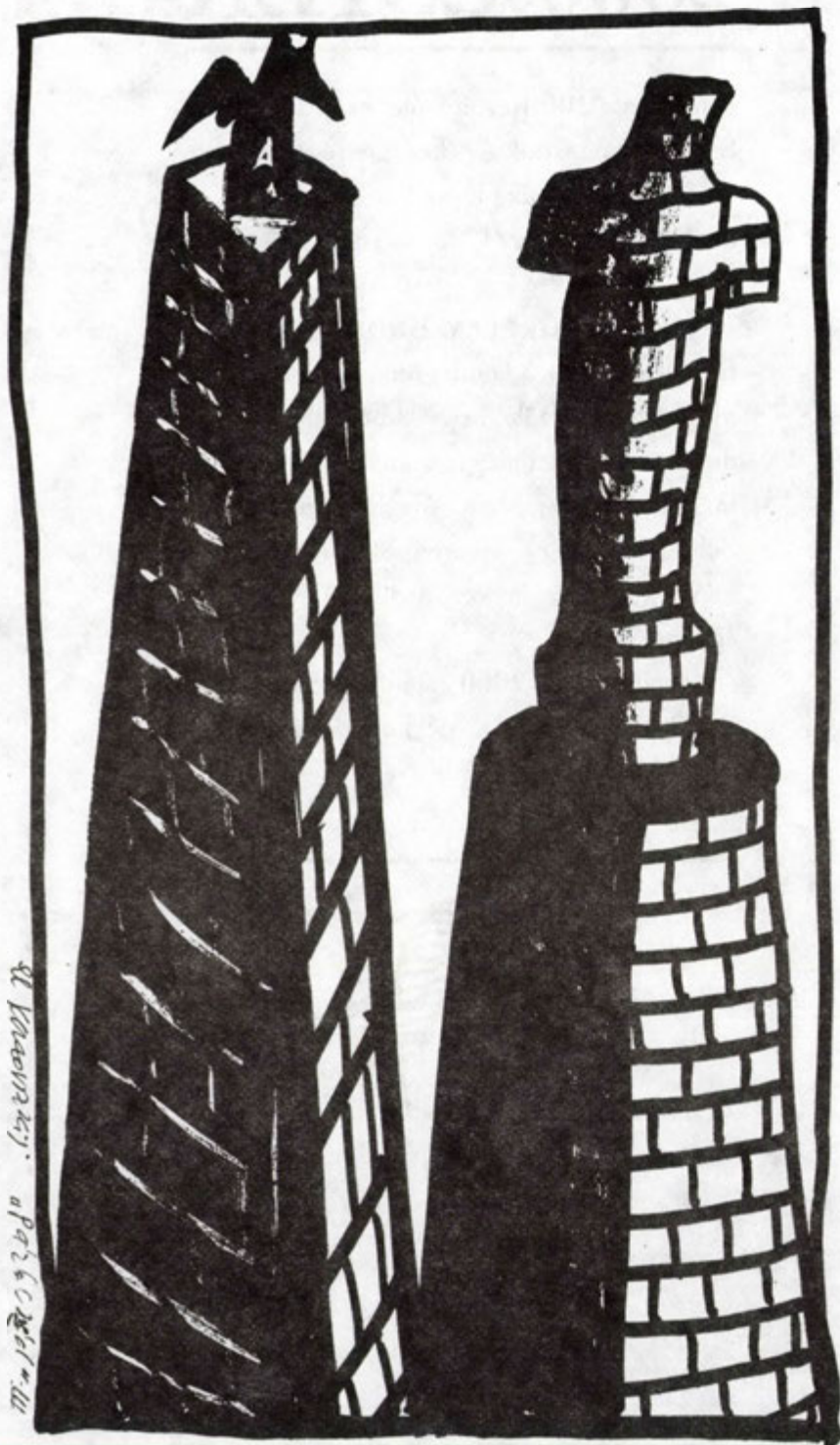
Nem sikerült. Naná, hogy nem, mondaná az ember. Mindenki teljes erejéből azon dolgozott, hogy ne sikerüljön. Erre a helyzetre vonatkozik a címbeli mondat. Idézhettem volna Szent Pált is, előkelőbben: lemondunk a szegyen takargatásáról. Túl vagyunk már azon a pillanaton, amikor érdemes volt még takargatni, hogy a festészetről való felfogásunk, az a szempont, amelyből festményekre nézünk, a műkritikában általában alkalmazottól szinte mindenestül eltér. A nagy politikai ugrás pillanatában egyvalamire lett volna szabad ügyelni: nem ugrani sehová sem: egyetlen helyre lett volna szabad figyelni: arra a pontra, amelyben Ég-Föld egyesül.

Azokban a hetekben látni lehetett őket ismét. A fákat,

főleg persze mindig a fákat... a házakat, embereket, amint lábujjhegyre állnak... A rettenetesen közeli Eget, amint még egy kicsit alábereszkedik.

Most úgy eltávolodtak egymástól, hogy még: talán már jóvátehetetlenül. Jól tette tehát a festő, ha még a „rendszerváltás” hónapjaiban is elsősorban azt az eseményt tartotta lényegesnek, amelyben átlényegül egymásba látvány és festék. Na de hát micsoda lényegül át mibe? Mert nemhi-

ába mondják, hogy a mai emberiségnek már sem Ege, sem Földje nincs. Mi különbözteti meg egymástól a látványt és a festéket? Egyik is csak egy valami, másik is csak egy valami. Ugyanúgy kinevezéssel jutnak hozzá a maguk szerepéhez, mint az Ég s a Föld. Kicsoda nevezi ki őket? Természetesen nem a festő. Ő maga is csak közöttük talál magára. A festő maga is ki lett nevezve, hogyan, nem tudja ő sem, ezt sem.

Károlyi György: A Föld és az Ég

2000 ESTEK

A márciusi **2000** estet ismét csak a Merlin Színházban tartjuk (V. ker. Gerlóczy utca 4., első emelet); az időpont: a hónap harmadik csütörtökje (1995. március 16.), este 7 óra.

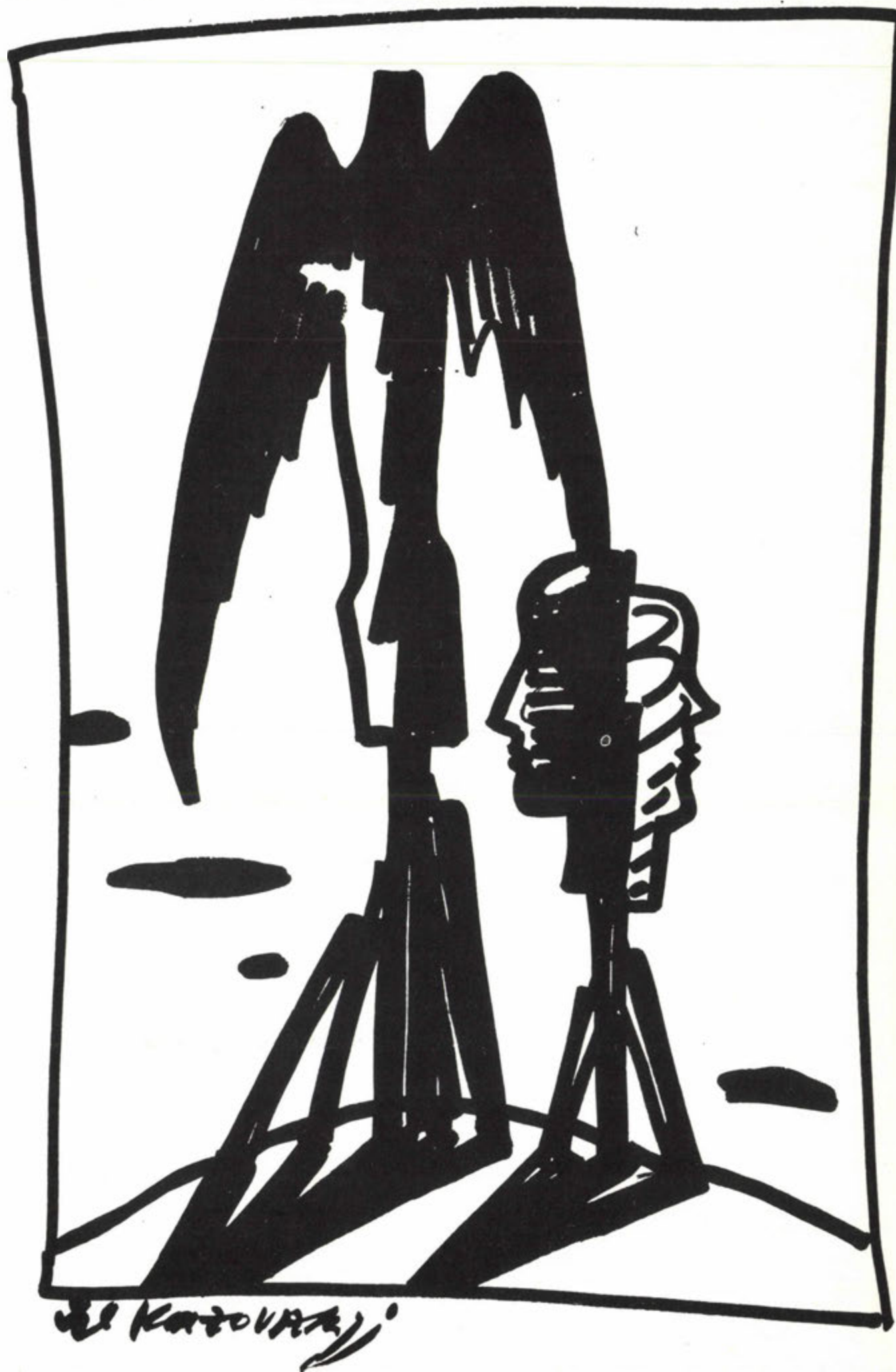
Most **KUKORELLY ENDRE** költő és futballsztár lesz a vendégünk. A többi közt megkérdezzük tőle, hogy látott-e már Maradonához fogható magyar játékos(oka)t, hogy kit szeret jobban, Wagnert vagy Schubertet, hogy szívesen sétálgat-e egy napos gyógynövénykert területén, és sok egyebet.

A válaszok: a **2000** esten, március harmadik csütörtökjén a Merlin Színházban. Szeretettel várjuk minden régi, új és leendő olvasónkat.

El Khatouba